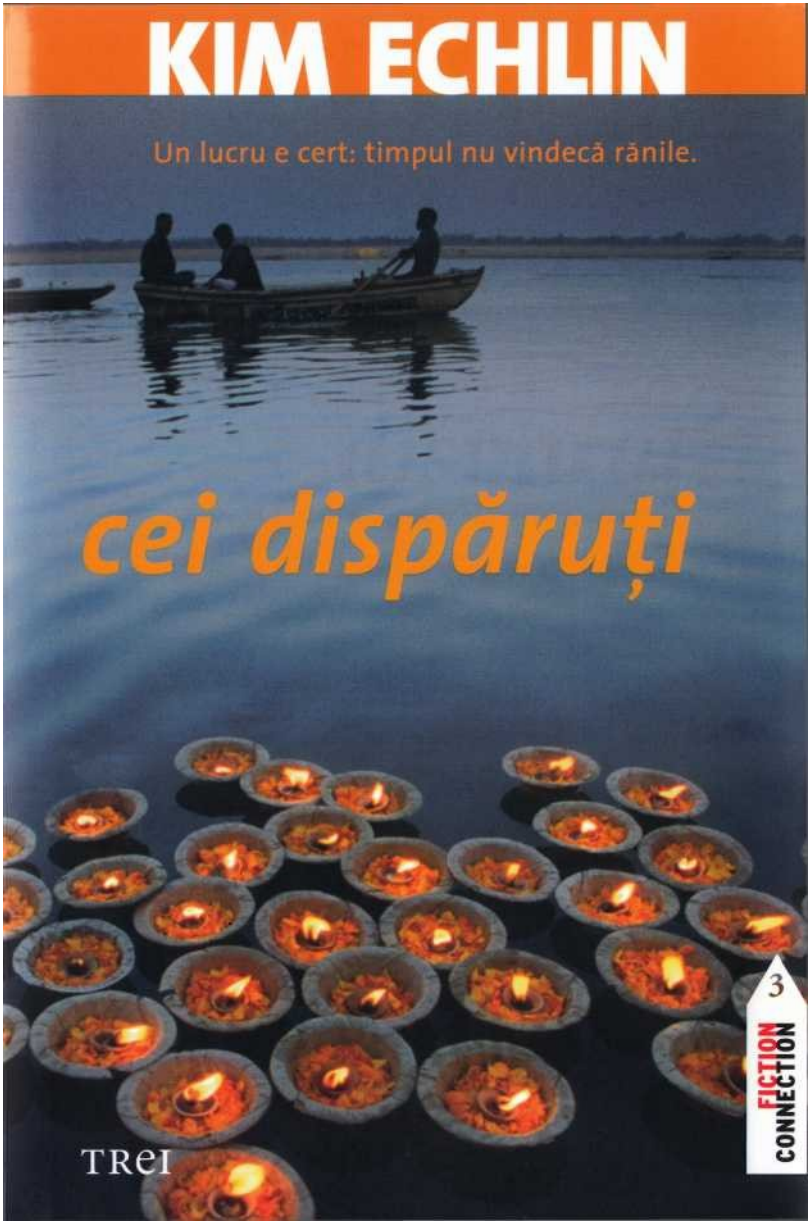

Kim Echlin este realizator de documentare, editor şi profesor. Lucrează şi călătoreşte în Europa, China.

Insulele Marshall, Africa şi Cambodgia. În prezent scrie şi predă în Toronto. Printre cărţile sale se numără *Elephant Winter*, *Dagmar's Daughter* şi *Inanna*. Ultimul ei roman, *Cei dispăruţi*, urmează să fie tradus în 20 de limbi.

«Kim Echlin redă literar o realitate ce sfidează imaginaţia.»

Literary Review of Canada

«Corpul nu uită nimic. (…) Am primit atingerea ta, mi-ai primit descătuşarea de parcă ne-am fi dat naştere unul altuia, agonizând.

Dar nu suportam să-mi fie ruşine, te doream, te dorisem de unsprezece ani, iar acum eram nişte canibali care-şi înghiţeau carnea şi-şi şopteau rugăciuni. Nu-mi era ruşine, şi nu mi-ar fi păsat nici dac-aş fi ştiut că te pot avea doar pentru o noapte.»

Romanul lui Kim Echlin relatează povestea lui Anne Graves, o fată de 16 ani din Montreal, care-l întâlneşte pe Serey, tânăr cambodgian forţat să emigreze, asistent la universitate şi solist într-o formaţie. Anne şi-a pierdut mama la vârsta de doi ani, ceea ce îi imprimă fetei un sens al imediatului şi o dorinţă intensă de viaţă. Cei doi se întâlnesc într-un club de Jazz şi împart pasiunea pentru blues, singurătatea şi nevoia de a zâmbi. Între ei se naşte o mare iubire, în ciuda avertismentelor tatălui lui Anne, care intuieşte că, la un moment dat, Serey se va reîntoarce în ţara lui.

Cei dispăruţi este istoria acestei iubiri proiectată pe fundalul regimului lui Pol Pot – supranumit «criminalul secolului» – liderul khmer care a preluat cu fanatism

modelul chinez al lui Mao Zedong şi a instaurat dictatura.

De la prima pagină, romanul ne poartă în lumea fascinantă a templelor, în miezul devastator al războiului şi în realitatea unei pasiuni pe care nu o poate stinge uitarea.

ISBN 978 – 973 – 707 – 296 – 2
www.editura trei.ro

COLECŢIE COORDONATĂ DE
Magdalena Mărculescu
KIM ECHLIN
Cei dispăruţi
Traducere din engleză de Gabriella Eftimie

Editori:
Silviu Dragomir Vasile Dem. Zamfirescu

Coperta colecţiei:
Faber Studio (S. Olteanu, B. Haţeganu, D. Dumbrăvician)
Imagine copertă: GULLIVER/GETY IMAGES – Art Wolfe

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ECHLIN, KIM
Cei dispăruţi / Kim Echlin; trad.: Gabriella Eftimie.
— Bucureşti:
Editura Trei, 2009
ISBN 978 – 973 – 707 – 296 – 2
I. Eftimie, Gabriella (trad.)
821.111 – 31 = 135.1

Această carte a fost tradusă după *The Disappeared*, de Kim Echlin, Penguin Group (Canada), Toronto, 2009

2009 by Kim Echlin.

Publicată prin acord cu Penguin Group Canada, divizie a Pearson Canada Inc.

Editura Trei, 2009

ISBN: 978 – 973 – 707 – 296 – 2

Anul Zero a însemnat naşterea unei ere în care, in extremis, nu aveau să existe familii, nici sentimente, nici manifestări ale iubirii sau urii, nici medicamente, nici spitale, nici şcoli, nici cărţi, nici învăţătură, nici vacanţe, nici muzică: doar muncă şi moarte.

NEW INTERNATIONALIST

Pentru femeia din piaţa

Spune-le şi celorlalţi! Vann Nath

Montreal

Mau era un bărbat mărunţel cu o cicatrice pe obrazul stâng. L-am ales din piaţa rusească, dintr-o mulţime de şoferi cu ochi rugători. Majoritatea făceau taximetrie pe biciclete, *tuk tuk*-uri, ricşe şi motorete. Doar câţiva aveau maşini. Mă înghionteau, încercând să-mi atragă atenţia, să mă izoleze de mulţime.

Lumina din ochii lui Mau era ca o împunsătură într-o coală neagră. A evaluat şi a făcut tot felul de calcule. L-am ales fiindcă, atunci când a făcut un pas înainte, ceilalţi s-au retras. I-am zis c-ar putea dura mai multe nopţi. I-am spus că vreau să merg la toate cluburile de noapte din Phnom Penh. Lumina din ochii lui s-a strecurat, răsucindu-se, într-ai mei. Când i-am spus ce am de gând, împunsătura s-a lărgit şi s-a închis peste o umbră de compasiune. Apoi mi-a spus şi preţul, unul mare, de altfel, şi a adăugat: Eu te pot

ajuta, *bomg srei*.

Oasele îşi croiesc drum spre suprafaţă. Treizeci de ani au trecut de atunci, de când m-am dus în piaţa din Phnom Penh, dar eu îţi aud vocea în continuare. Ne-am cunoscut în partea veche a Montrealului, în L'air du temps, unde mă duceam să-l ascult pe Buddy Guy cântând „I Can't Quit the Blues". Aveam şaisprezece ani şi era noaptea de Halloween. Charlotte şi prietenii ei nu purtau costume, eu eram singura care a profitat de ocazie ca să-şi ascundă vârsta reală, punându-mi pe ochi o mască roşie, lucioasă, decorată pe la tâmple cu pene galbene şi purpurii. Părul lung şi cârlionţat îl purtam desfăcut şi îmi pusesem un pulover negru, croşetat, cea mai largă pereche de jeanşi şi bocanci. Odată ce-am trecut de portar, mi-am smuls masca şi am văzut că mă priveşti. Am ales o masă rotundă, aproape de scena din încăperea plină de fum. Pe parcursul primei părţi, am rulat ţigări şi le-am dat mai departe fetelor de la masă, l-am ascultat pe Buddy Guy cântându-şi amarul, cu sprâncenele ridicate şi cu ochii larg deschişi, fredonând „Stone Crazy" şi „No Lie", apoi închizând ochii pe melodia despre dragostea-casnică şi dragostea-care-cerşeşte, timp în care eu trăgeam cu ochiul ca să văd dacă te uiţi la mine.

Nu mi-am ferit privirea de ochii tăi negri ca smoala. Te-ai ridicat după prima parte, ţi-ai săltat scaunul deasupra capului şi te-ai îndreptat spre mine prin mulţime. Erai subţire şi zvelt, şi purtai un tricou alb şi jeanşi prespălaţi, aveai părul negru prins în coadă la ceafă. Geaca ta de piele era roasă, tenişii ponosiţi. Te-ai ferit ca să-i faci loc unui chelner cu tava, apoi le-ai întrebat pe fetele de la masă: Pot să stau cu voi? Am venit cu tot cu scaun.

Fetele au schimbat câteva priviri şi când cineva a spus „da", te-ai strecurat cu scaunul lângă mine, cu spătarul sprijinit de masă. Charlotte a spus: Cânţi cu cei de

la No Exit, te-am văzut în pub. Cum te cheamă?

Serey.

Ţi-au turnat o bere din halbă şi ai vorbit cu noi toate pe acelaşi ton blând. Ne-ai întrebat la ce facultate învăţăm. Când te-ai întors spre mine, n-am putut să mint şi a trebuit să-ţi spun că sunt încă elevă la liceu.

Charlotte a zis că mă meditează la latină. O cheamă Anne Greves.

M-ai întrebat: E grea latina? O fată de la masă te plăcea şi ţi-a zis: Şi eu studiez latina. Tu i-ai răspuns că eşti asistent la universitate şi predai mate. Le-ai spus că le-ai mai văzut pe la şcoală, doar pe mine nu.

Charlotte a zis că tatăl meu e profesor universitar şi de asta nu vreau să fiu văzută acolo.

Ai zâmbit din nou, aveai un dinte ciobit, crestat ca o semilună, şi ai spus „mişto” cu un accent ciudat, un amestec de franceză din Québec şi de engleză şi încă ceva ce n-am reuşit să identific.

Luminile din încăpere s-au stins. Te-ai aplecat spre mine şi mi-ai şoptit că vrei să-mi atingi părul.

N-am spus nici da, nici nu, am simţit doar apăsarea palmei tale calde pe ceafa mea. Apoi ţi-ai sprijinit coatele pe spătarul scaunului.

Vorbeai cu acel amestec de curiozitate şi dezinteres pe care-l întâlnisem la mai mulţi bărbaţi. Ochii tăi străluceau de emoţie, privirea ţi se plimba de la masa de unde veniseşi la scenă sau la mine. Voiai să ştii cine se uita la tine. Voiai să-l vezi pe Buddy Guy, trompetele şi chitarele din faţa lui. Voiai să te uiţi la mine.

Mult mai târziu, mi-ai spus: îmi amintesc că te urmăream în timp ce rulai ţigările alea c-o singură mână.

Cum te mişcai neastâmpărată când fetele vorbeau. Păreai atât de liberă. Îmi amintesc de lumina din părul tău.

Era perioada în care tinerii de peste tot traversau

munţii din Afganistan cu autobuze Volkswagen şi cântau în *ashram*-uri1 din India. Dar tu nu erai genul hipiot, vestitor al păcii, nici *backpacker2*; băieţii expatriaţi ca tine erau trimişi să înveţe în străinătate. Erai plecat de şase ani şi te familiarizaseşi cu trei limbi străine, ajungând să stăpâneşti manierele şi particularităţile civilizaţiei occidentale. Matematica şi muzica rock erau educaţia ta. Cunoşteai tot felul de oameni sus-puşi şi aveai relaţii, iar prietenii tăi muzicieni cântau imnuri de protest împotriva războiului şi promovau prin *love-in*-un dragostea şi pacea. Era vremea în care tinerii credeau că-n lume nu există graniţe, la fel ca în muzică. Privind în urmă, toate lucrurile astea par naive. Erai cu cinci ani mai mare decât mine şi vorbeai o limbă pe care n-o auzisem niciodată. Şi mai era acea senzaţie animalică, mirosul gecii tale, tremurul din stomacul meu, vocea lui Buddy Guy şi respiraţia ta caldă pe urechea mea.

Mulţi ani mai târziu, mi-ai spus: îţi mai aminteşti ce şoc provoca pe vremea aceea imaginea unui tip asiatic, însoţit de o fată albă, sau un tip de culoare şi o femeie albă, un francez şi-o englezoaică, îţi aminteşti cum ne prefăceam cu toţii că e totul permis? N-am avut nicioda

1 Comunitate formată pentru eliberare sau evoluţie spirituală, deseori condusă de un mistic sau lider religios. (*N.t.*)

2 Persoane care călătoresc prin toată lumea, luându-şi slujbe temporare ca să-şi acopere costurile. (*N.t.*)

Sloganuri hippy (*N. red.*).

tă curajul să abordez o fată albă până în seara aceea, în L'air du temps.

Buddy Guy a ieşit pentru repriza a doua într-un sacou verde, pe care l-a scos în timp ce cânta, lovind şi trăgând de coarde cu mâna stângă, în timp ce-şi elibera braţul drept scuturându-l, ciupind coardele cu degetele mâinii drepte ca să-şi scuture mâneca stângă. Sacoul i-a alunecat pe podea, şi când ne-a văzut că-i aplaudăm ghiduşiile, a

afişat un rânjet larg. Mama lui murise în acel an şi ne-a spus că voia să-şi cumpere o chitară cu buline în amintirea ei, dar nu apucase încă. A cântat acorduri din locuri şi vremuri diferite, a cântat la corn şi la violoncel, inventând un amestec de gumbo din New Orleans, câte puţin din toate, oferind un omagiu lui Muddy, B.B. şi Junior. Apoi s-a pus pe treabă. A cântat un *Lord-have-mercyblues* în „One Room Country Shack" şi despre dragostea care nu are răbdare în „Just Playing My Axe", apoi, cu zâmbetul acela larg şi irezistibil, a cântat „Mary Had a Little Lamb", şi după aceea despre cum e să cerşeşti un bănuţ de la un înger, despre sentimente ciudate, inimi frânte şi, scuturându-şi o dată capul, despre femei pe care nu le putea mulţumi, dar noi toţi ştiam că el reuşea să mulţumească pe oricine. Iar eu îmi doream ca luminile să nu se mai aprindă niciodată. Mi-ai cuprins umărul cu braţul tău vânjos, m-ai tras mai aproape şi, pe un ton foarte, foarte blând, m-ai întrebat: Pot să te conduc acasă? Pe margine dansau câţiva oameni, iar tu m-ai luat de mâini şi m-ai ridicat ca să dansăm şi noi. Puteai să-ţi legeni şoldurile, dar îţi mişcai mâinile altfel decât se obişnuia la rock-and-roll sau la blues, îţi îndoiai graţios încheieturile la sfârşitul fiecărei bătăi.

Charlotte şi fetele de la masă se pregăteau să plece, punându-şi hainele, potrivindu-şi genţile, aruncându-şi părul lung din gulerele călduroase, asemenea unor cămăşi ce flutură pe o sfoară întinsă, iar eu mi-am luat rămas-bun, spunându-le: Ne mai vedem.

Am luat-o spre nord pe străzi pavate cu piatră cubică, în aerul răcoros de toamnă. Vrei să vezi formaţia mea? m-ai întrebat.

Poate, am spus. De unde eşti?

Din Cambodgia.

Petrecăreţii de Halloween au trecut pe lângă noi

râzând şi strigându-se în *joual*[1], grăbindu-se în întuneric, învăluiţi în pelerine negre şi ascunşi după măşti de diavoli şi aripi de înger. Cambodgia? Mi-am scos masca şi tu ai atins penele, spunând: Anne Greves, îmi place locul ăsta. Totul e atât de liber aici.

Am ştiut ce-o să se întâmple de la acea primă plimbare spre casă.

În faţa apartamentului tatălui meu de pe Pavenue du Parc, m-am întors spre tine şi te-am tras spre umbra de sub scările din fier. Ţi-ai lipit buzele de ale mele şi-mi amintesc de ochii tăi pe care-i zăream prin găurile măştii, de mâna ta care-mi mângâia părul. M-ai tras spre tine şi am simţit prima atingere a degetelor tale pe pielea mea. Prin grilajul scărilor, l-am văzut pe băiatul vecinilor cu coşuleţul de Halloween, holbându-se la noi din întuneric, mestecând o bomboană cu fructe. I-am prins privirea şi i-am zis: Jean Michel, pourquoi tu n'es pas au lit? *

Apoi m-am uitat la tine şi am spus: O *malheureux mortels*! *O terre deplorable*! * Ai râs şi mi-ai dat drumul, spunând: Vreau să mă vadă toată lumea! Şi te-ai prefăcut că vrei să furi bomboana băiatului. Apoi ne-am aşezat lângă el pe scară şi tu ai scos o bucată de sfoară din buzunar cu care i-ai arătat o scamatorie. Iată-ne pe toţi, un copil, un exilat şi o fată-care-nu-era-încă-femeie, stând împreună în întuneric. Îţi aud şi acum vocea, cântând „I Found a True Love" a lui Buddy Guy şi-mi amintesc cum am stat în noaptea aceea şi cum ne-am uitat la norii care se rostogoleau în faţa lunii.

O, nefericiţi muritori! O, pământ vrednic de milă! (în fr. În orig.). (*N. red.*)

Papa era un bărbat înalt, vajnic, cu părul bogat şi un zâmbet timid care-i ascundea firea ambiţioasă. Când eram mică, m-a dus la o biserică protestantă. Nu cred că era un

---

1 Dialectul franţuzesc al clasei muncitoare din Quebec. (N.t.) Jean Michel, de ce nu eşti în pat? (în fr. în orig.). (N. red.)

om credincios, dar i-ar fi plăcut să fie. Obişnuia să se strecoare în strană, închidea ochii, îşi înclina capul şi îşi prindea rădăcina nasului între degetul mare şi cel mijlociu de la mâna dreaptă. Văzându-l în postura asta evlavioasă, îl percepeam ca pe un om vulnerabil, fără mască, un om care încearcă să se apropie de dumnezeul său. Pe peretele din camera copiilor de la subsol aveam o poză ruptă dintr-o revistă, care înfăţişa un Hristos înalt cu ochi blânzi, stând în faţa unui măgar şi a doua oi, cu braţele cuprinzând doi copii. Acest Hristos era puţin gârbovit; zâmbetul lui timid îmi amintea de papa.

Odată m-am plâns lui papa că n-am mamă. Mi-a spus: Există lucruri pe care nu le putem schimba. Învăţăm asta: că trebuie să ne trezim în fiecare zi, că nu trebuie să ne dăm niciodată bătuţi şi că, până la urmă, ne vom găsi calea.

L-am ascultat, tânjind totuşi după puţină tandreţe. Aş fi vrut să-mi spună că mă va ajuta el. Dar n-a zis nimic de genul ăsta. Mi-a spus: Gândeşte-te că eşti un pustnic, o piatră unică în coroana regelui, piatra filosofală.

De ce nu pot să fiu piatra din propria mea coroană? l-am întrebat.

Atunci a râs, cu râsul lui larg, de danez. Cel mai mult îl distram când mă comportam ca el, când păream hotărâtă, încăpăţânată. Niciodată nu mi-a fost frică să mă comport cum voiam, lucru pe care-l explicam prin moartea timpurie a mamei. Mama fusese studenta lui tata. El era cu cincisprezece ani mai mare, iar eu am fost rodul pasiunii lor din după-amiezile târzii. Există ceva în lumina muribundă a după-amiezilor reci din Montreal care-i apropie pe străini. Mama a renunţat la facultate ca să mă crească pe mine, dar când aveam doi ani, un camion i-a strivit maşina pe şoseaua îngheţată. Papa a angajat o menajeră originară din Franţa, pe nume Berthe Gagnon, ca să aibă grijă de mine. Berthe râdea spontan, mă privea cu

ochi afectuoşi şi reuşea să umple absenţa mamei. Mi s-a spus că, în scurt timp, nu mi-a mai fost dor de ea. În schimb, tatălui meu i-a fost. Nu era deloc interesat de viaţa domestică. Berthe era cea care se ducea la şedinţele cu părinţii, ea mă ducea la repetiţii la cor şi se uita la meciurile mele.

Papa n-avea timp de joacă. Fusese un copil sărac, silitor şi ambiţios, singurul fiu al unui pescar danez imigrant care a murit pe mare, pe Grand Banks[2], când papa era doar un copil.

Tatălui meu îi plăcea să zică: Războiul a fost cel care i-a oferit unui copil sărac ca mine şansa de a învăţa.

Fabrica unelte şi vopsele şi a trebuit să se milogească să fie luat în marina militară, fiindcă cei de acasă aveau nevoie de talentul lui. Când în sfârşit a reuşit să se înroleze, războiul s-a terminat. Dar a avut noroc. Şi-a dat uniforma cu butoane aurii, frumoase, şi cu ancore ridicate, în schimbul educaţiei pe care a primit-o de la un veteran. A studiat ingineria şi s-a specializat în proteze medicale.

Nu mi se părea nimic ciudat în faptul că nu prea-l vedeam pe-acasă. În anii de reabilitare de după război, niciunul dintre taţii pe care-i ştiam nu petrecea mult timp în familie. Papa ţinea la tabieturile lui, la dimineţile petrecute în laborator, cursurile de după-amiază, cititul de seară. El şi mama au apucat să trăiască împreună doar doi ani. Mi-i imaginez ca tineri însurăţei, fiecare încercând să-i facă pe plac celuilalt. Mi-o imaginez pe ea seducându-l cu tinereţea şi cu acea stare de *joie* specifică tinereţii. După moartea ei, papa obişnuia să-mi citească seara când ajungea acasă mai devreme şi, în fiecare vară, mă lua cu el la pescuit timp de o săptămână. Tot el m-a învăţat denumirile tuturor oaselor din corpul uman şi eu am învăţat să le recit pe de rost. De la el ştiu şi conjugările în latină, *am o*, *amas*, *amat*, dar şi Tatăl Nostru, *pater noster*,

2 Platforme submarine din Oceanul Atlantic. (N.t.)

qui es în caelis. Îmi spunea că latina e indiciul unei minţi cultivate. Am învăţat rugăciunile, dar n-am învăţat să mă şi rog. Am învăţat să spun „te iubesc” într-o limbă despre care spunea că e moartă.

Uneori, când îmi citea, se uita la poza alb-negru a mamei, de pe noptieră. Lumina cade blând pe chipul tinerei care ţine în braţe un bebeluş, pe mine, şi privirile ni se întâlnesc. Vocea lui papa se stingea, şi am învăţat destul de repede că trebuia să aştept liniştită până când

Bucurie (în fr. În orig.). (*N. red.*)

atenţia i se muta de la fotografie la pagina abandonată. Cred c-am început să citesc aşa, studiind cuvintele dintr-o carte deschisă, aşteptând ceva care să umple absenţa.

N-am nicio amintire clară despre mama mea. Există o poză în care ea şi Papa stau în spatele unui om de zăpadă, undeva la munte. Papa o ţine de mijloc şi ochii ei râd, buzele ei pline formează un zâmbet larg, de nestăvilit. E frig, dar ea nu poartă pălărie. Părul lung, desfăcut, îi flutură în vânt. Am moştenit părul ei cârlionţat, cu reflexe aurii. Îmi amintesc cum stăteam culcată pe spate în camera de zi, şi de mirosul pânzei fierbinţi de sub fierul ei de călcat din bucătărie. Şi-mi amintesc de o gaură neagră în pământul îngheţat. Îmi amintesc de crinul parfumat din mâna mea, de petalele albe ca de ceară, lacrimile Evei, cum le-a numit cineva. Trebuia să-l arunc pe coşciug. Îmi amintesc că mă uitam în jos, speriată de adâncimea şi de marginile aspre ale gropii din pământ.

Un lucru e cert: timpul nu vindecă rănile.

Îmi amintesc fragmente, frânturi de lumină tremurândă pe un perete, iarna.

Într-o seară, când tata nu era acasă, Berthe m-a dus s-o ascult pe Etta James într-un club de blues de pe St. Laurent. Mi-a spus: Nu vreau să te vadă când intrăm, dar odată intrate, n-o să mai avem probleme, îi cunosc pe *le*

garss, o să te lase să rămâi. *Alors*, *mon p tit chou*, o să te strecurăm înăuntru cu sacoşa mea de cumpărături.[3]

Am tras căruciorul de cumpărături cu două roţi, care avea sacul din stofă în carouri ataşat de cadrul metalic. La distanţă de o clădire de club, m-a ajutat să mă urc, mi-a pus un prosop de vase pe cap şi, hurducându-mă pe două trepte, m-a ajutat să mă strecor înăuntru.

Etta avea o coafură afro cu împletituri blonde, o faţă în formă de inimă şi nişte sprâncene dese, vopsite în negru, iar când cânta, eram convinsă că se uită adânc în ochii mei. Cânta despre fete oarbe şi buzele ei erau triste, dar şi viclene. O ascultam ştiind că ţipă ca şi mine, dintr-un loc secret, *au*, *au*, *au*, *au*, şi-i ascultam trădările recitat-cântate, căutările epice ale iubirii, şi m-am afundat în căldura poalei lui Berthe, protejată de braţele ei mirosind a săpun cu răşină de pin. În seara aceea am descoperit motivul pentru care sunetul a apărut pe pământ înainte de apă sau lumină.

Berthe fusese foarte tânără când au trimis-o să lucreze ca servitoare la o familie vorbitoare de engleză din Westmount. Se uita la obiectele lor de artă şi le asculta muzica, în timp ce făcea curat. Mi-a spus că preţuise mai mult faptul că învăţase engleza şi-i ascultase pe Ray Charles şi pe Robert Johnson, decât puţinii bani câştigaţi de la ei.

La sfârşitul anilor petrecuţi la Şcoala de Fete a lui Miss Edgar şi Miss Cramp, Berthe şi cu mine stăteam deseori întinse pe podea, uitându-ne la pozele de pe coperţile discurilor ei, ascultând părţile zgâriate din bluesurile despre delta râului Mississippi şi vocea aceea tânguitoare a lui Etta, adâncă precum oceanul, rugându-se prin cântec în „Teii Mama” şi „Sunday Kind of Love”.

Tata a renunţat la serviciile lui Berthe după ce am împlinit treisprezece ani, spunând că nu mai am nevoie de

3 Les garcons — băieţii (în fr. în orig.). (N.t.)

ea. Ea anticipase mişcarea şi m-a învăţat să gătesc, să spăl şi să-mi fac singură temele. După ore, lumina străvezie a iernii se dizolva în întunericul timpuriu din apartamentul nostru singuratic. Stăteam înfofolită într-o plapumă mare şi citeam sub o lampă cu abajurul ciobit, ca o eclipsă de lună. Încercam să atrag atenţia lui papa, lăsându-mi părul să crească vâlvoi, purtând cei mai strâmţi jeanşi şi devenind cea mai deşteaptă din clasa mea. Mi-am cumpărat o pereche de ochelari de băbuţă, din aceia cu rame de sârmă, care nu-mi îmbunătăţeau, dar nici nu-mi deteriorau vederea. Îi spuneam că mă duc la prieteni, dar aterizam prin cluburi de blues până într-o seară când proprietarul unui club mic şi ascuns din nordul oraşului m-a prins când încercam să mă strecor înăuntru ca s-o ascult pe Willie Dixon cântând „I Am't Superstiţious". Tipul de la uşă m-a dus în biroul directorului, care l-a sunat pe papa şi i-a spus să mă ia de acolo. Papa a parcat maşina, a trecut pe lângă traficanţi de droguri, prostituate şi fani ai bluesului şi a intrat în biroul unde eu studiam fotografiile cu autograf ale muzicienilor, încadrate în rame ieftine, din lemn, de pe pereţii directorului. În drum spre casă, i-am spus tatălui meu că nu mi se părea drept să nu mă lase să intru, că doar mergeam de ani buni cu metroul şi ascultam blues de foarte mult timp. Tata a dat din cap cu o expresie neutră fără să-şi ia ochii de la drum şi a spus: N-o să mai dureze mult.

Aş fi vrut să-mi spună: Merg eu cu tine de acum încolo. O să ascultăm muzică împreună.

A angajat-o pe Charlotte, o studentă de-a lui, ca să-mi predea latina, şi voia sorţii şi a tatălui meu a fost ca ei să-i placă bluesul, aşa că a început să mă ia cu ea prin cluburi. Eram un peruş galben cu verde, scăpat din colivie, protejat de cârdul vrăbiilor furioase. Charlotte şi prietenii ei mă înconjurau stând la coadă la intrările în cluburi, ascunzând vietatea periculos de colorată cu care se pricopsiseră. Şi

mult timp am crezut că acesta era un mod satisfăcător de a te maturiza.

În iarna în care ne-am cunoscut, zăpada a fost tot timpul albastră. Veneai să mă iei cu Harley-ul tău vechi la apusul soarelui, la sfârşitul unei zile plictisitoare petrecute la şcoala lui Miss Edgar şi Miss Cramp. Fetele de acolo vorbeau doar engleza şi nu li se permitea niciodată să mă însoţească noaptea. Erau fete protejate de mamele lor, care mă invitau la ele în weekend pentru că le aduceam ţigări şi le povesteam despre cluburi. Le puneam discuri cu Etta şi B.B. În dormitoarele tapetate cu materiale lucioase, baldachine şi rafturi pline cu păpuşi şi bibelouri. Părinţii lor ne duceau la Ritz pentru *brunch*-uri[4] de duminică. Dar după ce ne-am cunoscut, nu m-a mai interesat nimic. Aşteptam să se termine orele şi să te văd sprijinit de motocicletă în geaca de piele uzată, căutându-mă prin mulţime. Eram tot timpul prima care ieşea pe uşă şi-mi plăcea să fiu urmărită de privirile invidioase ale fetelor.

Mă aruncam pe motocicleta ta şi-mi încolăceam braţele în jurul mijlocului tău, apoi o luam spre Yellow Door unde ascultam muzică folk şi beam cafea din ceşti groase, eu îmi deschideam cărţile şi-mi făceam temele, în timp ce tu corectai şi notai extemporale la mate. Într-o seară, roata din spate a motocicletei a derapat pe o bucată de gheaţă murdară. Motocicleta s-a răsturnat, eu am căzut şi am aterizat pe umărul stâng. Tu ai sărit şi ai aterizat în picioare, m-ai ridicat repede, apoi ai tras în sus şi motocicleta şi am reuşit s-o mutăm împreună pe marginea şoselei, unde ne-am scuturat ca nişte căţei. Trupurile noastre erau atât de uşoare. Orice ne putea propulsa prin aer, ne putea răpi unul altuia, o bucată de gheaţă, puţin ghinion. Ne-am urcat din nou pe motocicletă în seara aia alunecoasă şi am mers mai departe, am urcat muntele ca să privim luminile oraşului, apoi ne-am dus pe malul râului

4 Gustare între micul dejun şi prânz. (N.f.)

ca să privim vapoarele.

Împărţeam ceva atât de simplu. Îmi amintesc că mă gândeam: Văd totul cu atâta claritate.

Am ajuns acasă târziu şi tata mi-a spus: M-au sunat de la şcoală. Mi-au zis că te ia de la ore în fiecare zi. E prea mare pentru tine.

Am ridicat din umeri: Nu neapărat. Băieţii de vârsta mea *în ennuyent*. Când ies cu Charlotte, nu te superi. Şi ea e mai mare decât mine.

E meditatorul tău, a spus. E totul diferit.

Aha, am făcut. De ce, pentru c-ai ales-o tu?

Preţ de o clipă, tata m-a privit cu atenţie. Barba îi încărunţise. S-a întors şi-a spus: Mi-ai văzut ochelarii pe undeva? S-a ridicat din scaunul de citit şi s-a dus spre masa din bucătărie.

Mă enervează (în fr. În orig.). (*N. red.*).

Sunt pe capul tău, i-am răspuns.

A ridicat mâna dreaptă ca să-i potrivească pe nas şi atunci i-am văzut zâmbetul timid pe care îl adoram. S-a aşezat din nou pe scaun şi m-a privit pe deasupra lentilelor bifocale, spunându-mi: Deocamdată stai în casa mea. Trebuie să mă asculţi.

Când eram copil, tata nu s-a certat niciodată cu mine. Îmi spunea absent: Du-te şi-ntreab-o pe Berthe. O dată, când nu voiam să mă culc, mi-a spus: Păi, bine. Vino să stai cu mine. O să-ţi arăt toate oasele piciorului.

Îmi amintesc cât de blând a fost în noaptea aceea, degetele sale puternice trasând contururile muşchilor şi ale oaselor din picioruşul meu, în timp ce eu ascultam uimirea potolită din vocea lui: Până acum, nimeni n-a reuşit să reproducă mersul uman. Tot ce-am reuşit a fost să-l menţinem în poziţie verticală.

Tatăl meu n-a anticipat ce avea să se aleagă de mine ca rezultat al convieţuirii cu obsesia lui. Tatăl meu, iubitul

meu tată a crezut tot timpul c-ar putea pierde totul de pe o zi pe alta, cărând cu el complexul atâtor ani de sărăcie. Mă păştea pericolul de a-mi pierde interesul faţă de şcoală, de a nu reuşi în viaţă, de a nu găsi o partidă bună. Era convins că dacă munceşte suficient, poate să mă cizeleze ca pe un membru mecanizat. Se temea de manifestările mele turbulente de la şaisprezece ani.

I-am zis: Nu e prea bătrân pentru mine. Nici măcar nu mă cunoşti.

Iar el a replicat: Nimeni nu vorbeşte cu mine aşa. Când ai devenit atât de nemiloasă? Du-te în camera ta. Dispari.

Nu aveam o mamă la care să mă refugiez, de la ea am învăţat doar sentimentul urgenţei. Am învăţat că persoanele iubite pot să dispară brusc, fără nicio explicaţie. Şi că-n urma lor nu mai rămâne nimic.

Erai atât de *cool* în tricoul tău alb, vorbind în engleză şi în franceză cu cei din formaţie. Tu erai solistul şi chitaristul principal şi mai erau trei membri, Luc la tobe, şi cei doi fraţi din Westmount, Ray la bas şi Mark la orga Hammond. Cântaţi *cover*-uri Santana şi Beatles, amestecate cu Junior Wells şi Buddy Guy. Eu stăteam undeva în spate şi le priveam pe fetele care se uitau la tine. Când un băiat m-a invitat la dans, l-am refuzat dând din cap, dar Charlotte a zis „vin eu” şi s-a îndepărtat împreună cu el. Te legănai şi mângâiai corzile chitarei ieftine, iar eu îmi imaginam cum ar fi să mă îmbrăţişezi. La sfârşitul primului set, ai coborât de pe scenă şi te-ai aşezat lângă mine, iar eu mă bucuram de privirile aţintite asupra mea. Purtai jeanşi negri şi corpul tău era încordat de atâta energie şi-ţi plăcea să fii văzut cu mine. Înainte de a te întoarce pe scenă pentru ultimul set, ţi-ai îngropat faţa în părul meu şi mi-ai spus: O să cânt ceva pentru tine.

Ai despachetat pe scenă o chitară khmeră cu griful lung şi cu două corzi, înfăşurată într-o bucată de material

viu colorat. Te-ai aşezat picior peste picior pe o bancă şi ţi-ai pus în poală corpul rotund al instrumentului. Ai privit spre mulţime şi ai făcut o glumă: Sunt unul dintre cei aproximativ şaptesprezece khmeri din Montreal. Oamenii au chicotit când ţi-au văzut zâmbetul crispat. Ai tras microfonul în jos, spre corzi, şi ai spus: Dar de mine nu scăpaţi. Acesta este un *chapei* şi o să cântăm o melodie de Sin Sisamouth, intitulată „Don't Let My Girlfriend Tickle Me". Ai cântat o melodie scurtă, duioasă, bătăturile îngroşate de pe fiecare deget al mâinii stângi apăsau, eliberau şi alunecau pe corzile de pe osul căluşului, în timp ce mâna dreaptă era liberă, braţul întins, ciupind şi construind acordurile. Apoi formaţia te-a urmat cu douăzeci de ritmuri *funky* de chitară electrică, amestecate cu sunetul *chapei*-ului şi al orgii, şi tu ai cântat o piesă rock-and-roll manieristă de pe vremea nebuniei *dance* şi *psych rock* pe care o lăsaseşi în urmă în Phnom Penh. Faţa ta s-a înseninat când ai început să cânţi în khmeră, vocea ta a alunecat spre o gamă de cinci, în timp ce corpul tău se mişca pe un ritm simplu, de rock, apoi ai supralicitat.

Erai un punct de atracţie nou, un tip charismatic din Asia cu o prietenă tânără, albă, şi cântai cu detaşarea neînfrânată a celui străin. Fetele erau atrase de umbra şi gloria care planau deasupra exilului tău, şi Charlotte mi-a şoptit: îl vezi pe tipul ăla? E unul care fuge de armată. E uimit de noul tău prieten. Toată lumea din încăpere avea privirea aţintită spre tine. Până şi eu îmi doream un trecut exotic. Ai cântat propria ta versiune la „Black Magic Woman", jumătate în engleză, jumătate în khmeră, apoi ai lăsat *chapei*-ul din mână, te-ai ridicat în picioare şi ai bătut din palme ca să mobilizezi mulţimea, spunând: Şi acum urmează „Lady Named

No". Ai cântat în khmeră atât partea bărbatului, cât şi pe cea a femeii pe un *falsetto* subţire, fără să înţeleagă cineva vreun cuvânt, dar lumea a dedus din tonul vocii tale

ironice că parodiai o situaţie de cerere şi refuz. Oamenii dansau şi se unduiau şi te iubeau. La sfârşitul setului ai zis: Acesta e un blues pe care l-am scris în khmeră intitulat „Sugarcane Baby”. Versurile ar fi ceva de genul: Nu mă satur de dulceaţa ta, iubito, sunt doar un băiat dependent de mierea buzelor tale.

Oamenii râdeau şi tu ştiai că pari foarte şarmant vorbind în khmeră şi cântând blues în engleză cu accent franţuzesc, ai privit în jos spre mulţime, căutându-mă, şi ai spus: *Je le joue pour Visna** care-i aici în seara asta.

Ţi-ai ridicat *chapei*-ul, dar n-ai continuat cu parodiile, ai cântat o baladă duioasă cu glasul sugrumat. Era un cântec de dragoste şi a fost prima oară când am auzit cuvintele *oan samlanh*. La sfârşitul piesei, Charlotte a spus: Trebuie să fug. Cred că-i place de tine.

Era ceva nou, un bărbat care-şi ambala sentimentele faţă de mine într-un cântec.

Apoi oamenii au dispărut în oraşul peste care se lăsase noaptea, lăsând scaunele întoarse în unghiuri stranii faţă de mesele care miroseau a bere. Te-am aşteptat în hol şi am inhalat aerul răcoros şi curat. Mai aşteptau câteva fete, în timp ce formaţia îşi strângea instrumentele, rula cablurile, deconecta boxele. M-am postat în locul în care lumina unei lămpi stradale mi se strecura în păr şi când te-ai apropiat de mine cu *chapei*-ul şi chitara, am văzut că erai încă euforic după spectacolul de pe scenă. Ai aşezat chitara fără să dai drumul *chapei*-ului şi, îl cânt pentru Visna (în fr. În orig.). (*N. red.*)

Îmbrăţişându-mă din spate, mi-ai spus: Ţi-a plăcut cântecul tău?

Cine e Visna? am întrebat.

Visna e destinul meu. E un cântec de leagăn pe care mi-l cânta mama, dar eu am inventat pentru tine versuri noi.

N-am simţit niciodată cenzura impusă de-o rasă,

limbă sau lege. Totul se rezuma la senzaţiile animalice şi muzică. Pentru mine, tu erai crucificarea: tortura şi renaşterea mea. Îţi iubeam ochii, îndoiala tandră din voce atunci când cântai.

După ce m-ai abandonat sub scări în noaptea aceea, am alergat până sus, am intrat pe uşă şi, deşi voiam să păstrez neatinsă vraja pe care o emanai, papa m-a strigat din pat: Petreci prea mult timp cu el. Adu-l duminică după-masă ca să-l cunosc şi eu.

N-am răspuns. Oamenilor nu le place să se gândească la iubire ca la o crucificare, dar acum, după treizeci de ani, îmi dau seama că dacă o persoană e suficient de puternică pentru a iubi, i se cere să renască, nici mai mult, nici mai puţin.

Am trecut pe lângă intrarea din faţă a muzicienilor de pe rue St. François Xavier şi managerul a râs când ne-a văzut împreună şi a zis: Hei, v-aţi găsit unul pe celălalt. Ne-a oferit un joint şi am rămas uitându-ne împreună la trotuarul din faţă. Încă mai văd faţa palidă a managerului ciupită de vărsat şi unghiile lui pătate de nicotină. Ţi-a zis: Am ascultat muzica aia cântată la *chapei*. E blues, omule, poţi fi sigur de asta. Vino la mine cu tipii ăia şi le aranjez eu un show.

Înăuntru am văzut doi bătrâni care stăteau în hol, ne-am strecurat pe lângă ei şi ne-am aşezat la o masă din apropierea scenei. Studente slabe, fără sutien, suflau fumul de ţigară în aerul stătut, duhnind a bere, şi locul a început să se aglomereze. Oamenii erau surescitaţi în noaptea aia, aşteptau să se întâmple ceva. Luminile au scăzut în intensitate şi două reflectoare păreau să arunce un fel de halou străveziu peste două scaune de lemn. Un bătrân a venit din spate s-a strecurat printre mese spre scenă. Un alt bătrân, care-şi ţinea spatele cămăşii, s-a apropiat şi el, târşâindu-şi picioarele. Şi atunci ai spus plin de veneraţie: Uite-i că vin.

Erau cei doi bătrâni de lângă uşă.

Unul era aproape orb, celălalt şchiopăta. I-am privit în timp ce se aşezau şi-şi potriveau microfoanele argintii, mârâind unul la celălalt; primul a luat o chitară, cel de-al doilea, o muzicuţă şi, secondată de *poc poc poc*-ul pantofului pe podeaua din scânduri, de aerul care trecea prin metal şi lemn, de degetele de pe corzile acordate, o voce a răsunat cântând *Whoo ce, whoo ce*. Cei doi bătrânei înţepeniţi s-au transformat în zeii agili ai bluesului cu gura aurită, cântând pentru adoratorii lor, îmbrăţişându-i şi frângându-le inimile, arătându-mi cum se manifestă oamenii care nu se pot folosi de ochii lor.

Umărul meu îl atinse pe al tău, transfigurat de ceea ce ascultasem în noaptea aceea, sincopări, sunet descătuşat, fraze muzicale repetate, sporovăieli, glume şi insulte iscate între mâna stângă şi cea dreaptă, între corzi şi harfă, râsete biciuitoare şi gemete de iubire, lucruri despre care nu ştiam încă nimic, dar despre care aveam să aflu, poveşti despre umilinţă, ură şi seducţie, nopţi ratate, femei plângând după bărbaţi şi bărbaţi singuri şi rătăţind, muzică grandioasă, născută din sex şi bătăi cu poliţia, din duhoarea berii răsuflate din barurile întunecate, departe de bisericile oraşelor.

Am plecat din club la prima oră a dimineţii, şi cearta afectuoasă de pe scenă dintre Sonny şi Brownie mi-a dat o idee despre ce se întâmplă dacă oamenii rămân împreună o viaţă, despre bombăneala prietenoasă, maşini separate, paturi separate în camere separate, acolo, dar pe scenă, sporovăială cântată, picioarele bătând darabana pe aceleaşi scânduri, urechile auzind aceleaşi ritmuri.

Mi-ai zis: încă nu vreau să merg acasă.

Ne-am dus cu motocicleta până la râul cel mare. Stele, apă şi noapte. Mai jos, malul învăluit în negură. M-ai condus pe un ponton unde bărcile erau ancorate lângă fâşii înguste de pământ şi am sărit pe puntea unei şalupe

numite *Rosalind*. Ai scos o cheiţă din buzunarul jeanşilor şi ai deschis uşa cabinei. Am coborât cele trei trepte abrupte în urma ta, intrând în încăperea minusculă, iar tu ai deschis uşa dulăpiorului şi ai scos o cutie cu lumânări plutitoare. Acasă la noi se sărbătoreşte Sampeas Preah Khe, noaptea în care ne rugăm la lună, mi-ai spus. Bunica mea aprindea de fiecare dată o sută de lumânări şi le dădea drumul pe râul cel negru.

De ce?

Pentru a venera râul şi pe Buddha.

Mi-ai întins o cutie de chibrituri şi le-am aprins împreună, una după alta. Pe-a nouăzeci şi noua şi pe ultima le-am lansat împreună şi am urmărit dâra micuţă de foc alunecând pe apă. Bunica mi-a povestit că pe vremuri tinerii făceau asta şi se rugau pentru iubire, ai spus.

La adăpostul bărcii cu pânze, am privit norii de la geamul fără perdele, trecând încet prin faţa lunii care părea a se scufunda. Apoi m-am întors spre tine. Ţi-ai încrucişat braţele şi ţi-ai scos tricoul alb. Îmi amintesc contururile definite ale trunchiului tău. Afară, aripi şi picioare de raţă atingând suprafaţa apei, vântul de toamnă înteţindu-se şi valuri lovindu-se de corpul ambarcaţiunii. Oricine s-ar fi plimbat pe malul râului ar fi zărit acele luminiţe plutitoare, dar înăuntrul *Rosalindei* nu se vedea nicio lumină. Îmi amintesc respiraţia tăiată şi o senzaţie despre care nu-mi vorbise nicio femeie până atunci, îmi amintesc geamătul unui bărbat. Îmi amintesc că nu ţi-ai luat nicio clipă privirea de pe mine. Îmi amintesc de atingerea degetelor tale bătătorite şi de cât de încet te mişcai. Era o noapte de început de noiembrie, pe care ai numit-o *Bon Om Touk*. Nu ştiam c-avea să curgă şi sânge.

După asta, ne-am furişat pe punte dezbrăcaţi. Am sărit ţipând şi râzând în apa îngheţată şi când am ieşit de-abia mai puteam respira. Apoi ne-am înfăşurat într-o pătură veche şi am stat pe punte, şi când ai văzut că

tremur, mi-ai întins hainele şi tu te-ai îmbrăcat cu ale tale. Ne-am uscat părul, iar tu ai spus: Priveşte!

Lumânările noastre ardeau în continuare, purtate de curentul lin, dispărând în întuneric, acolo unde râul se întâlneşte cu marea.

Corpul meu stătea lipit de spatele tău, braţele mele îţi cuprindeau pieptul, mă atingeai cu o mână în timp ce conduceai spre casă, iar obrazul meu se odihnea pe geaca ta de piele. Nu m-am dus la culcare în patul din casa tatălui meu; am mers acasă la tine, pe Bleury Street. În orele de dinaintea răsăritului, te-am iubit din nou în camera ta galbenă şi călduroasă, topindu-mă în tine, ridicându-mă şi întinzându-mă din nou, inimă lângă inimă trupurile noastre – toropeală aurie şi zăpadă care se topeşte. Degetele noastre, nişte aripioare trasând urma şoaptelor noastre toată noaptea, prima noapte de viaţă adevărată.

De unde ai cicatricea asta de pe tâmplă? te-am întrebat, urmărindu-i conturul cu buzele.

Am căzut pe o piatră la Sras Stâng în timp ce-l învăţam pe frate-meu să vâneze broaşte lângă lac. Aşa mi-am ciobit şi dintele. Îmi place cum vorbeşti. Mai spune-mi o dată cum te cheamă.

Cel care mă iubeşte m-a numit Visna, am zis. Îţi place numele pe care mi l-a dat iubitul meu?

Te iubesc cu sau fără nume, Anne Greves, ai spus.

Am atins ciobitura în formă de semilună de pe dintele tău şi am şoptit: Şi mie-mi place Serey.

Înseamnă libertate, ai zis şi m-ai tras din nou spre tine. Şi putere şi frumuseţe şi farmec. Îţi place numele ales pentru mine de părinţii mei?

Îmi plăcea fermitatea braţelor tale, dar te-am îmbrâncit, prefăcându-mă că mă iau la trântă cu tine, apoi am spus: Aşa de multe? înseamnă şi *amant priceput*?

Ai rămas surprins, apoi mi-ai zis cu un zâmbet

fermecător: Unul perfect.

Mi-ai spus că nicio femeie nu te-a mai tachinat înaintea mea.

Erai un răsfăţat, erai primul născut şi eu îţi iubeam aroganţa, pentru că te văzusem gol şi vulnerabil. Te iubeam când te vedeam pe scenă şi te iubeam când păşeai în spatele meu. Dar în pat erai cel mai sincer. În zori, am visat un amant al cărui corp cunoştea lucruri pe care ea nu le cunoştea. Ne aflam într-un restaurant numit The Courthouse şi mie-mi pierise vocea. Te strigam, dar nu mă auzeai. Undeva la graniţa dintre vis şi realitate simţeam şi prezenţa tatălui meu. M-ai trezit şi mi-ai netezit părul, spunându-mi: Mă strigai. Eu n-o să te părăsesc niciodată, nu-ţi fie frică, *oan samlanh*.

Oceanul are un singur gust, cel al sării. Aveam încredere în corpul tău, dar ştiam că minţi.

Îmi poţi da o explicaţie?

Nu.

Nu?

Papa a lăsat cartea din mână şi s-a uitat la mine. Apoi mi-a spus pe un ton blând: Mamei tale îi plăcea să se îmbrace în hainele mele când ne-am cunoscut.

Fetele se îmbracă în hainele iubitului fiindcă le place mirosul acestuia şi fiindcă încearcă să-şi dea seama de ce se simt eliberate şi distruse în acelaşi timp. De ce se simt în continuare complete dacă şi-a dăruit trupul, mintea şi inima altcuiva? De ce nu vor să evadeze? Vor să simtă mirosul iubitului pe pielea lor şi nu înţeleg sentimentul acesta care le ţine captive, eliberându-le în acelaşi timp. Nu-şi dau seama că, atunci când o să îmbătrânească, îşi vor aminti c-au purtat hainele iubitului lor. Sunt convinse că ceea ce simt în clipa aceea va dura o eternitate. Cu toate că în lume asta nu durează, iar ele au observat deja.

I-am întors spatele lui papa ca să mă duc în camera mea, să rămân singură şi să-ţi miros tricoul, şi-n clipa

aceea el mi-a spus pe un ton nefiresc: Mă mai iubeşti?

Normal că da, tu eşti tatăl meu.

Atunci ascultă-mă. Nu e potrivit pentru tine.

Papa îşi scoase ochelarii de citit şi, ştergând cu mânecile lentilele, mi-a spus: Maică-ta n-a umblat teleleu. Şi nici în spectacol nu s-a dat. Vecinii şuşotesc verzi şi uscate. Maică-ta găsea metode invizibile pentru a obţine ceea ce-şi dorea.

I-am răspuns cu o cruzime intimă: Ca atunci când a rămas însărcinată cu profesorul ei şi a abandonat facultatea. Ca atunci când şi-a părăsit copilul, a plecat pe viscolul ăla şi nu s-a mai întors.

Mi-am dat seama că mama şi-ar fi dorit pentru mine cu siguranţă ceva: propria-i dorinţă de a trăi. Fotografia de lângă patul meu se schimbase; femeia de douăzeci şi doi de ani, cu ochii aţintiţi asupra bebeluşului, nu mi se mai părea tandră, ci mai degrabă o prizonieră. Aş fi vrut să-i dau înapoi anii de care-i era dor. Îl cunoşteam pe cel care făcuse poza aia; era un om care-o lăsa singură cu zilele, stătea seara şi citea cu ochelarii pe vârful nasului, fără să-şi ridice privirea. Îi auzeam fantoma îndemnându-mă: Trăieşte, trăieşte pentru mine, du-te şi trăieşte, viaţa asta se poate termina în orice clipă, trăieşte, fii liberă.

Maman, dar eu chiar am trăit. Singura mea fată s-a născut moartă. (Mi-a luat treizeci de ani ca să pot rosti aceste unsprezece silabe.) Am încercat să trăiesc. Chiar şi după Cambodgia. *Maman*, chiar am încercat să trăiesc.

Papa stătea la masa din bucătărie, dar nu s-a ridicat când ai intrat. Te-ai oprit, aşteptând să te invite cineva să iei loc.

Papa te-a întrebat: Ce studiezi?

Matematica. Sunt asistent universitar. Vreau să predau.

Îţi place aici?

N-am încotro. În ţara mea, graniţele sunt închise.

M-ai luat de mijloc.

M-am eliberat din strânsoarea ta, m-am dus la blatul de lucru, am pus fierbătorul de apă în priză şi am aşezat pe masă trei ceşti.

Papa ţi-a indicat un scaun, dând din cap.

Haide. Ia loc.

Tu ai zis: Anne mi-a spus că proiectaţi proteze.

Da, predau la facultatea de inginerie. Chiar acum lucrăm la un picior nou cu arc pentru un pacient tânăr care poate învăţa să meargă din nou.

Ar fi trebuit să-l rogi să-ţi povestească mai multe. Ar fi trebuit să-l asculţi. Să-l admiri. Ţi-ar fi vorbit şi ar fi fost fericit, ţi-ar fi iertat vârsta, rasa şi sărăcia. Dar tu ai spus: în ţara mea, oamenii au nevoie de picioare ca să se deplaseze cumva. Acolo oamenii se descurcă şi cu cârje de lemn.

Şi când te întorci acasă? te-a întrebat papa.

I-ai răspuns repezit: Graniţele sunt închise. Nu iese şi nu intră nimeni. Nu se ştie când o să se reglementeze lucrurile.

Papa ţi-a aruncat o privire gravă: Da, am citit despre asta. Şi tatăl meu a imigrat. A fost pescar şi a ajuns aici fără niciun ban în buzunar.

Papa mă ignora, tu erai ursuz, iar eu eram supărată şi pe tine, şi pe el.

Ai spus: Eu nu sunt imigrant. Am fost exilat. Nu eu am ales să trăiesc aici. Dar n-am unde să mă duc. Ţara mea e pielea mea.

Papa s-a tras în spate şi a spus: Oamenii ar trebui să fie recunoscători că au un loc în care să trăiască.

Apoi s-a întors spre mine şi, ridicând din sprâncene, mi-a zis: Am ceva de terminat. Şi, înclinând capul spre tine în timp ce se ridica, a spus: încântat.

Ceştile noastre au rămas goale. Apa nu începuse încă

să fiarbă.

Nu-ţi bate joc de tine. Aici n-o să fie acceptat niciodată. De când a murit maică-ta, am făcut tot ce am putut pentru tine. Trebuie să mă asculţi, mi-a zis papa.

Papa nu te auzise cântând. Nu simţise atingerea ta. Nu-ţi cunoştea firea tandră.

Papa, dar deja predă la universitate, i-am răspuns.

Un asistent universitar! a exclamat papa. O să te părăsească şi o să plece acasă. N-are cum să iasă ceva bun când un bărbat refuză să fie recunoscător pentru adăpostul oferit. E prea mare pentru tine. Şi oricum, indiferent despre cine ar fi vorba, nu mai eşti tu însăţi de când l-ai cunoscut.

N-aveam să mai fiu niciodată aceeaşi. Te iubeam. Mă afundam în tine. Mă reîntorceam la tine tot timpul. Era imposibil să n-o fac.

Odată ce s-a întâmplat, nu te mai poţi opri. În fiecare zi inventam diferite scuze ca să ne refugiem după uşile închise ale apartamentului tău de pe Bleury Street. Mă luai de la şcoală şi mergeam direct la tine, în camera galbenă. Puneai casete cu Ros Sereysothea şi Pan Ron, cu Kong Nai, un muzician care cânta la *chapei*, ascultam *rockabilly* în khmeră, *surf and soul*, chitare cu două sau cu patru corzi, orgi electrice Farfisa, tobe rock bând şi versuri pe care nu le înţelegeam. Îmi făceam temele la masa ta din bucătărie, fredonând rock cambodgian sub fotografia familiei tale, prinsă de perete cu piuneze, şi mâneam orez împreună. Rămâneam să dorm la tine. Veneam şi plecam când voiam, exasperându-l pe tatăl meu. Îmi arunca vorbe grele şi mă amenința c-o să mă încuie în cameră. Dar era prea târziu pentru asta şi, când l-am epuizat complet, mi-a zis: Eşti o încăpăţânată. N-am reuşit să fac nimic în privinţa asta nici când erai copil. Eşti o nesăbuită că-ţi distrugi viaţa aşa.

Dar o fată înţelege că, atunci când se îndrăgosteşte pentru prima oară, nu mai rămâne nimic din fiica

nesăbuită care-şi trădează tatăl, şi totul se reduce la nişte valuri imense, nimicitoare, stârnite de femeia în care se transformă, deformând, stricând şi nivelând malul. Mi-am urmărit corpul în timp ce se umfla, mă durea, se dizolva şi se micşora, asemenea unui marinar care e atent la suprafaţa schimbătoare a valurilor. Te-am lăsat să faci ce vrei. Am făcut şi eu tot ce voiam, şi cearşafurile murdare din casa de pe Bleury Street au devenit întregul meu univers.

În sâmbăta de care mi-am amintit acum, stăteam în patul tău din camera galbenă şi afară ningea slab în lumina palidă a amurgului. Ne plăcea să fumăm în linişte, poştind ţigara, privindu-ne în ochi, explorând şi îmbogăţind puţinele cunoştinţe pe care le aveam unul despre celălalt. Strângeai delicat scrumul gri cu degetul mare şi cel arătător şi-l aruncai într-o cană. Apoi îţi întindeai picioarele pe cuvertura din bumbac indian, cu modele galbene şi purpurii, şi-ţi ridicai braţul ca să mă pot sprijini de tine. Ne-am uitat la zăpada care cădea acum cu fulgi mai strălucitori şi mai leneşi, pe fundalul unui cer din ce în ce mai adânc, iar eu am zis: Cred că simt mirosul mamei. Tu ai răspuns: Mama mea ne gătea orez lipicios, învelit în frunze, pe care ni-l punea la pachet când mergeam la prins broaşte cu fratele meu. Le vânam pe malul lacului de lângă templul din Sras Stâng. Bunicul mi-a arătat cum să las ofrande din frunze când râul îşi schimba direcţia.

Îşi schimba direcţia? am râs eu.

Râul Tonle Sap curge spre sud, apoi se întoarce şi curge spre nord când pe Himalaya încep să se topească zăpezile. Atunci sărbătorim festivalul râului. Facem întreceri cu barca, avem chiar şi jocuri de artificii.

Şi lansaţi lumânări pe apă?

Şi copiii aruncă în oameni cu pocnitori.

Ai zâmbit aruncând un ochi în furnalul întunecat al memoriei şi ai spus: împreună cu fratele meu, Sokha,

aruncam pocnitori aprinse în îndrăgostiţii de după copaci.

Pe cine să întreb cum era posibil ca graniţele unei ţări să se închidă? Mi-ai arătat scrisorile pe care le scriai singur în camera galbenă. Le trimiteai la Crucea Roşie din taberele de refugiaţi de lângă graniţa cu Thailanda şi la Comisia înaltă a ONU. Am citit *Anul Zero* scrisă de un preot francez, numit Ponchaud. Acesta descria oameni împingând paturi de spital, femei care năşteau în şanţuri, un om fără mâini şi fără picioare care se zvârcolea pe pământ ca un vierme ciopârţit, vrând să evadeze din Phnom Penh. Ai vomitat în toaletă, apoi ai redeschis cartea la primele pagini şi ai citit toată noaptea, căutând indicii despre ai tăi. Dimineaţa ai spus: Şi dacă au murit deja? Dacă n-o să mă mai pot întoarce niciodată? în timp ce ne plimbam pe St. Catherine, ai dat din mâini şi m-ai întrebat: Oare locuitorii Montrealului ar tolera ca soldaţii să aresteze oameni cum îi taie capul?

Ţi-am povestit despre bombele care au distrus clădirea Bursei, despre bombe găsite în cutii poştale şi în casa primarului, despre oameni răpiţi şi un politican strangulat şi lăsat de izbelişte timp de şapte zile în portbagajul maşinii. Ţi-am povestit cum l-a arestat poliţia pe Papa fără a-l acuza de nimic, doar pentru că preda la universitate. Teroare criminală. Teroare politică. *Font de liberation de Québec*. Tatăl meu urla furios: Ăştia nu-şi dau seama unde duce abuzul de putere? Le spunea studenţilor săi: Puterea îşi reduce victimele ei la nişte obiecte. Profesorul de la şcoala mea spunea: Şi ce facem, îi lăsăm pe terorişti să preia puterea?

Chiar şi aici, ai remarcat.

Şi de ce-ar fi diferit aici?

Am privit o caleaşcă trecând, respiraţia grea a calului formând norişori albi în aerul rece. De ce l-au arestat pe tatăl tău? m-ai întrebat.

L-au acuzat că se pricepe să facă bombe. Şi atunci le-

a zis poliţiştilor că face mâini şi picioare pentru oamenii care şi le pierd din cauza bombelor. Nici măcar nu vorbea franceza. Berthe a stat cu mine. Eram îngrozită că n-o să-l mai văd niciodată. Îmi amintesc de paloarea feţei sale în noaptea în care s-a întors. Nu mai era nervos. M-a luat în braţe şi mi-a spus că i-a fost aşa de frică.

Am cumpărat ediţia de duminică a *New York Times* şi un *Nouvel Observateur*. Am luat ziarele şi ne-am dus la Schwartz's, unde, în faţa uşii, un bărbat orb stătea cu membrele răsucite ca o broască, pe o bucată de carton. Când ne-a auzit apropiindu-ne, ne-a spus: O să vă duc la Hollywood, iar tu i-ai aruncat o monedă în vasul de plastic. Am mâncat brioşe şi am băut cafea. Ziarele scriau despre genocidul din ţara ta. Ai pus degetul pe titlu şi ai spus: Uneori vorbesc despre milioane, alteori despre mii de morţi. Nu ştiu cifra exactă? Cum pot să doarmă liniştiţi când pretind că scriu adevărul, şi, de fapt, nu ştiu nimic?

În mica fotografie alb-negru cu familia ta, lipită deasupra mesei, tu aveai şaisprezece ani şi fratele tău, Sokha, opt. Erai mai înalt decât tatăl tău, care purta o pereche de ochelari demodaţi. M-am uitat cu atenţie la maxilarul osos şi am descoperit de unde ai moştenit mândria. Ţineai o mână în spatele mamei tale, dar ceilalţi stăteau cu mâinile pe lângă corp, într-o poziţie formală. Faţa senină a mamei tale avea expresia solitară a mamelor de băieţi. Bunica ta vietnameză stătea în mijloc, pe un scaun cu spătar drept, cu picioarele lipite de pământ, totul fiind încadrat într-un unghi perfect, ca într-o pictură egipteană.

Mak s-a logodit la paisprezece ani, apoi s-a măritat şi a fugit din casa mamei lui Pa, mi-ai povestit. Dar Pa chiar era îndrăgostit, aşa că, atunci când a fugit şi-a doua oară, s-a dus după ea şi au evadat din ambele case, şi au promis că vor munci până când îşi vor putea construi casa lor. În caz contrar, au zis că se aruncă în Tonle Sap.

De ce-i aşa de serios frăţiorul tău?

Ai râs şi-ai spus: în ziua aia s-a supărat pe mine. M-a rugat să-l las să cânte în formaţia mea, dar eu i-am spus că-i prea mic şi că-l las numai dacă-şi face curat în cameră. Trebuia să mă duc să mă tund, fiindcă la noi se spune despre cei cu părul lung că ascund ceva. Aşa că l-am rugat să mă tundă pe un membru al formaţiei, şi am luat-o la fugă spre fotograf, fiind deja în întârziere. M-am împiedicat şi m-am tăiat la mână de marginea unei sculpturi *naga* cu şerpi, de lângă poarta fotografului. A curs mult sânge, dar m-am legat cu o batistă şi am intrat în studio. Mama a ţipat când a văzut sângele. M-au bandajat şi fotograful mi-a spus să-mi ascund mâna la spatele mamei.

Ai frecat marginea soioasă a pozei cu degetul. Apoi ai spus: Sokha trebuie să aibă în jur de paisprezece ani acum. E destul de mare ca să-şi facă propria formaţie. Mama mi-a strecurat asta în buzunar la aeroport, când am plecat. Atunci am râs de ea. Şi uite, e singura poză care mi-a rămas.

Cinci oameni care se uită drept în obiectiv cu o mină oficială. Niciunul din ei nu zâmbeşte. Băiatul înalt are ochii tăi. Băiatul mai mic are fruntea umbrită de o cută dintre sprâncene şi ochii îi sunt tulburi. Adulţii par calmi. Ţi-ai luat ochii de la fotografie şi te-ai uitat la mine, şi în pupilele negre am distins umbra de disperare din ochii supravieţuitorilor.

Apoi te-ai ridicat brusc şi ai zis: Hai să facem o fotografie şi cu noi doi.

Am mers la gară cu motocicleta, am intrat în cabina foto, am tras perdeaua neagră după noi, am zâmbit spre sticla neagră şi am aşteptat bliţul. Ne-am sărutat şi am aşteptat bliţul. Am stat spate în spate, afişând nişte feţe serioase, şi am aşteptat bliţul. La sfârşit, ţi-ai strecurat degetele în părul meu şi ai spus: Asta-i poza mea. Maşina a

scos patru fotografii şi tu ai rupt seria de poze la mijloc, le-ai păstrat pe ultimele pentru tine, iar mie mi le-ai dat pe primele două. Le-ai lipit pe peretele de lângă pat, ai scos chitara şi mi-ai cântat „Hummingbird”. Apoi mi-ai spus c-ai mai învăţat una şi mi-ai recitat „Chelsea Hotel” ca şi când ar fi fost o poezie. Am râs fiindcă unele melodii sunau ciudat cântate de tine.

Nu m-am gândit niciodată c-aş fi mică, ţi-am spus.

Nu m-am gândit că n-am voie să cânt ce vreau, mi-ai răspuns iritat.

Ţi-am luat mâinile în palmele mele, te-am obligat să te uiţi la mine şi, după mult timp, ai spus: în afara părului, arăţi un pic ca asiaticii. Îmi place cum vorbeşti şi că nu te străduieşti să-mi faci pe plac. Mintea ta, în schimb, nu e deloc asiatică.

Bombele cădeau pe toată lungimea graniţei cu Thailanda când erai copil. Tone de bombe.

Dar în Phnom Penh, mi-ai spus, familia noastră a încercat să trăiască de parcă n-ar fi fost război. Tata a angajat pentru mine un profesor de *chapei*, pe nume Acha Trei. O dată m-a dus să-l văd pe marele *chapei*-ist Kong Nai, care a orbit în copilărie, când a avut varicelă. Acum se întrecea cu maestrul Phirom Chea, nevăzător şi el cu un ochi. Îşi cântau rime şi ghicitori. Phirom Chea cânta: *Două animale cu acelaşi nume, cu trei capete şi nouă picioare*. Kong Nai i-a răspuns cântând: *Elefantul are patru picioare, elefanţii de apă au tot patru picioare, şi în vas se află o specie de mango numită Cap de Elefant*

Dar asta înseamnă doar opt picioare, şi ce-i elefantul de apă? am întrebat.

Elefantul de apă e hipopotamul şi vasul acela are un picior, ca un piedestal.

Ai cântat în khmeră, imitând două voci. M-am prefăcut că înţeleg, dar mă aflam într-o zonă intraductibilă. Ai pus jos *chapei*-ul şi-ai zis: Când aveam treisprezece ani,

am început să bântui oraşul singur, şi atunci mi-am făcut prima formaţie. Prietenul meu cel mai bun, Tien, cânta la orgă electrică. Ascultam tot ce aduceau americanii în Vietnam. Nu mai ştiu nimic despre Tien de multă vreme.

Ţi-am luat *chapei*-ul şi am ciupit corzile. Mi te-am imaginat în Phnom Penh, ascultând rock-and-roll occidental, absorbind sunetele şi versurile aduse de soldaţii care erau cam de vârsta ta. Nu-i ciudat că oamenii poartă războaie, dar ascultă şi muzica duşmanului în acelaşi timp? te-am întrebat.

Bunica mea mă ducea la templu ca să mă rog pentru pace, mi-ai povestit. Mi-era frică de maimuţele de acolo. Se furişau în spatele nostru şi încercau să înhaţe resturile de mâncare înfăşurate într-o bocceluţă pe care o ducea bunica. Ea bătea din palme, apoi mă strângea de mână, spunându-mi: dDcă duşmanul vine din faţă, fă-l să treacă mai departe. Dacă se apropie din spate, fă-n aşa fel, încât să dispară.

Te-ai întins, ţi-ai luat *chapei*-ul, ai cântat câteva note şi ai fredonat o melodie. Mi-ai zis, fără a te opri din cântat: Dar după ce am început să cânt muzica lor, m-am gândit că, de fapt, nu vreau să-i fac să dispară. Vreau să le învăţ muzica. Şi ai continuat să glumeşti, cântând: „Duşmanul e în mine, dar şi eu sunt în el”.

Supravieţuiam un întreg weekend cu 5 dolari. Ne cumpăram tot timpul o pungă de orez, nişte peşte proaspăt din Cartierul Chinezesc, ceva legume de cincizeci de cenţi şi două portocale. Ştiam o cafenea pe Crescent Street unde puteai să tragi de-o cafea o după-amiază întreagă, şi-apoi intram în L’air du temps prin uşa din spate. Uneori urcam muntele şi aruncam bulgări de zăpadă în lacul Beaver, şi când ne îngheţau vârfurile degetelor, intram în biserici. Cel mai mult îmi plăcea oratoriul din St. Joseph, cu aerul lui sumbru, mirosul de tămâie şi scările secrete.

Te-ai uitat mirat la zidurile întunecate şi înalte,

asemenea unor cârje abandonate, şi ai spus: Buddha credea doar în miracolul instruirii.

Am aprins lumânări, nu pentru c-am fi fost credincioşi, ci fiindcă ne plăceau luminiţele pâlpâinde aşezate pe mai multe niveluri în faţa icoanelor şi a crucilor, şi ne bucuram că ne petrecem timpul împreună.

Ne-am plimbat de la oratoriu până la căsuţa în care Fratele André, călugărul vindecător, dormise cândva pe un pat îngust şi tare. Am studiat prin fereastră rasa călugărească maro, atârnată de un cârlig.

Acasă, pe durata festivalului Kathen, oamenii le dăruiesc călugărilor veşminte noi când se termină sezonul ploios, ai început tu să povesteşti. Aceştia se retrag timp de trei luni, ţin post şi meditează. Le aduc ofrande strămoşilor, până când oamenii se duc la ei, cu mâncare şi veşminte noi. Călugării trăiesc aproape numai cu aer.

La fel ca noi, am spus.

Întunecatele după-amiezi de iarnă din Montreal s-au alungit, preschimbându-se în razele transparente ale luminii de primăvară care venea dinspre nord, zăpada s-a topit şi s-a adunat în pârâiaşe lungi de-a lungul străzilor, curgând până la râu. Din vârful muntelui, oraşul înecat de zăpada topită arăta ca un candelabru imens cu şiraguri de prisme sub formă de lacrimă. Crucea-voinicului a fost prima care şi-a scos capul de sub pământ şi prima vrabie cu gâtul alb a ciripit *uuu îi îi iii*. Ţi-ai uns motocicleta şi am mers până la Gatineau, prin aerul îngheţat, am trecut prin rocile precambriene şi pădurile rare de pin, până când am înţeles nemărginirea nordului.

Aveam tot timpul din lume. Eu mai aveam puţin şi terminam şcoala lui Miss Edgar şi Miss Cramp, urma să mă înscriu la facultate şi ţi-am zis: Poate c-o să stau cu tine, iar tu mi-ai răspuns: Da.

În ultima duminică din martie, după ce am făcut un drum până la L'Assomption şi înapoi, pe lângă râu (fiindcă

un plin pentru Harley-ul tău era mai ieftin decât orice altceva am fi vrut să facem), m-am aşezat la masa ta de bucătărie şi am citit din *Caietul auriu*[5]. Dinspre aragaz venea un miros îmbietor de orez fiert, iar tu eviscerai un peşte. Clătindu-ţi degetele lungi de sânge, m-ai întrebat: Tu ce crezi, mai trăiesc ai mei?

Sunt sigură că da, am răspuns, fără a ridica privirea.

Uită-te la mine.

M-a speriat intonaţia aspră a vocii tale de obicei blânde.

Te gândeşti la ce se întâmplă acolo?

Sigur că da.

Dar gândul îmi zbura la cartea mea, la comuniştii şi socialiştii din Londra care colaborau, se culcau unul cu celălalt şi făceau copii.

Nu cred că te gândeşti la asta.

Apoi ai plecat din bucătărie, ai traversat holul cel lung şi te-ai întors c-o telegramă îngălbenită. Ai despăturit-o şi ai citit: 16 aprilie 1975. Graniţele s-ar putea închide. Nu te

ÎNTOARCE PÂNĂ NU TE SUN. TATA.

Sunt ultimele lor cuvinte, ai spus. Scrise acum patru ani. Ştii ce-am făcut în ziua aceea? Am încercat să-i sun, dar centralista mi-a spus că nu mai există linii directe spre Cambodgia. M-am dus la poştă ca să le trimit o telegramă. N-am reuşit să găsesc nicio linie liberă. Am dat funcţionarei o scrisoare, dar ea mi-a zis că-i pare rău, însă pentru destinaţia aceea nu mai există serviciu de livrare. Am aruncat scrisoarea în cutia poştală din faţa clădirii, şi peste patru zile s-a întors cu ştampila *returnat expeditorului*. Ştii ce-nseamnă să le trimiţi alor tăi o scrisoare şi să citeşti apoi că nu se poate expedia?

Ai stat aşa, agăţat de hârtia aceea subţire, de parcă

---

5 Roman scris de Doris Lessing. (N.t.)

te-ai fi temut să nu fii măturat în clipa următoare. Am închis cartea şi te-am îmbrăţişat şi ţi-am atins cu degetul dintele ciobit. Eram ca doi orfani într-o pădure, am lăsat orezul pe foc până s-a prins, şi-am încercat să facem dragoste, dar n-am putut. Tu n-aveai nimic slab, degetele tale erau vânjoase, coapsele, la fel. Pielea ta era netedă precum cioburile de pe plajă, şlefuite de apă. Am încercat să te liniştesc, să te stârnesc, să te fac să uiţi, dar în ziua aceea, atingându-mi părul, mi-ai spus: Omul învaţă să-şi imagineze orice, *oan samlanh*.

Oan samlanh, draga mea dragă. M-ai învăţat să-ţi zic *bo*mg *samlanh*, adică aşa cum îi spune femeia bărbatului iubit. Îndărătul zâmbetului tău fermecător, frica rânjea îndârjit, simţindu-se încolţită. Într-un sfârşit, după ce ai adormit, m-am eliberat încet din îmbrăţişarea ta şi, înfăşurată într-o pătură, am aprins o luminiţă plăpândă şi-am mai citit puţin.

Lângă tine, lumea părea mai bine conturată, de parcă m-aş fi uitat la ea prin lentile noi, cea stângă fiind mai tare decât cea dreaptă, dar împreună, lentilele astea transformau contururile şterse în linii clare. Existau momente în care mi-aş fi dorit să văd şters, ca înainte. *Bomg samlanh*, voiam să ştiu totul despre tine. Dar eram tânără, nu mă cunoşteam nici măcar pe mine.

În aprilie mi-ai spus: N-aş putea să mă despart niciodată de tine.

Atunci mi-am dat seama că vrei să pleci.

Ares şi porcii mistreţi şi colţii care scurmau pământul. Nimeni nu-şi imagina ce duhoare se ridica de dedesubt.

M-am sculat târziu, tu erai deja treaz. În acea dimineaţă de duminică, trotuarul mirosea a primăvară, a zăpadă topită, a lăstari şi a gaze de eşapament. Mi-am dezmorţit trupul satisfăcut pe cearşafuri, întinzându-mă în aerul blând, iar tu te-ai aşezat pe marginea patului şi ai

spus: *Oan samlanh*, vietnamezii mi-au invadat ţara. Graniţele se deschid. Trebuie să mă-ntorc. Trebuie să-i caut pe ai mei.

Vin cu tine.

Nu pot să te iau cu mine. Eşti prea mică.

(De ce nu m-ai lovit?)

Prea mică? N-am fost prea mică pentru nimic din ceea ce ai vrut să faci cu mine. Vin şi eu.

Nu se poate, Anne. Acolo a fost un război. Nu ştiu nici eu ce m-aşteaptă.

Vom afla împreună.

Nu se poate.

M-am dat jos din pat şi m-am îmbrăcat în grabă cu hainele din seara precedentă, te-am dat la o parte, am coborât în fugă scările abrupte până la Bleury Street, şi am luat-o spre munte. Ajunsă pe malul lacului, m-am aşezat şi am privit familiile de duminică, iubiţii de duminică, singuraticii de duminică, porumbeii murdari. Încercam să-mi dau seama cine eram fără tine. Aveai atâtea de făcut, nu-i aşa? Şi nimic din astea nu se putea face duminica.

Ai venit după mine şi când te-am văzut urcând muntele, m-am lepădat de corpul meu revoltat şi îţi sorbeam deja pielea, îţi pieptănam părul negru şi lung, înfăşurându-mă în jurul şoldurilor tale înguste. Ochii tăi erau nemiloşi, dar mă implorau. Voiam ca graniţele să se închidă din nou, ca să te întorci la mine. Voiam să mori, ca să nu fiu nevoită să mă gândesc la tine singur, fără mine. Voiam bani. Voiam să fiu mai mare. Voiam să-i găseşti nevătămaţi pe ai tăi, ca să pot fi cu tine. Voiam să-i găseşti morţi, ca să fii al meu. Voiam să se schimbe totul, şi voiam ca lucrurile să rămână neschimbate pentru totdeauna. Voiam să şterg toate greşelile din viaţa mea. Erai sare şi dulceaţă, obsesia trupului meu. Prin larma nepământească a uguitului insistent al porumbeilor din jurul nostru, auzeam vorbele tatălui meu: O să se-ntoarcă acasă. Tot ce

voiam să aud de la tine era: O să te-aştept. O să mă-ntorc după tine. Dar ai spus doar atât: Graniţele s-au deschis. Trebuie să plec.

Războiul îşi cerea drepturile faţă de tine.

Pe biletul tău scria „Paris. Phnom Penh". Îmi doream şi eu un bilet ca ăla.

Am făcut dragoste înainte de răsărit şi am plecat fără să scoatem vreun cuvânt. N-am reuşit să scap de furia care pusese stăpânire pe mine nici măcar la aeroport.

Unde o să stai?

La ai mei, Phlauv 350. O să-ţi scriu.

Când ai întins braţele spre mine, te-am respins. Ai făcut un pas înapoi, te-ai uitat la ceas şi ai spus: Mi-e frică de ce-o să găsesc.

Atunci aşteaptă, şi o să mergem împreună.

Nu fi încăpăţânat, tigrişorule. Hai să nu ne despărţim fără un sărut.

Nu eu sunt cea care pleacă.

Aveai *chapei*-ul în mână şi atunci m-am strecurat în braţele tale, iar tu ţi-ai îngropat faţa în părul meu. În clipa următoare însă te-ai dus spre uşile din sticlă groasă, te-ai întors o dată să-mi faci cu mâna şi, după mult timp, avionul tău a dat încet în marşarier, şi-a schimbat direcţia, a parcurs pista cea lungă de decolare şi s-a pierdut în zare. M-am întors în oraşul pustiu, în apartamentul tatălui meu şi m-am simţit mută şi oarbă, iar papa, care stătea în scaunul de citit, m-a întrebat fără să ridice privirea: A plecat?

Te-am aşteptat. În prima săptămână am aşteptat să găsesc ceva de la tine în fiecare zi, a doua săptămână s-a transformat pe nesimţite în două luni, şase luni, apoi un an. Nicio scrisoare. Niciun cuvânt. Am trimis scrisori la adresa părinţilor tăi. Am încercat să dau de un număr de telefon. Am împlinit şaptesprezece ani, apoi optsprezece, apoi nouăsprezece şi tot aşa. Ce s-a întâmplat de te-am

pierdut? Cum se poate ca, după ce am făcut dragoste în lumina cenuşie de dinaintea răsăritului să nu te mai revăd niciodată?

Poate crede că aşa e mai uşor, a spus papa.

Acolo s-au petrecut lucruri groaznice. Poate are nevoie de timp, a spus Charlotte.

Nu-ţi face griji, *mon p titchou*. O să vă regăsiţi, a spus Berthe.

Ea m-a ajutat să-mi găsesc un job cu jumătate de normă ca vânzătoare de flori într-un magazin de pe St. Laurent, numit The Parisian. Acum aveam banii mei. Am dat la facultate şi m-am apucat de limbi străine. Eram fascinată de forma pe care o luau cuvintele în gura mea, şi când le scriam, arătau crude şi musculoase şi strălucitoare ca un bărbat care performează pe o scenă. Aveam nevoie de amintiri şi de speranţă, şi, pentru că nu le găseam nicăieri, le-am căutat în declinarea verbelor. Cuvintele mă înghiţeau ca un râu învolburat. Visam etimologii false. Visam c-am descoperit esenţa luminii în rezonanţa adjectivului *vraiment*: *vrai* pentru adevăr şi *ment-ir* pentru minciună. Mi-am făcut prietene noi la centrul pentru femei, femei care vorbeau despre eliberare şi pace, femei care făceau schimb de jucării erotice şi contraceptive, iar mie-mi plăceau femeile astea, îmi plăcea să trec pe sub afişul de deasupra uşii, pe care scria: Adevărul te va elibera. Dar mai întâi te va scoate din sărite. Le-am povestit despre tine şi ele mi-au spus: Nu ţi-a scris? Dă-l încolo, are balta peşte.

Dar am studiat khmera în fiecare zi, consacrându-i câte o oră secretă. Limba iubirii. Un manuscris făcut sul, cu r-uri mute, balansate frumos între consoane şi vocale cu două sunete fiecare. Îmi încolăceam limba în jurul graiului copilăriei tale, te îmbrăţişam cu fiecare cuvânt nou. Profesorul meu avea un picior de lemn. Îl chema Vithu şi-l plăteam cu banii primiţi pe flori. Reuşise să evadeze şi să

treacă graniţa imediat după izbucnirea războiului, dar nu reuşise să evite şi terenul minat. Fusese precoce, un copil de ţăran învăţase să citească şi să scrie la mănăstire. M-a învăţat cuvinte noi şi m-a învăţat cum să vorbesc. A încercat să-mi arate ce e modestia. Mi-a zis că dacă cineva îmi spune că gătesc şi că vorbesc bine, trebuie să-i spun că nu-i aşa şi să cobor privirea. În Cambodgia, o femeie virtuoasă se mişcă fără să facă zgomot când atinge podeaua.

Iubeam maximele populare, numite *chbap*. De la Vithu am învăţat următoarele: nu lăsa orezul în grija unui om înfometat, nu pune un om furios să spele vasele. Mi-a vorbit despre *khmoc*, strigoi, *preţ* şi *besach*, sufletele-demon ale oamenilor care au murit de moarte violentă, despre *arak*, spirite feminine malefice, despre *neak* la spiritele pietrelor şi ale copacilor. De-a lungul anilor m-am perfecţionat şi, într-o zi în care i-am citit o poveste cu voce tare despre un iepure şi un judecător, mi-am ridicat privirea şi l-am văzut lăcrimând. I-am atins mâna şi i-am spus: Ţi-e dor de ţara ta. Nu-i vorba de asta, Anne Greves; e mai degrabă faptul că lucrurile despre care te-am învăţat au dispărut cu siguranţă din ţara mea, mi-a zis.

I-am spus că tatăl meu i-ar putea face un picior mai performant, dar şi-a mângâiat proteza de lemn şi a zis: M-am obişnuit deja cu ăsta. Într-o zi mi-a cerut să pun pe hârtie povestea mea khmeră preferată. Am scris despre un împărat din perioada Nokor Pearean Sei, al cărui nume era semeţ ca tunetul din opt direcţii. Nepotul lui voia să-l întreacă, distrugând fortăreţele regale, templele, mănăstirile şi şcolile, adică tot ce-a creat bunicul lui. Când a terminat, imperiul măreţ al bunicului său părea să nu fi existat niciodată.

Când mi-a arătat corecturile, Vithu a mângâiat hârtia pe care scrisesem, de parcă ar fi atins un monument dispărut, şi a spus: Noi, budiştii, credem că ne putem

descoperi în cel de lângă noi. Ştii povestea iepurelui de pe lună? înainte să fie Buddha, Buddha a fost iepure. Voia să se reîncarneze în Buddha, aşa că s-a oferit să-şi sacrifice viaţa pentru cei nevoiaşi. Într-o zi, un înger *tevada* s-a transformat într-un vânător înfometat ca să-l pună la încercare. I-a spus iepurelui că moare de foame. I-a zis c-o să moară dacă n-o să mănânce în secunda următoare. Iepurele i-a spus c-o să-şi sacrifice viaţa ca să-l ajute. I-a spus să facă focul, şi el va sări în foc şi se va prăji pentru el. Vânătorul a căzut de acord şi a făcut un foc uriaş. Iepurele a sărit în flăcări, dar n-a păţit nimic. Apoi *tevada* s-a înălţat cu iepurele până la lună şi i-a trasat contururile în piatra de pe lună, ca oamenii să-şi amintească mereu de bunătatea şi altruismul lui Buddha.

Când Vithu a terminat, mi-a spus: Pe sora mea o chema Channary, ceea ce înseamnă „fata cu chip de lună”. Unde e sora ta acum?

S-a dus, mi-a răspuns.

Într-o zi, trecând pe Bleury Street, am văzut în geamul fostului tău apartament o bucată de carton pe care scria „DE ÎNCHIRIAT”. L-am sunat pe proprietar şi i-am spus că-l iau eu.

Trecuseră ani întregi de-atunci, fiecare an cu chiriaşii lui. Am alergat până sus pe scările întunecate şi lungi, am deschis uşa şi am cutreierat camerele spaţioase. Am adulmecat dulapurile, am stat jos pe balcon, am păşit pe podeaua din bucătărie, m-am oprit în dormitorul în care ascultasem „Sugarcane Baby” de atâtea ori. Între timp, fiecare încăpere fusese zugrăvită. Imagini şi fantome bântuiau peste tot, dar niciuna nu era a ta. Am simţit un miros de caşcaval *gouda*, am auzit râsetele a şase studente plănuind o petrecere, am simţit prezenţa unui băiat care studia meteorologia. Mi-am mutat patul în fosta ta cameră, cea din faţă, şi am revopsit-o în galben.

Nu m-a lăsat rece nici pe mine libertarianismul,

muzica, drogurile şi separatismul acelor vremuri. La petrecerile sălbatice de pe Laval, se punea uneori piesa lui Patti Labelle „Lady Marmalade”. Am avut şi eu iubiţi. Când mă duceam pe la ea, Berthe îmi spunea cu blândeţe: Bucură-te de perioada asta, *mon chou*. Viaţa-i prea scurtă oricum. Urmăream oraşul cum absorbea în neştire algerieni, sud-africani, persani, coreeni, chinezi, senegalezi şi haitieni. Căutam locurile nefrecventate de canadienii vorbitori de franceză, de copiii imigranţilor europeni sau de bătrânii colonişti din Westmount, vorbitori de engleză. Dansam pe reggae, pe disco şi pe muzică haitiană, înghesuită între trupuri înfierbântate în *le bar Port au Prince*. Într-o noapte m-am întors acasă cu un tânăr vesel care m-a făcut să râd spunând că lucrează la o carte intitulată *Comment faire l’amour avec un negre sans se fatiguer*. Am dansat din nou în bucătăria de pe Bleury Street. Ne-am ridicat răvăşiţi de pe linoleum şi am făcut două milkshake-uri consistente, nişte pâine prăjită, apoi am testat şi patul. Asta se întâmpla duminică dimineaţa, apoi s-a făcut duminică după-masa şi în crepusculul zilei următoare, tipul mi-a spus că pleacă, pentru că vrea să scrie despre bunica lui din munţii haitieni. Nu ne-am mai revăzut după asta, dar nu mi-a părut rău. Tânjind după tine, *bo*mg *samlanh*, mi-am dat seama că, dacă ai noroc, îl poţi întâlni o dată în viaţă pe cel care-ţi arată că până şi capriciosul Bros poate da frâu liber iubirii veşnice.

Apoi, într-o noapte, la unsprezece ani după plecarea ta, am aprins televizorul şi lumina a pâlpâit în faţa mea. Am adus scaunul chiar lângă ecran. Câţiva backpackeri australieni se pregăteau să meargă cu trenul până la Phnom Penh ca să participe la ceremoniile de comemorare a Zilei rămase încătuşate de ură. Vietnamezii se

Cum să faci dragoste cu un negru fără să oboseşti (în fr. În orig.). (*N. red.*)

retrăgeau şi Naţiunile Unite voiau să creeze un

guvern de tranziţie. Urmărisem buletine de ştiri despre război şi victimele minelor, despre disperarea neputincioasă provocată de foamete, despre mormanele de cranii, dar nu văzusem nicio imagine cu Cambodgia încercând să-şi revină după aceste orori. Am văzut o femeie îmbrăcată în alb, plângând şi vorbind la microfon unei mulţimi adunate în curtea unei şcoli care fusese folosită drept teren pentru execuţii. Era slabă şi ţinea în mână o batistă umedă. Vocea ei nazală biciuia feţele ridicate în sus ale celor din audienţă. Intona numele părinţilor ei, al bărbatului ei, ale copiilor ei, ale fraţilor şi surorilor ei, răpiţi de lângă ea unul câte unul. Lacrimile îi şiroiau, cutele i se adânceau între sprâncene. Când a luat o pauză de respiraţie, ignorând nodurile din gât, şi-a acoperit faţa cu batista albă, umedă de lacrimi şi de sudoare.

Iată durerea.

Cuvinte şi plânsete, un singur sunet. Şi-a acoperit gura cu un gest îngrozit, graţios, legănându-şi trunchiul, degetele ei lungi unduindu-se ca nişte spice de grâu. Apoi a început să cânte:

Există durere care să nu fie a mea?

Ţară, soţ şi copii pierduţi.

Există vreo durere care să nu fie a mea?

Feţele se întorceau rând pe rând, privirile coborau în pământ, lacrimile şiroiau. Îi venise rândul unei alte tinere, din gâtul căreia răsuna o melodie încărcată de ură. Ochii ei scăpărau drept răspuns. Era sânge şi ţesut secătuit de iubire. *Mamă, ce ţi-au făcut acolo*? a răsunat cântecul ei.

Călugării spun: *Mean ruup mean câtuk*, suferinţa apare odată cu trupul.

Te-am văzut.

Camera s-a rotit deasupra mulţimii, şi am fost convinsă că te-am văzut printre ei.

Însă dorul meu nu semăna cu obsesia unui

îndrăgostit în acest oraş al deposedaţilor. În mulţimea aceea, toţi oamenii sufereau. Nimic nu părea iraţional în dorinţa puternică, înmărmurită a mulţimii.

Sângele mi-a înceţoşat privirea, ca de fiecare dată mă uitam la poza ta şi trăiam un moment de orbire. Eram sigură că te zărisem mişcându-te printre oameni, erai viu, n-avea rost să mă mai amăgesc. Am închis televizorul. Mi-am făcut bagajul. Am împachetat poza mamei. L-am înştiinţat pe proprietarul de pe Bleury Street şi pe cei de la universitate şi m-am dus la secţia de paşapoarte. Am obţinut viza. Duminică seara i-am spus lui papa că plec peste două zile, şi el a clătinat din cap dezamăgit.

De zece ani nu mai ştii nimic despre el, mi-a spus. *Ai impresia* că l-ai văzut la televizor. Îţi dai demisia înainte de sfârşitul semestrului? Ce naiba? De ce nu poţi să mai aştepţi?

Am stat aşa, fără să vorbim. Mâncarea avea gust de pământ. A lăsat furculiţa din mână şi a spus: îţi baţi joc de viaţa ta.

Nu voiam să plec înainte să-mi iau rămas-bun, i-am zis.

S-a uitat ţintă spre masă fără să spună nimic. După câtva timp, m-a privit pe mine de parc-aş fi fost o fantomă şi mi-a zis: E viaţa ta. Te comporţi exact ca maică-ta. Şi ea a renunţat la tot.

Apoi s-a întins spre mine şi mi-a atins obrazul cu un gest tandru, spunând ca pentru sine: Dacă-l găseşti, s-ar putea să nu te mai văd niciodată.

Am râs, m-am ridicat, am adunat vasele de pe masă şi i-am zis: Papa, nu mai dramatiza.

Dar el a insistat: Există lucruri despre care habar nu ai deocamdată.

Mi-am scos banii din bancă şi mi-am cumpărat un bilet de avion. Spre Paris. Şi spre Phnom Penh. Am ajuns dis-de-dimineaţă, am luat un taxi de la Aeroportul

Pochentong şi am mers pe şoseaua cea lungă până la oraş. Îmi amintesc arşiţa. Acoperişurile albastre şi verzi, cele din tablă ondulată, plasticul gros şi ţiglele roşii. Clopotniţele aurii din palatul de lângă râu şi curbele graţioase ale templului budist de pe dealul Phnom Penh care se înălţa deasupra aglomerării de pieţe, apartamente, colibe şi animale. Pe marginea şoselei, oamenii ridicaseră standuri mici sub umbrele şi acoperişuri de pânză, pe care aşezau oale aburinde cu mâncare gătită şi vindeau băuturi dulci, răcoritoare, de culoare albă sau portocalie. Femei desculţe îşi cărau bebeluşii în năframe legate în faţă şi-n spate, şi-şi ţineau aproape copiii mici în fundul gol, cu ochii larg deschişi şi degetele-n gură. Taxiul s-a înfundat în străzile din ce în ce mai înguste, îndreptându-se spre râu, spre cartierele cu clădiri rotunde care arătau ca Parisul şi trecând prin pieţele de pe străzile din centru, apoi a ajuns la un complex de apartamente cu terase mari şi aerisite la etajele superioare. Şoferul s-a oprit în faţa casei familiei tale, la numărul 350 de pe strada Phlauv, iar eu am coborât şi i-am dat mai mulţi dolari americani decât costase cursa, apoi am rămas în stradă, simţind arşiţa şi bătăile inimii. Mă întrebam dacă vei deschide uşa.

Am bătut. O tânără cu un bebeluş în braţe a crăpat puţin uşa, iar eu am întrebat-o. Mi-a răspuns cu fermitate: Nu, nu stă aici. Familia asta n-a stat niciodată aici. Apoi s-a uitat la chipul meu şi mi-a spus cu blândeţe: Poate c-au locuit aici mai demult. Cred c-am auzit de numele lor.

A închis uşa şi-n momentul acela, epuizată de zborul lung şi de canicula din oraş, mi-am spus: Ce am făcut?

O bătrână stătea pe vine în faţa uşii de alături şi se uita la mine. M-am apropiat şi am întrebat-o: Aţi cunoscut familia care a locuit aici înainte?

Mi-a zis: Vorbeşti bine khmera.

Nu chiar, doar c-am avut un profesor bun. Cunoaşteţi familia care a stat aici?

Pielea din jurul colţului ochiului stâng s-a întins şi ochiul a tresărit.

Au fost doi fraţi care se jucau cu copiii mei, mi-a zis. Acum mult timp. S-au dus, s-au dus cu toţii.

M-am ghemuit lângă ea pe prag. I-am spus „Yay”, adică „bunico”.

Îl caut pe fratele cel mare, i-am zis. L-ai văzut măcar o dată? Cred c-a trecut pe aici.

S-a uitat lung în ochii mei şi a spus: Obişnuia să vină pe aici, dar nu l-am mai văzut de ani buni. Ceilalţi nu s-au mai întors.

A privit spre strada cea lungă bântuită de fantome şi a adăugat: Mi-am pierdut toată familia pe vremea lui Pol Pot.

Nu ştiam ce să-i zic. În casă, în spatele jaluzelelor, plângea un bebeluş. Am întrebat: Te pot ajuta cu ceva?

Voiam să ştii, atâta tot, mi-a răspuns.

O să mă-ntorc să te văd, Yay. Dacă-l găsesc, îi spun că te-am întâlnit.

Şi-a smucit brusc gâtul.

Da, spune-i că te-ai întâlnit cu Chan. Eu o să fiu aici.

Aceasta a fost prima mea zi în Phnom Penh, ziua în care l-am cunoscut pe Mau.

Phnom Penh

Când Mau a păşit în faţă, ceilalţi taximetrişti s-au retras. M-a ascultat, a luat aminte şi a făcut calculele, după ce i-am zis că vreau să te caut în toate cluburile de noapte din Phnom Penh. Mi-a arătat remorca lui cu franjuri galbene, parcată în mijlocul pieţei aglomerate. Era un bărbat mărunţel cu o cicatrice pe obrazul stâng şi purta o şapcă de baseball cu Chicago Cubs. Privirea i s-a îmblânzit puţin când s-a uitat la mine şi mi-a spus: Poate să dureze ceva timp, poate fi ca şi când am căuta acul în carul cu fân.

Nu eram sigură c-o să te găsesc sau că voiai să te

găsesc. Mirosul râului Bassac, zăpada topită, curgând dinspre munţii îndepărtaţi, amestecându-se cu aerul jilav, cu izul de usturoi, parfumul iasomiei de noapte, mirosul de ulei încins, sudoarea bărbătească şi umezeala feminină. Compţia face pereche perfectă cu întunericul. În Montreal cunoşteam uşile, aleile sau dâmburile de zăpadă care ascundeau genţi pline cu droguri, fete cu buze rujate, băieţi costelivi cu şoldurile înguste, tot ce-şi doresc bărbaţii, sau cel puţin aşa îşi închipuie. Dar aici nu cunoşteam nimic, şi mi-era frică să ies singură ca să te caut.

Mau s-a înscris în trafic şi eu m-am simţit uşurată că lăsasem în urmă îmbulzeala din piaţă. Toţi încercau să câştige câţiva *riel*. Mau a oprit în faţa restaurantului Lucky No. 1 de pe Monivong Boulevard şi a chemat chelnerul, cerându-i pentru mine o masă pe trotuar. L-am invitat pe Mau să mănânce nişte supă cu mine, dar el a dat din mâini spunând: Trebuie să-mi păzesc motorul. Te aştept.

Familiile stăteau pe pragurile caselor, încercând să se ascundă de caniculă. Când mă vedeau, bărbaţii de pe stradă mă cercetau relaxaţi şi calculaţi: iată o femeie albă, singură, plină de dolari ascunşi pe undeva. O bicicletă nimeri lângă masa mea şi roata din faţă strivi spinarea unui şobolan. Se zvârcoli, alergând în cercuri neregulate. Doi chelneri încercară să-l alunge de lângă masa mea cu vârful de cauciuc al papucilor, dar le era frică de el. Într-un final, măturară şobolanul muribund într-o găleată şi îl aruncară încă viu şi zvâcnind în coşul de gunoi de pe stradă.

The Heart era plin, dar tu nu erai acolo. Nu mă aşteptam să te găsesc în primul loc în care te căutam. Dar am sperat. M-am uitat la ochii strălucitori, care nu mă recunoşteau, şi am ieşit. Mau s-a apropiat cu motocicleta, spunând: Mai ştiu eu un loc.

A ocolit Monumentul Independenţei şi a ajuns la un

club mic numit Nexus. La o masă şubredă, un DJ punea discuri cu jazz pe un mixer şi muzică khmeră la casetofon. Arăta ca un loc în care mi te puteam închipui. Foarte pregenocid. Dar nu erai nici aici. Am ieşit şi l-am întrebat pe Mau: Şi dacă are prietenă?

Mau mergea cu mine peste tot, noapte după noapte. Am traversat râul ca să ajungem la restaurantele pline de fete bune de agăţat şi bărbaţi care se întindeau după ele, şi i-am zis: N-are cum să fie aici.

Mau a ridicat din umeri, de parcă ar fi vrut să spună: Orice e posibil.

Eram în aprilie, cea mai călduroasă lună a anului, se apropia Anul Nou, iar cluburile şi barurile erau pline în fiecare noapte.

Şi dacă nu mai iese să asculte muzică? Dacă nu ne nimerim în acelaşi loc în acelaşi timp? Dacă zeii sunt surzi şi muţi şi o să-şi bată joc de mine pe veci? mi-am spus.

Dimineaţa mă plimbam pe Sisowath Quay, urmăream traficul, un car cu boi plin de lemne şi ciorchini mari de banane legate de grilaj, o bicicletă cu un porc tranşat cu ochii deschişi şi limba scoasă, aruncat de-a curmezişul, maşini micuţe şi motociclete care se afundau în Phnom Penh, tăindu-le calea în diagonală celor care se apropiau din partea opusă. Pe trotuarele late, oamenii cărau pe cap coşuri mari, plate, pline de fructe şi legume, sau mici taburete pe care să stea. În fiecare dimineaţă, un bărbat fără picioare mergea cu bicicleta, pedalând cu mâinile de-a lungul râului, îndreptându-se spre est. Într-o zi am găsit o furgonetă cu tăiţei, unde vindea Sopheap. Avea un bebeluş legat de spate şi un copilaş care se juca la picioarele ei. I-am zărit faţa prin aburul mâncării şi mi-a plăcut blândeţea cu care se purta cu copiii ei, aşa că m-am apropiat de ea şi i-am spus în khmeră: Aş dori un bol de tăiţei cu *site moan*.

Vorbeşti bine khmera, mi-a zis ea.

Nu, doar puţin.

A scos tăiţeii fierbinţi într-un bol ciobit, a pus şi nişte carne şi mi l-a întins.

Bărbaţi în cămăşi albe se plimbau pe chei în răcoarea de scurtă durată a zorilor, cumpărând şi vânzând diverse. Oamenii se îngrămădeau în jurul unei furgonete cu pomelo de pe partea cealaltă a străzii. Cei cu bani puteau să mănânce orez şi tăiţei fierbinţi, trestie de zahăr, calamar, ouă fierte sau rădăcină de lotus. Coşuri cu lăcuste prăjite, şi apoi, caserole cu îngheţată. Pe trotuare, copii înfometaţi ridicau mâinile lor firave. Mâncare. Ţigări. Benzină. Băieţi. Fete. Turişti. Poliţia rutieră trăgea maşinile pe dreapta, verifica taloane şi permise. Pretindea mită. Şoferii coteau imediat ce dădeau ochii cu poliţiştii. Oameni fără mâini şi picioare se mişcau încet în umbra caselor, cerşind cu mânecile suflecate sau fixate atent deasupra cioturilor cu acul de siguranţă. Era mai greu să cerşeşti fără mâini, puţinii norocoşi se târau pe proteze metalice sau se deplasau pe triciclete primite de undeva din rai.

I-am întins bolul gol lui Sopheap spunând: *Juab kh mă th ngay krao-y*.

De cât timp eşti aici? m-a întrebat ea şi a zâmbit.

De câteva zile.

Cum ai învăţat khmera?

Am studiat-o acasă. E limba…

Am căutat cuvântul potrivit. Ştiam cum se zice la frate, tată, soţ, dar nu învăţasem cuvântul pentru primul iubit.

E limba bărbatului pe care-l iubesc. Pe el îl caut.

Oamenii căutau tot timpul pe cineva în locul acesta. Era ceva comun. La fel de comun ca un braţ sau un picior pierdut.

Sopheap a afişat zâmbetul său radios şi mi-a spus: Sper să-l găseşti. Spune-mi cum arată şi-o să mă uit şi eu după el. Văd foarte mulţi oameni în fiecare zi.

După asta luam micul dejun în fiecare dimineaţă la

furgoneta lui Sopheap. Mi-a povestit că pe vremea lui Pol Pot era încă mică şi mama ei a reuşit s-o protejeze doar pe ea, fraţii ei mai mari au murit, la fel şi tatăl lor. Şi-a cunoscut soţul într-o tabără de refugiaţi de lângă graniţa tahilandeză. Mama ei voia s-o ducă în străinătate, dar nu li s-a permis să plece. Aşa că s-au întors.

După-masa mă duceam la Clubul Corespondenţilor Străini. Îmi plăceau cărămizile galbene de Paris, şuierul ventilatoarelor de pe tavan, feţele de masă curate, scaunele de la barul cu vedere spre râu şi bulevard, toată această decadenţă colonială. Cineva din străinătate poate sosi aici cu doar câţiva dolari în buzunar din care poate trăi ca un rege. Bogăţia asta nemaivăzută a fost primul lucru pe care-l aveam în comun cu străinii de la CCS. Aici nu se întâmpla niciodată să mă simt singură. Aici oamenii îşi spuneau tot timpul poveşti. Aici te puteai adăposti de neliniştea de pe stradă. Nu eram nevoită să dau explicaţii despre iubitul meu pierdut aici, printre jurnalişti, voluntari străini şi angajaţi ai ONU, backpackeri şi alţi oameni care cutreierau lumea de bunăvoie. Backpackerii povesteau despre barurile şi drogurile din Thailanda, plajele din India, catedralele din Europa sau mamele lor. Hoinăreau prin Phnom Penh, aveau diferite experienţe sexuale, vizitau temple şi se uitau la craniile morţilor, spuneau că de Anul Nou se duc la mare, în sud. Pe stradă, copiii aruncau cu castane într-un joc numit *angkunh*, iar oamenii îşi împodobeau mesele şi magazinele cu flori de lotus pentru perioada de sărbători. De pe acoperişul CCS-ului, am privit în direcţia palatului, închipuindu-mi cum era să trăieşti într-o opulenţă regală, cum era să te alături pelerinajelor buddhiste portocalii şi aurii, cum era să celebrezi aratul pământului când e lună plină, iar în direcţia opusă am văzut oamenii obişnuiţi stând pe terasele lor, o femeie care tăia un pui pentru cină, o adolescentă care-şi alăpta bebeluşul într-un hamac.

În ultima zi a anului, era linişte la CCS. Majoritatea oamenilor fuseseră invitaţi undeva sau vizitau templele ca să le mulţumească îngerilor anului vechi şi să-i întâmpine pe cei ai noului an. La un moment dat a intrat un bărbat pe care-l cunoşteam deja din vedere. Era un tip foarte înalt, cu umerii laţi şi un pic de burtă, cu antebraţe puternice şi pielea bronzată. Ochii lui căprui cercetau fiecare detaliu şi l-am observat că se uită la mine. Şi-a luat o bere, apoi s-a apropiat şi a alunecat în scaunul de lângă mine, aşezându-se la barul gol ce dădea spre stradă.

Pot să stau lângă tine? Cam aglomerat pe-aici, mi-a zis.

Will Maracle a reuşit să mă facă să râd din prima clipă.

Mă numesc Will.

Anne Greves.

Te-am văzut aici în fiecare după-masă, mi-a spus.

Ştiu.

La mulţi ani.

Şi ţie.

Şi-a aşezat paharul pe cercul de apă rămas de la fundul paharului şi m-a întrebat: Ce faci aici?

Îl caut pe iubitul meu.

Eşti din America?

Sunt din Montreal.

Şi eu, de lângă Montreal. E ciudat să nu fie zăpadă de Anul Nou.

E ciudat că e în aprilie.

O lumină blândă i-a licărit în ochi. Engleza lui avea o intonaţie pe care nu puteam s-o localizez.

De unde de lângă Montreal? l-am întrebat.

Kahnawake.

Păi asta-i în Montreal.

Nu-i adevărat. E pe malul celălalt al râului.

A râs şi m-a întrebat: De ce Dumnezeu îţi cauţi iubitul tocmai aici? Şi cum a putut să piardă o fată atât de frumoasă ca tine?

Am sorbit din băutură şi l-am întrebat la rândul meu: Dar tu ce faci atât de departe de casă?

Medicină legală.

M-am uitat la el.

Da, număr.

Numeri?

Încearcă să afle cam câţi au murit.

Will Maracle săpa în locuri în care fuseseră masacraţi oameni şi scotea la iveală oasele. Am stat de vorbă toată după-amiaza. L-am întrebat ce înseamnă „Maracle", dar nu ştia. M-a întrebat ce înseamnă „Greve's" şi i-am zis că e un termen folosit de vânătorii de balene şi înseamnă „reziduu rămas după prelucrarea seului". I-am povestit cum te-am căutat în toate barurile din oraş. Am stat de vorbă despre limba franceză şi engleză şi despre cum a început săpăturile în cimitirele din India, cum a făcut instruire cu un tip numit Clyde Snow în Argentina şi cum a ajuns aici. L-am întrebat cum suportă să facă munca asta şi el mi-a spus: Adevărul e la fel de vechi ca Dumnezeu. A ridicat din umeri, adăugând: Altcineva a spus asta, nu eu.

Şi va dăinui la fel de mult ca El, o Coeternitate, am replicat.

Will a râs.

Cred că-i o muncă grea, i-am spus.

Nu lucrez cu cioburi, asta-i clar. Îmi place intuiţia de care e nevoie ca să asamblezi oasele, să-ţi dai seama ce s-a întâmplat. Lucrez cu trupuri omeneşti. Mă rog, m-am obişnuit deja.

Şi cu privirea rătăcită, a continuat: Uneori visez picioare amputate lângă mine, în pat. Apoi s-a uitat la mine din nou şi mi-a spus: Te pricepi să asculţi oamenii.

Uneori. Nu tot timpul. Şi acum unde lucrezi?

Ce să fac, frec menta. Uneori am de lucru, alteori nu. Nu există voinţă politică. Conducătorii nu vor să ştie cum stau lucrurile. Dar îmi place aici.

Un elefant s-a apropiat legănându-se pe stradă. Cele câteva maşini care circulau de sărbători i-au făcut loc. I-am spus lui Will că m-am trezit de dimineaţă ca să văd ceremonia Muntelui şi a Nisipului, cinci moviliţe de nisip în curtea templului, reprezentând cele cinci urme ale lui Buddha, în care călugării au înfipt paie de orez împodobite cu hârtie colorată, au aprins beţişoare parfumate şi au stropit ridicăturile de nisip cu apă parfumată.

Te-am auzit vorbind în khmeră. Eşti norocoasă. Măcar tu ştii ce se mai întâmplă pe-aici, mi-a zis Will.

Am tăcut amândoi, ascultându-ne respiraţia.

Vrei să mergem să vedem cum îi fac baie lui Buddha? m-a întrebat Will.

Poftim?

M-a luat de mână şi m-a tras în sus de pe scaunul barului, spunându-mi: E prea deprimant să stai singură de Anul Nou. Vino cu mine. Mă întâlnesc cu nişte oameni.

Ne-am dus la un templu mic din apropiere, aflat lângă un salon de masaj numit Mâini care văd, un loc de muncă pentru victimele minelor. O bătrână care-şi pierduse un picior de la genunchi în jos aştepta pe un scaun de lemn lângă o tânără cu faţa şocantă. Nu avea nici ochi, nici nas. Mijlocul feţei era compus doar dintr-o grefă de piele lucioasă, dreptunghiulară. Pielea de pe frunte era umedă şi părea nouă. În centrul grefei îi făcuseră o gaură care servea drept nară. Sub grefă i-am văzut buzele senzuale, pline, bărbia delicată şi gâtul frumos.

Will i-a atins mâna şi i-a spus: Sineth, am venit cu o prietenă, Anne Greves. Vorbeşte khmera.

Fata a zâmbit cu acele buze rotunde şi pline şi, întinzând mâna graţios spre mine, a spus în engleză:

Bună. Prieten de-al meu, Bopha. Acum mergem?

S-a ridicat şi l-a luat pe Will de braţ, coborând cele trei trepte în urma lui. În curtea templului, câţiva călugări, bătrâni şi o mână de oameni. Oamenii îi stropeau pe călugări şi pe bătrâni cu apă sfinţită şi Sineth ne explica de ce fac asta. Îşi cereau scuze pentru greşelile pe care le-au făcut, promiţând să-i facă fericiţi pe bătrâni în anul următor. I-am tradus lui Will, apoi Bopha ne-a povestit că în nord, în regiunea din care provenea, exista o tradiţie a dansului nucii de cocos pentru tineri, organizat de Anul Nou. Dintr-odată, un bărbat de vârstă medie a aruncat o carafă de apă pe bărbatul de lângă el şi toată lumea a izbucnit în râs şi a început să se stropească, iar călugării s-au retras şi i-au lăsat să se joace şi să se amuze. Sineth a zâmbit la auzul sunetelor şi ne-a şoptit: Când eram mai mică, ceremonia asta lua şi mai multă amploare, ajungeam să ne udăm cu toţii. Participam cu soră-mea, cu mama, tata şi cu fraţii mei.

Mai târziu, când am ajuns pe chei, l-am întrebat pe Will: Ce-a păţit Sineth?

O tigaie cu acid. Prietenul gelos – cretinul dracului, într-o altă lume, aş invita oricând la dans o fată cu buze ca ale ei.

De ce nu? De ce să nu te îndrăgosteşti de buzele ei?

Mi-ar plăcea să fie atât de simplu.

Ne-am uitat la jocurile de artificii de pe chei şi am trecut pe lângă furgonetele cu dulciuri, ţigări, fructe şi tăiţei. Will a privit mult timp râul, apoi a spus: O să-mi pun o dorinţă de Anul Nou pentru tine. Sper să găseşti persoana pe care o cauţi. Şi-o să-mi pun o dorinţă şi pentru mine. Sper c-o să înceapă lucrul din nou, ca să mai pot rămâne.

De cât timp eşti aici?

De îndeajuns de mult încât să mă îndrăgostesc de locul ăsta.

Faţa lui părea calmă în reflecţia apei în care se oglindeau focurile de artificii. I-am spus: Sper să ţi se îndeplinească dorinţa. Eu nu-mi pot imagina cum e să deschizi un mormânt.

Acestea sunt morminte vechi. E mai uşor decât cu cele noi, a spus Will.

Doi băieţei au trecut în fugă şi au aruncat pocnitori la picioarele noastre. Am sărit într-o parte râzând şi am luat-o pe o stradă întunecată.

Şi ce facem după ce aflăm ce s-a întâmplat? l-am întrebat.

Focurile de artificii aurii şi argintii au explodat, traversând cerul negru ca seminţele de ceara-albinei.

Poate nu mai sperăm altceva decât că umanitatea va cupla pe o viteză mai mare, a răspuns Will. Poate că singura noastră speranţă e faptul că, pe măsură ce vedem mai multe, ne dăm seama că nu suntem chiar aşa de diferiţi.

18

Imaginaţi-vă o stradă; imaginaţi-vă că vă treziţi într-o dimineaţă şi afară nişte voci de adolescenţi strigă: E anul zero, tovarăşi!

Copii de la ţară fără permise de conducere au invadat strada cu tancuri şi camioane. Până acum au stat în junglă, ascunşi. Forţează frânele şi ambreiajele. Ţipă la portavoce. Trag focuri şi omoară pe oricine le stă în cale, pune întrebări sau, doamne fereşte, refuză să se dea la o parte. Nu judecă limpede. Dar pot să aleagă să omoare pe oricine. Majoritatea sunt analfabeţi. Imaginaţi-vă că ieşiţi pe stradă şi vă uitaţi la un bărbat care întreabă de ce trebuie să-şi părăsească propria casă şi la adolescentul care-şi ridică arma şi-l împuşcă.

Gândiţi-vă la bătrâna mamă care nu mai poate să meargă. Copiii ei n-au cum să ajungă la ea. Aceşti băieţi cu privirea nemiloasă, care se joacă de-a soldaţii, îmbrăcaţi în

cămăşi şi în pantaloni largi, negri dau năvală în spitale şi-i împuşcă pe toţi cei care nu reuşesc să se ridice din pat. Gândiţi-vă la oamenii care încearcă să împingă paturi de spital pe şosele.

Imaginaţi-vă exodul din oraş. Oamenii nu ştiu unde vor dormi. Nu există apă potabilă. Nici măcar un loc unde să te uşurezi. Nimeni nu ştie ce să mai care cu el. Aveţi nişte chibrituri? O oală? O cană? Bătrânii mor pe marginea drumului şi oamenii trec pe lângă ei pentru că soldaţii îşi flutură armele în direcţia lor. O femeie naşte într-un şanţ. Orăşenii devin nişte târâtoare însetate. Din cauza foamei, le zvâcneşte capul. Mamele îşi plesnesc copiii. Oamenii fură străchini de la morţi. Ce altceva ar mai putea să facă? Până unde poate merge un om?

Anul Zero. Ţara se numeşte altfel. Toată lumea lucrează la ferme. Sădesc. Plantează. Adună recolta cu cuţitul. Bătătoresc pământul. Vântură. Traiste pentru soldaţi.

Muzica e interzisă. Vorbitul e interzis.

Soldaţii fac focuri de tabără din biblioteci şi bancnote. Toată lumea e lihnită de foame.

Băncile au dispărut.

Poşta a dispărut.

Telefoanele au dispărut.

Radioul a dispărut.

Adolescenţii servesc regatul Angka, adică Organizaţia. Conducătorul lor e Fratele Numărul Unu. Nimeni nu ştie că, de fapt, îl cheamă Pol Pot. Nimeni nu ştie că a fost învăţător şi s-a numit Saloth Sar. Cum de s-a întâmplat una ca asta? Oamenii s-au dus la culcare şi când s-au trezit, nimic nu mai era ca înainte. Oare un om ar risca să-şi ajute vecinul, dacă un adolescent nervos ar ţipa la el agitând puşca?

În Anul Zero nu există trecut.

1.9

Am intrat în clubul Globe de pe Sihanouk Boulevard şi te-am văzut stând la bar. Părul tău negru era tot lung, prins în coadă, şi purtai un tricou alb. Stăteai sprijinit de bar, erai singur şi păreai absorbit de muzică. Tu. În Phnom Penh. *Unde te duci tu, mă duc şi eu.* Şi ochii tăi. Cu firişoare aurii. Negri ca smoala. Sângele mi-a năvălit în ochi, în cameră s-a făcut brusc întuneric, apoi am clipit, am tras aer în piept şi te-am văzut din nou.

DJ-ul a pus un disc vechi cu Oscar Peterson. Am ascultat tuşeul acela fin, seducător, poruncitor al pianului, în melodia „L'impossible". Acum că te-am găsit, trebuia să mă reobişnuiesc cu prezenţa ta. Când piesa s-a terminat, ţi-ai mutat greutatea pe celălalt picior şi ai aruncat o privire în jur, te-ai uitat în treacăt la mine, apoi te-am văzut cum te întorci, tresari şi te opreşti la mine. *Unde-ţi faci adăpostul, mi-l voi face şi eu.* Apoi ai plecat de lângă bar, cu braţele ridicate şi erai mai înalt decât mi te aminteam, dar la fel de zvelt şi de musculos, pielea feţei tale nu mai era la fel de transparentă, şi am simţit că te iubesc din nou, cu tot cu zâmbetul tău ciobit. *Unde mori tu, o să mor şi eu, şi acolo voi fi îngropată.* Degetele tale mi-au atins umerii şi lumina ochilor tăi strălucea asemenea stelelor, iar eu ţi-am spus în khmeră: Te-am găsit. Ţi-am simţit braţele vânjoase în jurul meu şi am inhalat mirosul tău, ca un animal. Aveam şaisprezece ani şi stăteam în aerul rece, sub lumina unei cruci de pe un vârf de munte înzăpezit şi eram o bătrână care-şi aminteşte noaptea în care te-a găsit în mirosul de bere şi ţigări din Phnom Penh. Erai omul de care mă îndrăgostisem, cel care pierduse totul în locul acesta, în care fantomele îi bântuiau pe cei îndoliaţi şi am simţit cum te străbate ceva, un suspin sau o tresărire, şi lumina a inundat încăperea întunecată.

Nu-mi mai era frică şi nu mai eram nevoită să cutreier baruri dubioase singură, aşa c-am dat buzna afară ca să-i dau vestea lui Mau, râzând la fel cum o făceam

înainte ca râsul meu să ascundă alte lucruri, înainte să-mi fi pierdut iubitul.

Uneori când te întâlneşti cu un fost iubit, te încearcă un sentiment de dezamăgire trecător, carnal. Dar eu n-am simţit nimic de genul ăsta. Am simţit doar grija infinită a ceea ce înseamnă dragostea.

Mă recunoşti?

Îţi recunosc ochii.

Te-ai întins şi mi-ai atins părul.

Cum m-ai găsit?

Nu ştiu.

De când eşti aici?

Nu sunt sigură.

Unde stai?

Stau cu tine.

Atunci ai zâmbit din nou.

Acum ştiu sigur că eşti tu, Anne Greves, ai zis. Apoi te-ai oprit brusc şi ai spus: Vorbeşti khmera. *Şi poporul tău va fi poporul meu şi zeii tăi vor fi zeii mei*.

20

Mau mi-a spus luni mai târziu: *Bomg srei*, după ce l-ai găsit şi v-am văzut plecând pe motocicleta lui cu ataş, m-am dus acasă. În seara aceea nu voiam să mai fac nicio cursă cu vreun străin. Voiam să mă întorc acasă şi să dorm până dimineaţa lângă Ary, pentru că nu mai făcusem asta de mult.

21

Phnom Penh. Unduirea leneşă a traficului învăluit în fum, ricşele trase de bărbaţi desculţi şi firavi, alergând sau pedalând pe biciclete, remorci cu patru roţi trase de motociclete, camioanele ONU albe, autoutilitarele Crucii Roşii, maşini de teren şi autobuze militare, un elefant cărând nişte cherestea, străzile încreţite din cauza malurilor inundate, strada 51 dă într-o fundătură spre

strada 392 şi se intersectează cu 254, totul e peticit fără logică, asemenea iubirii dintre membrii unei familii. Şi pe marginea străzii, afişe, anunţând cursuri de engleză de orice fel, engleză pentru conversaţie, engleză *offâce*, engleză pentru afaceri, engleză pe înţelesul tuturor. Studenţi cu cămăşi albe se plimbă în grupuri mici şi familii întregi se întorc acasă pentru o noapte, înghesuiţi cu toţii pe o motocicletă, bărbatul e tot timpul cel care conduce, nevasta, cea care ţine bebeluşul şi bunica, aceea care are grijă de cei mici. Şi, din când în când, câte o femeie bătută sau arsă cu acid aleargă goală şi înnebunită pe străzi.

Şi astfel, în acele prime zile petrecute împreună în Phnom Penh printre cerşetori, oameni cu membre amputate, prostituate şi copiii străzii, în miezul acelei lupte necruţătoare, eram din nou împreună. Doar întunericul e cu adevărat blând în Cambodgia.

Camera ta pustie. Zgomotul străzii, noaptea apăsând obloanele late. Am atins masa ta curată. M-am aşezat pe marginea patului. Nu ţi-ar lua mai mult de câteva minute ca să-ţi faci bagajele şi să pleci. Ani de zile ai trăit într-o ordine sterilă. Fotografia cu familia ta era prinsă cu piuneze deasupra mesei. Cele două poze cu noi, făcute la minut, erau fixate pe peretele de lângă pat. Pe tavan se rotea zgomotos un ventilator uriaş. Ascultai muzică la acelaşi casetofon şi puseseşi două rafturi deasupra mesei, unul cu câteva cărţi în khmeră, iar pe cealaltă aliniaseşi cutii mici cu muzică piratată. Vechiul tău *chapei* stătea în colţ, învelit într-o bucată de pânză. Cât spaţiu ocupa prezenţa mea! La ce mă aşteptasem? La o locuinţă luxoasă, amenajată în stil tropical, la o familie, la o iubită, la ventilatoare care să se învârtă ritmic deasupra mesei din lemn de tec şi biblioteci încorporate, pline de cărţi scrise în diverse limbi?

Şi ai tăi? te-am întrebat.

De ce nu mi-ai răspuns la scrisori? a venit replica ta.

Ce scrisori?

E prea mult. Mai târziu, discutăm mai târziu, ai zis.

Corpul nu uită nimic. M-am deschis în faţa ta de parcă aş fi avut fermoare şi-n faţă, şi-n spate. La început m-ai atins ca şi cum ai fi explorat un teritoriu necunoscut, încet, amintindu-ţi, descoperind în tine tandreţea despre care credeam că uitasei. Braţele tale, gustul pielii tale, ochii tăi. Abia mai respiram. Am primit atingerea ta, mi-ai primit descătuşarea de parcă ne-am fi dat naştere unul altuia, agonizând. Dar nu suportam să-mi fie ruşine, te doream, te dorisem de unsprezece ani, iar acum eram nişte canibali care-şi înghiţeau carnea şi-şi şopteau rugăciuni. Nu-mi era ruşine, şi nu mi-ar fi păsat nici dac-aş fi ştiut că te pot avea doar pentru o noapte.

După aceea, pieptănându-mi părul cu degetele tale, ai spus: Sunt fericit pentru prima oară de când te-am părăsit. Ăsta-i adevărul. Şi apoi, cu zâmbetul tău fermecător: Anne Greves, mor de foame.

Da, ştiu, am spus.

Cu urmele mâinilor şi ale gurilor noastre încă imprimate în piele, am ieşit să mâncăm *phnom pleung*, bucăţele de peşte întoarse pe micul grătar de pe masă, pe care le-am înfulecat cu tulpini verzi de zorele, amestecate cu orez. Nu ne mai săturam să ne privim, să ne atingem din priviri. A intrat un copil cu un braţ de *pkaa malis* şi tu ai cumpărat toate ghirlandele de flori de la el şi mi le-ai dăruit, iar copilul a alergat zâmbind la bărbatul care se plimba alene la colţul străzii. Am mirosit iasomia şi tu mi-ai spus: Azi e lună plină. Nu le mirosi încă, aduce ghinion. Du-le acasă şi dăruieşte-le spiritelor casei.

Picioarele noastre s-au atins pe sub masă. Un chelner a verificat flacăra lumânărilor şi tu i-ai spus ceva atât de repede încât n-am înţeles nimic, şi chelnerul a plecat.

Pe genele tale văd zăpada, ai spus. Aud franceza şi engleza. Îl aud pe Buddy Guy. Dar nu mai sunt cu o fată.

Te-ai schimbat, eşti mai puternică.

Oamenii nu se schimbă cu adevărat; dacă părem de neînvins e doar pentru că am tot încercat.

Ai zâmbit şi ai spus: Poate că se schimbă puţin, tigrişorule.

Nu ştiam încă nimic despre schimbările din sufletul tău.

Şi ce faci acum? am întrebat.

Traduceri.

Ţi-au prins bine studiile din străinătate.

M-ai luat de mână şi ai spus: Nu numai limbile străine mi-au fost de folos, *oan samlanh*.

Atunci am ştiut c-o să rămân lângă tine pentru totdeauna.

Am mâncat încet şi chelnerul s-a întors cu o mică frunză rulată şi fixată cu o scobitoare. Mi-ai întins-o şi mi-ai spus: E *pkaa champa*, pentru tine.

Am simţit mireasma celor trei boboci înveliţi în frunză, care semăna cu parfumul de magnolie. M-am abţinut cu greu să nu-i miros.

Poeţii din vechime nu prea scriu despre dragostea răsplătită. Cum de s-au putut abţine?

Ai mai avut iubiţi? Tu ai fost primul care a întrebat.

Te-am iubit doar pe tine.

Ne plimbam deja spre capătul celălalt al grădinii, ţinându-ne de mână.

Şi tu? Sunt sigură c-ai avut multe iubite, am spus.

Nu, niciuna.

Ne-am spus toate aceste mici falsităţi pline de iubire, apoi mi-am adus geanta din camera de oaspeţi în camera ta care mirosea a iasomie şi a magnolii, şi după ce am făcut dragoste, tu ai adormit şi ai visat, ochii tăi alergau înnebuniţi pe sub pleoapele lăsate, şi când i-ai deschis, ţi-am spus: Spune-mi ce s-a întâmplat.

Nu vreau să te simţi obligată să afli. L-am visat pe Sokha, l-am visat că mă acuza. Părinţii mei stăteau în spatele lui şi mă priveau cu ochii larg deschişi şi muţi. Dar frăţiorul meu stătea în faţa mea şi-mi tot repeta: De ce n-ai făcut nimic?

La început te-au şocat imaginile, poporul de schelete chinuindu-se amorţit să se întoarcă în oraşul mut. O familie ocupase deja casa voastră. Inert, ai găsit camera asta de pe Sisowath Quay. Apoi acest prim stadiu de linişte a fost tulburat de camioanele zgomotoase cu ajutoare umanitare şi de strigătele soldaţilor vietnamezi. Erau momente ciudate, când doi oameni se regăseau pe stradă brusc şi izbucneau în mici pledoarii izolate, cernându-şi amintirile, discutând despre cine mai murise şi când, pe cine mai văzuseră viu şi unde. Stăteau în stradă, câteodată ţinându-se în braţe, plângând şi vorbind, uşuraţi ori de câte ori aflau despre cineva care supravieţuise, povestind cum au supravieţuit şi ei, fiecare lacrimă, un chibrit subţire aruncat într-un butoi cu benzină. În primul an nu s-a plantat mai nimic, oamenii încă se chinuiau să ajungă acasă, străbătând toată ţara. Apoi au urmat doi ani de foamete. Când au sosit voluntarii străini care nu vorbeau khmera, ai avut foarte mult de lucru ca traducător.

Pe vremea lui Pol Pot, oamenilor nu li se permitea să vorbească liber, mi-ai spus. Vecin contra vecin. Copii instruiţi să-şi toarne părinţii. Oamenii încercau să se ascundă în aceeaşi piele. Oamenii minţeau că nu sunt orăşeni, se prefăceau că nu înţeleg limbile străine, încercau să-şi ascundă mâinile catifelate, încercau să treacă drept fermieri, taximetrişti, vânzători la tarabă.

Ai mai găsit pe cineva? L-ai găsit pe Tien?

Muzicienii erau duşmani. Studenţii erau duşmani. La fel şi orăşenii sau oamenii educaţi. Tot ce eram însemna duşmanul.

Sufletul se apără de lucrurile pe care nu le poate

suporta. N-ai vrut să-mi povesteşti nimic despre familia ta. În schimb, am găsit un profesor nou de *chapei*. Câţiva oameni au supravieţuit, mi-ai spus.

Apoi te-ai ridicat, ţi-ai luat *chapei*-ul din colţ şi l-ai despachetat. Te-ai aşezat pe pat, cu picioarele încrucişate, ai pus instrumentul de-a curmezişul în poală şi ai ciupit cele două corzi. Ai cântat un cântec popular despre dorul după vânturile musonului, *oan samlanh*, despre iubita căreia îi e dor să meargă la festival cu iubitul ei, îmbrăcată într-un *phamuong* nou, ah, draga mea, să mergi la festival cu iubitul tău.

Te-ai uitat la mine să vezi dacă-mi mai place cum cânţi.

Când ai ajuns aici, ai traversat tot oraşul până la strada copilăriei tale şi ai trecut pe lângă uşa cea veche, căutându-ţi familia. Nici urmă de ei. Te-ai dus la Crucea Roşie ca să cauţi în listele lor. Nimic.

Am făcut cunoştinţă cu Chan, am zis.

Te-ai dus acasă la mine?

Da. A fost primul loc în care te-am căutat.

Ţara asta arăta ca o tablă sfărâmată. Ca să trasezi nişte linii pe ea, mai întâi trebuia să găseşti piesele şi apoi să le potriveşti.

Ai deschis un sertar şi ai scos un caiet vechi, l-ai frunzărit şi mi-ai arătat câteva pagini cu versuri notate în khmeră cu scrisul tău precis.

Am început să învăţ cântece vechi, mi-ai spus. Acum ştiu mult mai multe decât atunci când ne-am cunoscut. Am încălcat legile străvechi notându-le.

Apoi ai închis caietul şi l-ai pus la loc, m-ai luat în braţe şi mi-ai zis: Tu, aici – e ca un vis.

Lumina răsăritului a inundat spaţiile dintre jaluzele, dar eu nu voiam lumină sau căldură. Stăteam în pat, ne mângâiam şi şuşoteam.

Iar tu ce-ai făcut?

Nu ţi-am povestit despre cât de mult m-a durut să nu primesc nicio veste. Nu ţi-am povestit cum mă întrebam dacă nu cumva iubirea e doar invenţia oamenilor. Nu ţi-am spus cum am început să observ că, în fiecare zi, oamenii se căsătoreau pentru că se potriveau sau pentru că se simţeau singuri, şi nu pentru că se iubeau.

La început am încercat să te sun, dar a fost imposibil, ţi-am zis. Ţi-am scris pe adresa Phlauv 350. Am făcut facultatea, apoi am predat.

Ce vii erau ochii tăi! Am râs şi ţi-am povestit mai departe: Am închiriat fostul tău apartament. Am revopsit dormitorul în galben. Ani la rând, am încercat să mă conving că s-a terminat. Dar acum câteva săptămâni te-am văzut la televizor. Transmiteau o ceremonie pentru comemorarea morţilor îngropaţi lângă o şcoală din oraş. Ai fost acolo? Am avut impresia că te-am văzut în învălmăşeala aia.

Nu particip niciodată la ceremoniile alea, ai răspuns.

Atunci n-am avut niciun motiv ca să vin, am râs eu.

M-am prefăcut că vreau să plec, dar m-ai tras înapoi şi eu m-am bucurat că încă mai ştiai să te joci.

În noaptea în care mi s-a părut că te-am văzut la televizor, s-a pornit un viscol întârziat de primăvară. Am străbătut tot Bleury Street, am trecut pe lângă The Yellow Door şi pe lângă La Bodega, unde băusem primul pahar de sangria cu tine, şi pe lângă barul unde te-am auzit cântând. Am lăsat în urmă clădirea universităţii şi am urcat muntele pe care ne-am certat înainte să pleci, apoi am luat-o spre biserica St. Joseph. Îţi mai aminteşti cum ne uitam la oamenii care urcau treptele în genunchi? Nu voiam să mă întorc acasă, aşa că m-am dus tocmai la gară, trecând pe lângă Marie-Reinedu-Monde. Eram obosită, dar am continuat să merg până la oraşul vechi, am trecut de L'air du temps şi mi-am amintit de Sonny şi Brownie. Într-

un sfârşit, am ajuns acasă. Fiecare pas şi tot oraşul îmi aducea aminte de tine.

O singură lacrimă ţi s-a prelins pe nas, dar ai şters-o.

Hai să ieşim să ne plimbăm, ai spus.

Nu, stăm puţin, am protestat. Povesteşte-mi despre ai tăi.

Lucrurile pe care le ştiu aparţin altcuiva. Mai bine le închidem într-o cutie ferecată. Hai să mergem.

Te-am urmat. Bineînţeles. Am traversat strada şi am ajuns la promenada lată de pe malul râului. Ne-am oprit să cumpărăm nişte tăiţei de la Sopheap, care, atunci când te-a văzut, s-a luminat şi m-a întrebat: El e?

Am dat din cap, iar ea a râs şi ne-a întins două holuri pline, spunându-ne: Azi e fără bani. Azi e sărbătoare.

După ce am terminat de mâncat, ne-am plimbat de-a lungul râului în arşiţa crescândă a dimineţii şi tu mi-ai spus: Cu cine te-ai mai împrietenit? Am uitat cât eşti de liberă.

Am trecut prin faţa Palatului Regal şi m-ai întrebat: L-ai vizitat deja?

Am traversat Pavilionul Chan Chaya unde văzusem spectacolul dansatorilor, am urcat scările din marmură până la ţiglele de argint ale Pagodei în care sălăşluia Buddha de Smarald. Ne-am uitat la Buddha de Smarald cioplit din cristal de Baccarat şi la Buddha din aur încrustat cu diamante, la un râuleţ şi o *stupă* de aur care adăpostea relicvele lui Buddha din Sri Lanka. Cel mai mult mi-a plăcut statuia din marmură a lui Buddha din Burma, stând în picioare, apoi mi-ai arătat biblioteca în care se păstrau textele sacre, scrise pe frunze de palmier. Ne-am uitat la doi copii care jucau un fel de „X ŞI O” în nisip, apoi am privit acoperişurile aurii ale palatului cu vârfurile sub formă de flacără, şerpi naga şi mozaic albastru strălucitor, şi am urmărit şopârlele ţâşnind de sub urnele gigantice cu palmieri.

Îţi mai aminteşti cum am vizitat toate bisericile din Montreal? m-ai întrebat. Ne-am întors la o cafenea cu terasă, mai jos de CCS, şi am băut cafea italiană tare, am vorbit despre unsprezece ani de nelinişte şi zile pustii, după care mi-ai spus: Hai să mergem să ascultăm nişte muzică.

Am crezut că mergem la o cafenea, dar, de fapt, te-am urmat într-un ghetou numit Dey Krohom. Ai cumpărat dintr-o piaţă un sac de orez. Am văzut mai multe rânduri de barăci din tablă ondulată, folie de plastic şi ratan împletit. Pe jos, coji sparte de nucă de cocos. Miros de cărbune şi lemne de foc. M-ai condus pe poteci înguste spre o casă unde un bărbat cu faţa ciupită de vărsat dormita pe un *kgrair*, ascuns după o pereche de ochelari de soare. I te-ai adresat pe un ton blând: Unchiule, eu sunt, apoi ai pus orezul sub patul din scânduri de lemn.

Imediat, faţa i s-a luminat de un zâmbet larg şi în timp ce s-a ridicat, tu te-ai aplecat spre părul meu şi ai glumit în engleză: *Meet Ray Charles*, dar lui i-ai spus politicos, în khmeră: Profesore Kong Nai, am venit cu o prietenă căreia îi place muzica ta.

Mi-ai pus mâna în palma lui. Nai mi-a zâmbit şi mi-a strâns mâna în palma lui caldă. L-ai întrebat dacă nu vrea să cânte şi atunci el a strigat după o femeie tânără care i-a adus din casă instrumentul cel vechi. Şi-a vârât picioarele sub el şi ne-a cântat despre uriaşi şi recolte şi a rostit şi propriul nume. Din camerele din faţă au apărut două fetiţe care au început să danseze cu încheieturile îndoite, cu degetele răsfirate graţios, şi adulţii au plecat de lângă focurile la care găteau ca să-l asculte. Kong Nai a simţit prezenţa soţiei sale care se apropiase de el şi s-a întors spre ea cu acelaşi zâmbet luminos. A cântat muzica pe care am auzit-o la casetofonul din camera ta de pe Bleury Street, am ascultat amestecul de voce omenească şi gemetele tipice coardelor, pentru blues. Mi-ai aruncat o

privire, apoi ai urmărit cu atenţie degetele maestrului şi micul grup de oameni care-l ascultau.

Majoritatea muzicienilor muriseră, la fel ca majoritatea dansatorilor sau a pictorilor. Cei care supravieţuiseră stăteau ascunşi şi beau. Pentru a fi cruţaţi, unii s-au prefăcut bolnavi mintal şi acum nu mai reuşeau să scape de nebunia luată cu împrumut. Alţii au spus: Au fost ucişi artişti şi mai buni decât mine, dar au găsit puterea să meargă mai departe. Când a terminat, Nai mi-a zis: Vino când vrei. Îmi place să cânt.

Am pornit pe aleile înguste şi mi-ai zis: Nai e cel pe care voiam să-l aduc în L'air du temps.

Iz sărat de sudoare, lemne fumegânde şi râul. Lumina focurilor mici, aroma orezului gătit şi mirosul peştelui prăjit. Întunericul dintr-un oraş în care luminile nu s-au aprins încă.

Cum a supravieţuit?

A cultivat porumb şi fasole. A făcut frânghii din fibră de palmier. A cântat cântece revoluţionare. Până la urmă, a ajuns şi el pe listele lor.

Îmi scriseseşi. O telegramă albastră expediată cu avionul, o dată pe săptămână. Când mi-ai povestit, m-am gândit la nesfârşit: cum a putut să-mi facă papa una ca asta?

Şi cât timp ai continuat să scrii? te-am întrebat.

Ţi-am trimis o scrisoare şi săptămâna trecută. Niciuna nu s-a întors. Ceea ce însemna că se duceau undeva. M-am gândit că măcar una o să ajungă la tine. Uneori nu mă gândeam la nimic, doar scriam.

De ce nu m-ai sunat?

Oan samlanh, te-am sunat o dată. A răspuns tatăl tău şi mi-a spus: Nu mai suna. E cu altcineva.

Trădată. În numele iubirii, tatăl meu m-a ţinut departe de tine, şi cu toate astea, te-am găsit. N-am apucat să citesc cuvintele care stăteau martore – acum că

plecaseşi – iubirii tale veşnice.

Oamenii au secrete tot timpul faţă de semenii lor. Unii îşi ascund iubiţii sau iubitele. Femeile îşi ascund bebeluşii. Părinţii îşi ascund slăbiciunile faţă de copii. Copiii îşi ascund adevărata identitate faţă de părinţii lor. Pe cine înjosim, de fapt, cu secretele noastre?

De ce tânjim după iubire în abandon? După iubirea care nu poate rezista. Lumea e în afara grădinii paradisului. Ne acoperim trupurile şi continuăm să trăim, sperând până la moarte că vom găsi iubirea în abandon. Încă o dată, măcar.

Într-o dimineaţă, după câteva zile, a sunat telefonul.

Ai răspuns: Alo?... *Baat*... *baat*... *Baan*... OK. Pa.

Când ai închis, mi-ai spus: Ar trebui să mă întorc la serviciu.

Aşa că, după aceea, zilele noastre au urmat o rutină lejeră. Dimineaţa te duceai la serviciu şi te întorceai după-masa devreme. Eu cutreieram oraşul, pieţele, micile alei şi templele. Am vizitat-o pe Chan în fostul tău cartier. Am stat de vorbă cu Sopheap. Am găsit parcarea de taxiuri în care îşi începea Mau ziua, înainte de răsărit. Când era foarte cald, mă duceam la piscina hotelului Cambodiana, înotam şi mă uitam la străini. Mi-ai spus că lucrezi ca translator şi eu te-am crezut. Nu voiai să vorbeşti despre familia ta şi te înţelegeam. A îndurat prea multă suferinţă, îmi spuneam. Când suna telefonul, singurul care tulbura liniştea din camera ta, îmi ziceai că stabileşti întâlniri de lucru şi eu te credeam, desigur.

Închideai şi-mi spuneai: Azi mă întorc devreme, *oan samlanh*, pe la două. Diseară ar trebui să mergem la Globe. Să ascultăm nişte muzică. Ne vedem mai târziu.

Discuţii casnice. Mult mai exotice decât discuţiile amoroase, mai ales că trăisem atâta timp singură. Îmi plăceau promisiunile tale rostite fără emfază atunci când plecai: Ne vedem mai târziu. Nu ceream mai mult. Nu te-

am întrebat unde sau pentru cine lucrezi. M-am gândit că avem tot timpul din lume. Aşteptasem asta aşa de mult. Făceam dragoste în răcoarea după-amiezii şi seara bântuiam prin oraş pe jos sau cu motocicleta ta cu ataş. Erai deseori tăcut. Dar tot îţi mai plăcea să cânţi sau să glumeşti cu mine. Mâneam de la chioşcurile ambulante şi-ţi povesteam despre vechii noştri prieteni din Montreal, despre Charlotte care se măritase şi avea trei copii, despre No Exit care găsise un solist, apoi abandonase muzica în favoarea slujbei, căsniciei şi a copiilor. Tu mi-ai povestit cum ai călătorit în nord, până la satul bunicilor tăi, despre cum ţi-ai revăzut un prieten.

Într-o dimineaţă ţi-am spus: Vreau să mă duc la Choeung Ek. Mă duci tu după-masă? Vreau să văd lagărele.

De ce să mergi la Choeung Ek? Oricum ştii ce s-a întâmplat.

Vreau să văd cu ochii mei. Vino şi tu. Vreau să aflu tot ce ştii şi tu.

Te-ai întunecat şi ai spus: Nu-i nevoie să vezi. Oricum ştii.

Dar vreau să văd.

Nu-i nevoie, tigrişorule.

După ce ai plecat, am străbătut oraşul până la Psar Tuol Tom Pong, piaţa rusească, l-am găsit pe Mau şi l-am rugat să mă ducă el.

Am părăsit oraşul la răscrucea de pe şoseaua care ducea spre livada veche de palmieri chinezeşti. Iarba năpădise grădinile, şi o *stupă* din lagărul de exterminare ascundea opt mii de cranii.

În Choeung Ek, memoria se întoarce în sus cu burdihanul întunecat, ca păianjenul de apă care se ascunde atunci când e descoperit. Depresiunile, năpădite de iarbă. *Stupe* pline de cranii şi oase. Cerul. Un bărbat tânăr, purtând o cămaşă curată şi o pereche de pantaloni

subţiri de bumbac s-a apropiat de Mau şi de mine. Avea nişte ochi atât de oblici, încât nu suportam să mă uit la ei, şi ne-a spus: Vă povestesc eu ce s-a întâmplat.

Ne-am aşezat lângă el şi el ne-a povestit: Am văzut cu ochii mei cum i-au omorât. În brigada mea s-a organizat o şedinţă mare. Au târât în faţă un cuplu de tineri, i-au legat la ochi, apoi i-au legat de un copac. Au ordonat întregii brigăzi să se uite la aceşti oameni care se îndrăgostiseră fără permisiunea regatului Angka.

Ce le facem? au ţipat conducătorii.

Brigada noastră le-a răspuns: Omorâţi-i! Omorâţi-ii

Am strigat şi eu. Băiatul de lângă mine a făcut un pas înainte cu un băţ de bambus şi l-a lovit pe bărbat peste cap. Sângele i-a năvălit prin nas, urechi şi ochi. Apoi i-au scos femeii eşarfa de la ochi şi ea a pălit, a închis ochii, drept care au început să dea şi în ea. După mai multe lovituri, au omorât-o. Şi eu am făcut din astea. Am lovit oameni vii în cap, în gât şi în stomac.

De ce-ai strigat: Omorâţi-i, omorâţi-i?

Şi-a rotit mâna în faţa pieptului şi a spus: Pe atunci, nu simţeam nimic. Vorbele îmi ieşeau pe gură odată cu vorbele celorlalţi.

Khmerii Roşii foloseau cuvinte care ucideau. *Touk min* chem *nenh dork chenh kor min kat*. *Sam at kmang*. Spuneau asta tot timpul. Nu câştigăm nimic dacă te ţinem, nu pierdem nimic dacă pieri. Radeţi-i pe duşmani.

Expresiile astea nu le învăţasem.

Tânărul şi-a făcut mâinile ochean în faţa ochilor, apoi s-a uitat în jos prin ele. Sunt un cadavru ambulant, a spus. Am un corp, pot să mă mişc, să vorbesc, să mănânc, dar sunt praf.

Am tăcut cu toţii, apoi Mau a spus: Devenim ceea ce credem că suntem, frăţiorule.

Ne-am uitat la doi băieţi care vânau broaşte în şanţurile de pe câmpii, alergând pe lângă orezării, palmieri

malaezieni, fâşii de pânză şi oase. Iarba îşi făcuse deja treaba.

Când ne-am întors la remorcă, l-am întrebat pe Mau: Tu cum de-ai supravieţuit?

Şi-a zgâriat palma cu cheia de la motocicletă şi a spus: *Bo*mg *srei*, nu-mi place să vorbesc despre perioada aia. Sunt fiu de pescar. M-am prefăcut că nu ştiu să citesc, aşa că m-au trimis la dig. S-a terminat chiar de Anul Nou budist. Am dansat cu câteva trupuri care se mişcau în cerc sub clar de lună şi băteau din palme în jurul focului. În sfârşit, mă simţeam eliberat. Privind în jur, mi-am dat seama că dansatorii erau, de fapt, nişte cadavre, eu însumi fiind doar piele şi os. Dar am continuat să dansez. Eram atât de fericiţi. Când am ajuns în Phnom Penh, Ary a reuşit să ia în arendă ceva pământ ca să cultivăm ciuperci, şi din profit, mi-am luat motocicleta ca să câştig un pic mai mult. Aşa s-a întâmplat.

Şi Mau s-a răsucit cu spatele, fără să mai spună nimic.

Haide, *bomg srei*, ai văzut destul.

Când m-am întors, tu stăteai pe pat cu picioarele încrucişate şi cântai la chitară, iar eu m-am aşezat lângă tine, te-am îmbrăţişat şi am spus: *Bomg samlanh*, azi am vizitat lagărul Choeung Ek.

N-ai vrut să vorbeşti, nici chitara n-ai lăsat-o din mână. M-am uitat cum îţi treci degetele bătătorite peste corzi, cum mai cânţi câteva acorduri. Ţi-am atins mâna dreaptă ca să te opresc şi ţi-am spus: Nu pot trăi alături de tăcerea ta.

Nici atunci n-ai vrut să vorbeşti şi, pentru prima oară de când ne reîntâlniserăm, ţi-am spus cuvinte reci, nerăbdătoare, de care nici nu vreau să-mi amintesc.

Parcă eşti fantoma celui pe care l-am cunoscut mai demult, am zis. Vorbeşte-mi. Spune-mi ce s-a întâmplat.

Linişte de mormânt. După un lung răstimp, mi-ai

atins părul cu degetele, te-ai întins peste chitară, m-ai tras spre tine şi ţi-ai lipit obrazul de capul meu şi ai zis: Miroşi atât de bine tot timpul.

Apoi ţi-ai mutat mâinile pe chitară, ai surâs şi mi-ai spus: Oare-ţi mai aminteşti cântecul ăsta? apoi ai cântat „I can't get enough of your sweetness" şi eu mi te-am imaginat pe scenă, ca atunci, demult, când încă erai studentul de la mate, venit de departe, tipul care putea oricând să seducă publicul, dar n-am cântat cu tine.

Uneori, lucrurile care-i apropie pe oameni ajung să fie cele care-i şi îndepărtează, am zis.

Vrei să vii cu mine în susul râului, să vizităm templele lângă care au trăit bunicii mei? m-ai întrebat. O să-ţi arăt locul din care provin.

Înainte de muson apele au scăzut, dar noi tot am pornit la drum cu un Royal Express în formă de pastilă, o ambarcaţiune pe care am luat-o de la Sisowath Quay, şi cu care făceai patru ore până la destinaţie. La un televizor puteai să te uiţi la telenovele thailandeze sau la videoclipuri din Hong Kong. Cum ne-am îndepărtat de doc, ne-am şi strecurat pe punte şi ne-am deplasat tiptil pe copastie, încercând să găsim un loc pe acoperiş. Ne-am acoperit capul cu eşarfe *karma* şi ne-am uitat la satele lacustre de lângă malul râului. Stăteam umăr lângă umăr, vântul ne şuiera pe la urechi, prezenţa celuilalt atât de liniştitoare pentru fiecare de parcă am fi mers cu motocicleta pe malul râului St. Lawrence. Mi-ai spus: N-o să uiţi toată viaţa râul ăsta.

Pe drum, Royal Expressul s-a stricat, aşa că am aşteptat pe mal o barcă mai mică uitându-ne la copii, iar tu mi-ai povestit despre casa bunicilor tăi din *phum*-ul[6] de lângă Angkor Wat, despre gibonii care se certau în zori, despre muzicienii care cântau la *chapei* în asfinţit, despre gongurile al căror ecou se auzea în tot satul. Mi-ai spus pe

6 Comună, în khmeră. (N.t.)

un ton plin de afecţiune că avea să ne întâmpine un om cu care te jucaseşi în copilărie. M-am uitat la apa cu reflexe aurii şi ţi-am zărit ochii oglindiţi de crestele valurilor.

Stoluri de egrete zburau aproape de marele lac şi din porţiunile cu apă puţin adâncă se ridicau copaci înalţi. Când vârful micuţei ambarcaţiuni s-a împotmolit în mâl, ne-am oprit din nou şi căpitanul a coborât în apă cu o cheie franceză. Ne-am mutat înăuntru ca să ne ascundem de soarele arzător şi curând motorul a pornit din nou, aşa că am reuşit să ieşim din mlaştină, ajungând în punctul în care râul se revărsa în lac, apoi am trecut pufăind pe lângă copacii care creşteau în apă şi ne-am oprit lângă un chei plutitor unde ne aşteptau pirogi cu bărbaţi care strigau preţurile pentru o călătorie cu barca şi prăjina până la pontonul îngust şi instabil dintre cataligele caselor de argilă.

Ai strigat „Aa-Leap!” şi, bucuros, i-ai făcut semn unui bărbat cu barcă în formă de semilună şi-o cârmă lungă, tocită de apă pe jumătate.

Am sărit în barca lui şi el a vâslit spre satul plutitor, printre rândurile de case plutitoare legate de pontoane improvizate din cisterne de benzină, printre magazine plutitoare unde se vindeau ţigări şi sticle de suc pline cu ulei de motor, o şcoală plutitoare cu şindrilă purpurie şi un spital din lemn. Ar fi reprezentat o ilustraţie drăguţă într-o carte pentru copii, dacă n-ar fi fost sărăcia şi lupta zilnică pentru supravieţuire. Locuitorii satului plutitor lucrau în ateliere cu pereţi din bambus şi corali, şi o barcă gri de poliţie cu o mitralieră montată într-o parte era ancorată lângă un birou plutitor pe care scria *BUREAU DE*

LA POLICE FLUVIALE. Un băieţel gol cu zâmbetul larg se rotea pe apă într-o găleată.

Am alunecat pe lângă câteva case cu obloane albastre şi verande plutitoare pe care atârnau ghivece cu flori. Leap ţinea direcţia cu o singură cârmă, îndreptându-

se spre o căsuţă care dădea spre lac şi pe lângă care erau ancorate câteva gabare pentru pescuit. Am urmărit faţa calmă, concentrată a lui Leap, colorată în arămiu şi purpuriu de soarele care apunea.

Bunicul lui Leap l-a cunoscut pe bunicul meu, mi-ai spus în engleză. Am fost prieteni de joacă în copilărie. Când m-am întors prima oară, m-a văzut în satul bunicilor şi mi-a spus: Tu eşti? Iar eu i-am zis: Mai trăieşti?

Leap ne-a lăsat la casa plutitoare în timp ce soarele se făcea nevăzut. Ne-am aşezat pe rogojinile din bambus de pe veranda ce dădea spre lac. În scurt timp, a apărut şi nevasta lui Leap dintr-o crăpătură în întuneric, ghemuindu-se în curbura bărcii. Ne-a dat nişte orez fierbinte învelit în frunze şi peşte marinat în lapte de cocos, copt în frunze de bananier. Am vorbit despre pescuit şi despre musonul care se apropia, iar eu i-am spus: Vino şi stai cu noi.

Dar ea a dat din cap spre pereţii din bambus şi mi-a răspuns pe un ton blând: Urechi peste tot. Ochi mulţi, ca solzii unui ananas.

Apoi a dispărut din nou pe canalele satului.

De ce se teme să stea cu noi? am întrebat.

Poate din cauza accentului tău, ai glumit.

Pe atunci nu înţelegeam că oamenii se urmăreau unii pe ceilalţi şi uneori se trădau, alteori nu, într-un loc care nu era liber.

Biroul poliţiei fluviale (în fr. În orig.). (*N. red.*)

Am mâncat şi am adunat apă în sticle mari. Am ascultat zgomotele domestice din familiile de pescari la sfârşitul zilei, farfurii şi oale ciocnindu-se, partide de cărţi, plânsul unui bebeluş, murmurul jos al bârfei de seară. Lacul era vast şi foarte alb şi oamenii care se culcau odată cu lăsarea întunericului şi se trezeau la răsărit au amuţit dintr-odată. Urmăriseră cerul şi apa toată ziua, descifraseră semnele orelor şi ale anotimpurilor

schimbătoare, preaslăviseră zeii la fel de firesc cum respirau, aşteptaseră ca rezervoarele de benzină să se ridice la suprafaţă din nou pentru ca satul să-şi poată relua cursul pe lac. Pe cer au apărut stelele. Totul plutea şi se întorcea la matrice.

Ai scos din buzunar un Buddha mic din coral roz, pe un lănţişor fin de argint, şi mi l-ai atârnat la gât. Eu n-aveam nimic să-ţi dau în afară de medalionul vechi cu St. Christophor, dăruit mamei şi apoi mie de către tatăl meu, aşa că l-am scos şi l-am pus la gâtul tău.

Ne-am jurat credinţă eternă prin trupurile noastre. Singuri în întuneric, am spus c-o să avem grijă unul de celălalt până la moarte. Nu mai era nimeni, singurii noştri martori fiind sentimentul anonim al lipsei şi generaţiile următoare. A fost noaptea în care l-am conceput pe copilul nostru, un suflet care părăsea cerul pustiu al strămoşilor ca să se întrupeze în carne şi oase.

27

Mă apropii de tine.

Sunt epuizată. Durerea pe care mi-o provoacă actul de a povesti e atât de mare, că uit să respir. Mi-e dor de tandreţea ta. M-am agăţat de cuvinte care mi-ar putea aduce o oarecare linişte timp de treizeci de ani.

Am mai mult timp să le fac pe plac morţilor decât celor vii. E un citat din Sofocle. Iubirea apără, crede, speră şi ne fereşte întotdeauna. E un citat din Sfântul Pavel. Devenim ceea ce credem că suntem. E un citat din Buddha.

Stăteam la barul de la Clubul Corespondenţilor Străini, care dădea spre stradă, şi Will s-a apropiat din spatele meu.

Pe unde-ai umblat, Anne Greves? L-ai găsit? m-a întrebat.

Am râs şi am spus: Ţi-l prezint pe Will Maracle. Din Montreal.

Will te-a privit cu atenţie, apoi a zis: îmi amintesc de tine. Te-am văzut într-o formaţie din Montreal.

Asta a fost demult, ai replicat tu.

Will a ridicat din umeri şi a zis: Tocmai m-am întors de la Siem Riep. Există şi acolo oameni care fac muzică. Te-ai simţit vreodată extaziat într-un templu? Ştii ce cred eu? Oamenii au două creiere: unul superior şi unul inferior. Cel inferior e pentru supravieţuire şi seducţie. Creierul ăsta-mi place mie. Vrea cineva ceva de băut?

Mă simţeam ca acasă. Era ca şi când m-aş fi întâlnit cu prieteni de demult. Reînnodam fire vechi. Glumeam. Discutam. Semăna cu o scenă din viaţa de zi cu zi.

Will a spus: Arta religioasă, corpuri prăbuşindu-se în iad, săgeţi de lumină deasupra mărilor de lapte învolburate. Venerarea lui Shiva. Tipii din vechime erau foarte prinşi de viaţa asta generată de creierul inferior. Aţi văzut gravurile? Cu ce artist ai face cunoştinţă dacă ai putea?

În viaţă sau mort? ai întrebat.

Indiferent.

Charlie Mingus.

Will s-a uitat la mine: Şi tu?

Buddy Guy, de fapt, nu, Will Kemp.

Cine? în fine. Mie mi-ar plăcea să cunosc un gravor de artă religioasă. Mi-ar plăcea să ştiu la ce se gândea când a cioplit elefantul ăla care aruncă oameni în aer, sau când a gravat scena cu Kama care moare în braţele iubitei sale. Poate era doar un muncitor cu un talent special, ca mine. Poate se trezea dimineaţa şi cioplea toată ziua până când leşina de oboseală şi nu se mai gândea la mare lucru, poate doar de unde provine vinul de palmier pe care-l bea. Vreau să ştiu cum s-a simţit sculptând sânii tuturor acelor nimfe *apsara*[7]. Vreau să aflu dacă îşi pierdea puterea de

7 Spirite feminine ale apelor şi norilor în mitologia budistă şi hinduistă.

concentrare, cum păţesc şi eu când lucrez. Am senzaţia că timpul dispare. Gravorii ăştia nu-şi puteau permite nicio greşeală. Imaginaţi-vă un zid gravat cu Vishnu, iluminat de solstiţiu, sau un turn cu o sută de *apsara*, şi tu tot ciopleşti şi ciopleşti, şi ai avut o noapte proastă şi dai aiurea cu dăltiţa, de strici un zâmbet de Mona Lisa al unei nimfe *apsara*. Şi atunci îţi dai seama că eşti în rahat.

Am râs toţi trei.

Acri întregi de gravuri, a continuat Will, şi nicio greşeală, cu toate că fiecare gravură e diferită. Fiecare sân e uşor diferit. Gravorii trebuie să se fi gândit la asta. Când privesc cu atenţie feţele de piatră ale împăraţilor, am impresia că li se mişcă ochii, îi simt cum respiră. Privesc în cele patru direcţii, aşteptând să se lase întunericul, ca să se arunce pe una din dansatoarele alea, aşteptând dimineaţa când îşi pierdeau răbdarea şi condamnau la moarte vreun ţăran amărât. Privirile alea semeţe, aproape dumnezeieşti, susţinute de gâtlejuri de piatră. Îmi place partea care ţine de creierul inferior.

Oi fi fost gravor într-o viaţă anterioară, i-am spus.

Eu cred într-o singură viaţă, cea de-acum. Şi, de multe ori, nu cred nici măcar în asta, a replicat Will.

Will mă făcea să râd tot timpul.

Niciodată nu ştim ce viaţă trăim, ai spus.

Peste hotare, toată lumea discuta despre democraţia din Cambodgia. Nimeni nu vorbea despre lupte sau despre taberele ascunse din junglă, despre traficul de arme şi de oameni, sau despre K5, câmpul minat care se întindea de la Golful Thailandei până la graniţa cu Lao.

Se spunea: Naţiunile Unite vor supraveghea primele alegeri. Se spunea: organizaţiile umanitare trebuie să ajute la reabilitarea ţării. Se spunea: oamenii s-au săturat de război. Se spunea: la Paris, liderii au convenit să facă tot posibilul pentru o tranziţie paşnică.

(N.t.)

Junglele sunt prea departe de Champs-Élysée. Fiecare conducător şi-a ascuns armata: Funcinpec, Son Sann, Khmerii Roşii, Forţele Armate Revoluţionare ale Poporului. Oamenii ajunseseră refugiaţi în propria lor ţară, murind de foame sau împuşcaţi, aruncaţi în aer ca nişte chibrituri pe K5.

Stăteai în pat şi citeai ziarul, iar eu mă aşezasem la măsuţă ca să exersez scrisul în khmeră. Am strecurat degetul sub manuscrisul rulat şi am citit: *Dacă tigrul stă culcat, să nu crezi că te respectă. Dacă o suspectezi de infidelitate pe soţia ta, n-o lăsa să meargă în spatele tău.* Te-am întrebat: De ce se vorbeşte atât de mult despre neîncredere în *chbaps*? Iar tu ai râs: Pentru că nimeni nu mai are încredere în nimeni.

Am luat ziarul din mâna ta şi am silabisit titlul principal, în care eram anunţaţi că ONU trimitea din ce în ce mai mulţi observatori la alegeri. Am spus: Poate aş reuşi şi eu să iau nişte traduceri de la ei. Sau de la ONU. Ar trebui să lucrez şi eu.

Sunt inutili, ai spus.

Ai sărit din pat, aruncând ziarul pe jos şi ai spus: Câinii latră, caravana trece.

Şi ce înseamnă asta?

Înseamnă că străinii vin aici, latră puţin, dar, de fapt, nu se schimbă nimic.

Dar cineva trebuie să vadă ce se întâmplă.

Tu nu înţelegi, Anne. Încearcă să intre în sate cu camioanele lor albe şi beretele albastre, dar soldaţii îi opresc cu puştile. Noaptea, oamenii de la ţară sunt forţaţi să înghită gloanţe şi soldaţii le spun că gloanţele alea o să explodeze înăuntrul lor dacă nu votează cum dictează ei. Îi obligă să jure în faţa lui Buddha că vor vota cum trebuie. Bat oamenii ca să le amintească să voteze cum vor ei. Aruncă grenade în casele conducătorilor din sat. Străinii se duc în hotelurile lor confortabile şi nu văd nimic din

toate astea. Uite, încă un *chbap*: Portocala şi fructul de mango sunt la fel, ambele au un gust acru.

Îmi amintesc teama cu care te agăţai de ultima telegramă de la tatăl tău în bucătăria de pe Bleury Street.

Mi-am imaginat că suntem doar doi oameni simpli care se iubesc cât pot ei de mult. Nu ştiam că lucrezi pentru opoziţie, că faci poze, scrii discursuri, traduci poveşti pentru Occident. Nu înţelegeam ceva ce se vedea cu ochiul liber: că aceia care se ridicau împotriva guvernului puteau fi omorâţi pentru orice. Te-ai gândit de ce ascunzi anumite lucruri de mine? Era obişnuinţa singurătăţii? O poveste de dragoste străveche despre războinici care se întorc la femei când lupta se sfârşeşte? Din cauză că eram o străină?

E nevoie de secole întregi ca să cizelezi disciplina libertăţii, am spus. Atâta a durat în Vest, şi va dura o veşnicie s-o ocroteşti.

Ai ridicat mâna şi m-ai respins. Ochii tăi evitau să mă privească. Cum puteai să mă umileşti din cauză că trăiai o viaţă paralelă, secretă? Ţi-am simţit tulburarea când te-am atins. Mi-era dor de felul în care te bucurai de mine.

Spune-mi ce faci în fiecare dimineaţă. Vreau să văd unde lucrezi, ţi-am spus.

Nu fac nimic. Traduc, atâta tot.

Pentru cine?

Pentru cine are nevoie. Sunt destui.

Şi unde?

Ai răspuns pe un ton răstit: Nu-mi mai pune atâtea întrebări. Fac ce fac şi gata. Mă sufoci.

Mi-am luat poşeta şi am dat să plec. Du-te dracului, am zis.

Vino aici, *oan samlanh*, ai spus cu o voce blândă. Vreau doar să uit de trecut. Nu privi în urmă, nu visa la viitor, concentrează-te pe clipa prezentă.

M-ai luat în braţe. Trupul tău avea puterea de a mă topi întotdeauna, iar tu ştiai asta şi-o foloseai ca armă împotriva mea.

Îţi mai aminteşti cum erai când ne-am cunoscut? Mai ştii că discutam despre orice? te-am întrebat.

Nu discutam despre orice. Tu erai prea mică, ai spus.

Acum nu mai sunt mică, am replicat.

Şi atunci m-ai tras spre tine. Ţi-aş fi iertat orice, numai să-ţi simt bătăturile degetelor pe pielea mea. Eram un animal. Puteam să-mi iau geanta, dar unde naiba aş fi fugit? Ce fel de disperare te-a îndemnat să-ţi ascunzi secretele? De ce anume mi-era frică încât ţi-am permis să faci asta? De ce nu te-am obligat să-mi povesteşti tot?

30

Dimineaţa, după ce plecai, o vizitam adesea pe bătrâna Chan. Stătea pe prag foarte liniştită, îi tresărea doar capul din când în când, singurul indiciu al traumei suferite. Îi duceam pungi cu orez, legume proaspete şi peşte. Faţa i se lumina ori de câte ori mă vedea.

Soldaţii-copii o numeau Bunica îngrăşământ. A făcut totul ca să nu-i omoare familia, dar degeaba, n-a scăpat niciunul. Stăteam pe prag şi o ascultam. Îmi făcea tot felul de ceaiuri pentru gravide şi îmi spunea să mănânc ouă fierte, că sunt bune pentru copil. În ziua în care i-am dus banane proaspete, şi-a deschis inima în faţa mea.

La început, îmi venea să vomit de la duhoarea cadavrelor, mi-a povestit ea. Trebuia să dau jos carnea, să adun oasele şi să le ard ca să fac îngrăşăminte din cenuşa care rămânea. Dezgropam cadavrele şi aşteptam înainte să îndepărtez carnea; mirosul era prea greu. Am făcut tot ce mi-au poruncit copiii-soldaţi. Uneori, noaptea, îi tratam cu monede vechi, după metode demodate. Unora le era dor de mamele lor. Orice îmi spuneau, făceam. I-au omorât pe toţi copiii, nepoţii şi nepoatele mele. Fraţii şi surorile mele au fost ucişi lângă un copac mare din Po Penh.

Chan i-a cunoscut pe toţi locuitorii de pe strada pe care ai copilărit. Le fierbeam tot felul de leacuri şi le dădeam să mănânce de la mine. Îl auzeam pe Serey cântând ori de câte ori deschideam geamul. Micuţul Sokha era umbra lui. Îl punea pe Sokha să facă treabă în locul lui şi noi râdeam de el când vedeam cum se străduieşte să-i facă pe plac. Tatăl lor avea planuri mari pentru ei.

În dimineaţa în care Serey a plecat la Montreal, ochii mamei lui erau ca soarele ascuns după nori. N-ar fi vrut să plece atât de departe, a spus Chan.

L-ai văzut vreodată pe Sokha după ce s-a terminat războiul? am întrebat-o.

Chan a clătinat din cap. Toţi copiii mei au murit. A cercetat cu privirea drumul înfundat şi a spus: Pe vremea lui Sihanouk, oamenii te salutau întrebându-te câţi copii ai. Pe timpul lui Lon Noi, oamenii te întrebau cum te simţi. Pe vremea Khmerilor Roşii, îi interesa câtă mâncare primeşti de la cooperativă. Acum întrebăm câţi au supravieţuit din familia fiecăruia.

I-am apucat mâna, gândindu-mă că odată mi-ai mărturisit în pat că ai fi vrut să moară ea în locul alor tăi.

De parcă mi-ar fi citit gândurile, Chan a spus: Aici nu mi-a mai rămas nimic. Nu mai pot să fac nimic. Călugării bătrâni spuneau: într-o zi, o să fie război; demonii vor veni şi râul de sânge va ajunge până la burta elefantului.

Cei torturaţi îndură tortura în continuare. Imaginaţi-vă ce au trebuit să facă oamenii după ce au adunat cadavrele. Imaginaţi-vă duhoarea care a rămas agăţată în aer.

Will, vreau să ştiu ce face el în fiecare zi. Ce-ai păţit la mână?

Will tocmai ridicase carafa de ceai cu gheaţă ca să-mi toarne în pahar. Stăteam la o masă joasă sub un ventilator mare la CCS. Will şi-a dezmorţit degetele umflate şi a examinat carnea. Am nimerit într-o bătaie cu câini, a zis.

A pus carafa pe masă şi a pescuit două cuburi de gheaţă cu cealaltă mână. A aruncat unul în paharul meu şi unul în al lui, apoi, după ce s-a gândit câtva timp, a spus: De obicei oamenii ascund lucruri când le e ruşine.

M-am uitat la gheaţa care se topea.

Închipuie-ţi cum e să provii dintr-o ţară în care craniile sunt expuse pe post de atracţie turistică, a continuat Will. Mi-a şi zis un tip din Angkor Wat: Tu cum te-ai simţi dacă ar expune cineva craniul mamei tale pentru nişte străini? Ce fel de ţară e asta care expune cranii de morţi? Ce rost are să evoci trecutul? Oamenii vor vrea să se răzbune.

Am privit lumina clară a dimineţii de pe chipul lui Will şi am spus: Dar eliminarea scutirii de pedeapsă nu-i un mod de a te răzbuna. E un apel la dreptate.

Astea-s texte de turist, a replicat Will.

Oare? Poţi să-mi spui cum i-ai simţit pe oameni după război, când ai venit aici şi-ai început săpăturile?

Will s-a uitat la mine, privind, de fapt, în gol. Cubul de gheaţă a dispărut în paharul meu.

Amorţiţi, fără viaţă, a răspuns.

Apoi s-a mişcat în scaun, adăugând: Nimeni nu vorbeşte despre duhoarea, putregaiul şi descompunerea de după aceea. Muştele zboară în roiuri verzi, se aşază grămezi pe geamurile sparte şi zidurile dărâmate, se târăsc prin crăpături, bâzâie dezgustător la răsăritul soarelui. Viermii sunt groşi cât un deget. Şobolanii s-au umflat cu carne de om. Noaptea nu mai mişcă decât o mână de stele şi câţiva viermi. Oamenii sunt amorţiţi, fără viaţă.

Dar sunt nevoiţi să meargă mai departe. Oraşele sunt inundate de convoaie de camioane cu inscripţii în limbi străine: UNICEF, OXFAM, CROIX ROUGE. Orezul se căra tocmai din Kompong Som. Vedeai soldaţi vietnamezi fumând ghemuiţi pe marginea drumului. Zvonurile circulă.

Oamenii povestesc că Pol Pot şi-a arestat propriul tată pentru că mânca o tulpină de palmier de zahăr şi l-a obligat să lucreze pe un teren minat, unde a sărit în aer. Oamenii spun că Numărul Unu s-ar putea întoarce. Cineva povestea că e încă în viaţă şi că-şi adună armata undeva pe la graniţa cu Thailanda. Podurile s-au dus. Drumurile au fost bombardate. Peste tot, oameni care mureau de foame şi încercau să ajungă acasă. Ideea era să ajungă acasă cumva. Două milioane au murit atunci. Imaginează-ţi cum e să mergi pe strada pe care ai stat şi să descoperi că fiecare al şaptelea vecin a murit.

S-a uitat la mine şi-a continuat: Imaginează-ţi primul râs sincer. Imaginează-ţi prima pereche de ochi care a zâmbit din nou.

Ne-am uitat la doi australieni care-au intrat cu rucsacurile în spate, le-au azvârlit jos lângă bar şi-au comandat două beri. Nu-mi dau seama ce rost are să-i mai număraţi acum, am spus.

La început nu ştia nimeni cu adevărat ce face, a replicat Will. Numărătorii de cadavre săpau în zona în care avusese loc un masacru, îi măsurau perimetrul şi adâncimea, calculau cam câte cadavre puteau să încapă acolo şi făceau estimări. Habar n-aveau despre umflare, diminuare şi emanaţie de gaze. Ar fi însemnat un act de cruzime să estimezi cam cât timp stătuseră cadavrele alea acolo. Erau prea multe zone în care fuseseră masacraţi oameni: Kampong Speu, Prey Veng, Kampong Cham. Acum avem o listă mai exactă: sunt trei sute nouă gropi comune, şapte situri cu câte treizeci până la şaptezeci de mii de morţi fiecare, douăzeci şi şapte de situri cu zece mii de cadavre sau mai mult, o sută douăzeci şi cinci de situri cu o mie de cadavre sau mai mult. Se află în curţile templelor, şcolilor sau în junglă. Mă întreb adesea ce semnifică numerele astea.

Mi-a studiat faţa.

Nu ştiam ce să spun. Mi-am închipuit curtea şcolii de lângă casa tatălui meu. Am încercat să-mi imaginez o mie de cadavre în locul acela, sau şaptezeci de mii. Am încercat să-mi imaginez cum e să laşi pe cineva să moară într-o groapă comună, strivit de trupul tatii sau al lui Berthe.

Will s-a îndreptat şi a spus: Când am ajuns aici, gropile erau pângărite deja. Porci, câini, animale sălbatice, jafuri, inundaţii. Ţăranii căutau aurul orăşenilor. Oamenii au împrăştiat oasele sau le-au pus în stupe şi le-au acoperit din nou. E greu să obţii informaţii exacte în condiţiile astea. Echipa mea s-a dus în satul Laa unde am cunoscut o femeie-vraci, o ţărancă pricepută în vindecarea bolnavilor. Spunea că nu văzuse niciodată un masacru. Dar într-o zi, pe vremea lui Pol Pot, femeia s-a furişat în curte ca să se asigure că totul e-n regulă cu casa şi a găsit fântâna plină de cadavre. A umplut-o cu pământ şi după măcel s-a întors acasă şi a plantat un cocotier în fântână, dar cocotierul s-a prăbuşit, fiindcă pământul se mişca şi se ridicase. Erau prea multe cadavre dedesubt. Femeia a continuat să umple fântâna cu pământ şi gunoi, până când au dispărut gazele şi viermii şi-au făcut treaba, şi pământul s-a aşezat. Atunci a plantat un papaya. Spunea că visa urât dacă uita să le aducă ofrande morţilor. Bărbatul ei spunea că fusese răsplătită pentru devotamentul ei: visase de două ori numerele câştigătoare la loto. Când am întrebat-o dacă echipa noastră poate să numere câte cadavre sunt în fântână, femeia s-a speriat. Lăsaţi-mă să mă gândesc, a spus.

Dar secretele vechi aduc necazuri. Nu ne-a spus că bărbatul ei căutase deja aur în fântână, alegându-se doar cu câţiva dinţi de aur. Traducătorul ne-a spus că bărbatul numărase douăzeci şi şapte de cranii acolo. Când ne-am întors în dimineaţa următoare, femeia a aprins beţişoare parfumate pe fântână şi ne-a spus că avusese un vis cu

victimele care îşi dăduseră acordul pentru săpături.

Ne-a spus să-i dăm bani ca să plătească nişte călugări care să se roage deasupra fântânii. Conducătorul grupului i-a răspuns c-o să-i plătească el din buzunarul lui.

Apoi Will s-a lăsat pe spate. Rahat. Au fost nevoiţi să umple fântânile şi să planteze din nou recolta, altfel ar fi însemnat să moară de foame. Până la urmă, totul se mănâncă. În Kampong Cham, oamenii mănâncă intestine şi broaşte şi păianjeni şi pastă de peşte, aşa cum fac de atâtea generaţii. Aici străinii se duc la Deauville şi mănâncă pâte de foie gras, aşa cum fac de atâtea generaţii. A zâmbit, ridicându-şi braţele. Nu-şi dau seama că mâncarea asta provine din vârful lanţului trofic şi-a fost fertilizată cu carne umană. Dar trebuie să mâncăm, n-avem ce face.

Am aruncat în el cu un şerveţel mototolit şi i-am zis: Şi totuşi, aş vrea să aflu ce face Serey când îmi spune că se duce la serviciu. Şi tot nu mi-a spus ce s-a întâmplat cu familia lui.

Will s-a aplecat înainte, şi-a încrucişat braţele pe masă şi mi-a spus cu blândeţe: Mai întâi trebuie să înţelegi locul acesta ca să-l cunoşti cu adevărat pe Serey.

Torţionarii de la Tuol Sleng se plângeau de programul de lucru, de oboseală. Au mărturisit că le-a fost greu să se abţină să ucidă când îşi ieşeau din fire. Dar nu s-au plâns de violenţă. Au spus c-ar fi fost ucişi dacă n-ar fi omorât ei.

N-ai vrut să vii cu mine la Tuol Sleng, pe strada 103, la dealul copacului otrăvit. Mă duc oricum, chiar dacă nu vii. Dar aş vrea să vii cu mine, ţi-am spus.

N-are rost, ai replicat.

Vino, *bomg samlanh*. Vreau să ştiu ce ştii şi tu.

M-ai lăsat să te îmbrăţişez şi mi-ai spus: Miroşi aşa de frumos.

Tuol Sleng e un loc crud.

Îţi poţi imagina uşor că muzeul acesta a fost cândva un lagăr de exterminare. Au lăsat totul aşa cum era. Pereţii arşi. Podelele pătate de sânge. Ramele de pat, cătuşele şi firele electrice. Un butoi cu apă pentru scufundarea unui cap. Oamenii se plimbă pe mormintele din curte, fără a şti pe ce anume calcă. Există semne desenate cu mâna, camere din blocuri de beton, pereţi plini de fotografii, vitrine cu cranii. Picturi cu metodele de tortură, unghii smulse, bărbaţi întinşi unul lângă altul pe podeaua clasei, cu cătuşe la glezne, prizonieri bătuţi şi aruncaţi în celule minuscule. Ochii celor fără nume se holbează de pe perete. Nimeni nu s-a rugat pentru sufletele lor, fiindcă au murit şi cei care ar fi trebuit s-o facă. Cinci mii de fotografii cu morţii din Tuol Sleng. Fiecare fotografie refuză anonimatul. Băiatul numărul 17. N-are cămaşă, aşa că i-au prins de piele numărul cu un ac de siguranţă. O femeie mărunţică are numărul 17 – 5 – 78 prins de cămaşa neagră şi se uită drept în cameră. În josul fotografiei, în dreapta, un copil se agaţă cu mânuţa de mâneca ei.

Durerea se arată în forme diferite, dar nu dispare niciodată.

Era o zi călduroasă şi aveai fruntea asudată. Ai spus: Când m-am întors, am venit aici ca să caut fotografii cu toţi cunoscuţii mei. Dispăruse şi familia lui Tien. N-am găsit pe nimeni care să ştie ce s-a întâmplat cu ei. În primele luni, oamenii scriau pe fotografii numele celor pe care-i recunoşteau. Eu n-am găsit niciuna pe care să scriu.

În Tuol Sleng, omului i se cere să se holbeze. I se cere să-şi imagineze cum e să omori pe cineva în bătaie, să ataşezi fire electrice de organe genitale, să smulgi un bebeluş de glezne de lângă mama lui, care urlă, cum e să-l izbeşti cu capul de copac.

M-a şocat imaginea unei fiinţei umane atât de nemiloase. Stăteam lângă tine şi totuşi erai prea departe ca să te pot atinge. În Tuol Sleng, un om poate fi

torţionarul sau victima, un om îşi poate imagina un sistem Pur.

E mai bine să-i omorâm pe cei nevinovaţi decât să cruţăm vreun trădător. Asta înseamnă Anima Purităţii, spuneau Khmerii Roşii.

În timp ce scriam asta, am visat o bătrână care a venit la mine şi mi-a zis: Ajută-mă să văd în întuneric. Iar eu am protestat: Cum să fac asta?

Uită-te la copila aia.

Maxilarul ei e puternic, dar are ochi de copil. Uită-te în pupilele ei. E un corp făcut ca să fie vulnerabil. Fata asta e expusă la atrocităţi. Nici măcar nu poartă număr. N-au considerat-o demnă nici măcar de atât. Aşa e războiul. Aşa e întunericul. Şi copila asta a fost ucisă la Tuol Sleng.

Doar şapte prizonieri au scăpat de acolo.

Am ieşit la soare şi am stat în curte ca să ne odihnim, încercând să percepem din nou ziua aceea. Ţi-am atins mâna şi tu m-ai lăsat.

Era o zi atât de frumoasă. Vânzătorii ambulanţi vindeau seminţe şi îngheţată în faţa zidurilor. Clopotele au răsunat, vestind o cununie budistă. Doi taximetrişti se luaseră la trântă în joacă lângă porţi; ceilalţi îi înconjuraseră, glumind şi râzând pe seama lor. Un tip l-a ridicat pe celălalt încât i-au crăpat pantalonii. S-au întors cu toţii să vadă dacă a observat cineva şi când mi-am acoperit zâmbetul, au fugit. I-am auzit cum se înecau de râs în spatele zidurilor.

Vann Nath a fost unul din cei şapte supravieţuitori. L-au ales să picteze şi să modeleze busturile lui Pol Pot. Dacă un bust se ciobea şi trebuia s-o iau de la capăt, îngropa bucăţile ca să nu pară lipsit de respect. Când picta pielea lui Pol Pot, abia dacă atingea pânza, ca să nu pară lipsit de respect. După război, a pictat scenele de tortură şi imagini din Tuol Sleng.

Când mă gândesc la picturile lui Vann Nath, aud

pasiunea lui Bach, aud ritmurile obsesive din *Todesfuge*, împreună cu cântecul îngrozit al corului din *Antigona*. Aud ţipetele unui om suferind: Ăsta e om? Teroarea umană şi cruzimea transformate în note muzicale, în ritmurile unei secvenţe. Oamenii au inventat un cuvânt pentru asta. E ceva despre care spunem că este sublim.

Nu mă urî pentru aceste cuvinte, *bomg samlanh*. Nu mă considera un om pervers. Ţi-am văzut ochii mişcându-se înnebuniţi pe sub pleoape în timp ce dormeai, am urmărit lupta dintre furie şi resemnare de sub pielea ta. *Bomg samlanh*, închide puţin ochii şi lasă-mă să privesc eu în locul tău. Nu mă urî pentru că am descoperit Sublimul la Tuol Sleng. Serey, nu mă urî pentru c-am vrut să-ţi cizelez numele până când s-ar fi potrivit cu ritmul vorbelor mele.

Stând lângă tine pe bancă, la soare, în faţa închisorii Tuol Sleng, am spus: Trebuie să spunem exact ce simţim, nu ce ar trebui să spunem.

Eu nu simt nimic, mi-ai zis.

Bebeluşul nostru creştea, şi eu am cumpărat nişte material de la piaţa rusească, un ceainic, farfurii albastre, beţişoare noi şi un coş pentru nou-născuţi.

Dimineaţa îmi aduceai cafea de la patiseria vietnameză şi mâneam împreună terci de ovăz cu orez, dar nu mai făceam dragoste înainte să pleci. Îmi plăceau atât de mult ochii tăi negri, dimineaţa.

Oamenii îşi petrec toată viaţa uitând să facă diverse lucruri. Şi liniştea se transformă în minciuni.

Haide, ascultă şoaptele ruşinii mele. Pe măsură ce simţeam cum copilul nostru creşte, am ajuns să mă satur de coşmarurile tale. Acum îmi doresc să-ţi fi spus toate astea, *bomg samlanh*. Cutreieram oraşul, exersându-ţi limba, stând de vorbă cu Sopheap, cu Chan şi cu Mau, visând din nou să predau, visând la un viitor. Într-o zi am pus mâna lui Chan pe burta mea, ca să simtă loviturile

bebeluşului. A amuţit, ascultându-le cu degetele ei experimentate.

Femeile au nevoie de o prezenţă feminină care să le facă să se simtă puternice. O să-ţi fac un ceai nou. Ţi se apropie sorocul, mi-a spus.

Degetele lui Chan au târât cadavre. Au dat jos carnea de pe os. Dar eu căutam alinarea lor. Ţărâna e ţărână. Oasele îşi croiesc drum spre suprafaţă după fiecare sezon ploios. Voiam să mă hrănesc cu fericire, ca zeii luminoşi.

Mă ciocneam de uşile tale închise, dar nu voiam să admit că suferinţa şi tăcerile tale vor fi şi ale copilului nostru. Mă amăgeam cu gândul c-am putea încropi ceva nou. În dimineaţa de Pehum Ben, ţi-am spus: Hai să mergem la templu, să omagiem amintirea mamei mele, a părinţilor tăi şi a fratelui tău.

În întunericul răcoros, ţi-am pus mâna pe burta mea şi, pentru prima oară, te-am lăsat să simţi mişcările copilului. Ţi-am observat mirarea, aveai părul desfăcut şi ochii îţi străluceau. Erai nespus de frumos. Când bebeluşul s-a liniştit, te-ai lăsat pe spate şi-ai spus: *Samlanh*, o să merg cu tine să aducem omagii părinţilor noştri, dar nu şi pentru fratele meu. El a supravieţuit.

L-ai găsit în pragul uşii fostei tale case. Dar nu erai sigur că e el.

Sokha, tu eşti? Mai trăieşti?

Erai un străin pentru el.

Sokha, sunt eu, fratele tău. Mak? Pa?

Când ai spus „Mak”, te-a recunoscut. Dar tot nu putea să vorbească şi tu îl luaseşi deja în braţe şi i-ai şoptit: Şi bunica? Bunicii noştri din Sras Stâng?

I-ai simţit degetele firave pe spate şi capul clătinându-se lângă gâtul tău. Mi-a spus: Anne, niciodată n-am simţit un corp ca ăsta lipit de mine. Era piele şi os, dar inima îi bătea nebuneşte lângă inima mea. Nu mai voiam să-i dau drumul niciodată.

Sokha mersese pe jos de la Battambang, trecând pe lângă mormane de cadavre înşirate de-a lungul şoselei. Ascultase bâzâitul neîncetat al muştelor târându-se pe cadavrele umflate grotesc. Nu mai vedea cerul albastru sau pomii aproape înfloriţi, doar păturile de viermi acoperind carnea umană. Fugea de fiecare dată când vedea un nou morman de leşuri, dar duhoarea morţilor intraţi în putrefacţie îi invada nările. Tresărea la orice miros.

Peste tot în Cambodgia, oamenii tresar la mirosul de ţigară sau la duhoarea gunoiului putrezit, la mirosul de benzină, mirosurile-surogat ale torturii, cadavrelor şi bombelor. Mirosurile neplăcute îi fac să sară în sus, aşa cum, în alte locuri, oamenii tresar la auzul unor zgomote neaşteptate. Ei numesc *rumseew* fenomenul respectiv, ceea ce înseamnă „creier care se învârte”. Oamenii au tot timpul gâturile înţepenite din cauză că se întind în direcţia mirosurilor. Suferă de ameţeli, de greţuri şi spun că disconfortul acesta îi face să fie „slabi de inimă”.

Mi-ai spus că fratele tău nu mai suporta mirosul cărnii fierte.

Dar oraşul încerca să se adune din nou. Lângă palat şi de-a lungul râului, vânzătorii ambulanţi începuseră să-şi împingă pe trotuare cărucioarele stricate, pline de mâncare, şi conducătorii de ricşe au reparat bicicletele vechi. Oamenii au descoperit din nou pasiunea vorbitului. Au început să-şi lepede măştile sub care se ascundeau ca să supravieţuiască. Şi mai erau şi cei care nu puteau să-şi dezvăluie adevărata identitate: torţionarii, gardienii fostelor închisori, soldaţii. Pe ei nu-i înveselea deloc să-şi redescopere limba. Virtutea e teroare, teroarea, virtute. Fără sloganuri, s-au trezit fără grai.

Odinioară, am ascultat cu interes poveştile copilăriei tale în camera galbenă din apartamentul de pe Bleury Street.

De fiecare dată de Anul Nou, ai tăi se îmbarcau în Phnom Penh şi plecau să viziteze templele şi pe părinţii tatălui tău din Sras Stâng. Tu lansai zmeie confecţionate acasă pe malul lacului, împreună cu Leap şi cu ceilalţi copii din sat. Scrijeleai mesaje în pietre. Maimuţele sporovăiau pe clădirile templelor şi tu spuneai *neak* la *sramay*, spiritele sunt peste tot. Şi mai era şi povestea cu cinematograful în aer liber. Dar parcă bunicii tăi erau cei care se duceau acolo, nu tu. Cinematograful ambulant sosea în sat cu filme chinezeşti şi ruseşti, oamenii atârnau un cearşaf lângă *wat*[8] şi familiile veneau cu rogojinile de acasă.

Bunicul tău a luptat pentru Lon Noi şi-şi cususe pe sub pielea de pe gleznă un Buddha de fildeş. Vă lăsa pe tine şi pe Sokha să-i atingeţi umflătura de sub pliurile pielii îmbătrânite. Vă povestea despre un film scurt pe care-l difuzau tot timpul la începutul programului. Filmul prezenta un rebel legat la ochi, chiar înainte de răsăritul soarelui. Douăsprezece soldaţi Sihanouk îşi ridicau armele şi îl împuşcau. Unul din soldaţi avea gloanţe oarbe, aşa că nimeni nu ştia cine-l omorâse. În fiecare an, difuzau acest scurtmetraj înaintea filmelor. Rebelul legat la ochi murea în fiecare an, capul îi tresărea, pământul era stropit de sânge, genunchii îi cedau.

Te ridicai în pat ca să-mi povesteşti partea asta. Îţi înălţai braţele de parcă ai fi vrut să tragi cu arma. Îţi duceai braţele la spate, jucând rolul rebelului. Te prăbuşeai, iar eu săream pe tine şi te reînviam. Fratele tău jucase acelaşi joc înaintea mea.

Ai fost tot timpul primul. Primul care a lansat un zmeu, primul care s-a dus la şcoală, primul care a învăţat să cânte la un instrument, primul care a plecat în străinătate. Sokha era un elev silitor şi mama ta îl lăuda. Dar tatăl tău îi spunea: Eşti primul, ca fratele tău?

---

8 Templu sau mănăstire budistă. (N.t.)

Viaţa ta şi a lui Sokha era un pârâu despărţit de o stâncă, unul cădea deasupra unei prăpăstii, spulberându-se în aer, celălalt îşi croia drum pe pământ, curgând în direcţia opusă.

Când a văzut că se apropie războiul, mama ta l-a implorat pe tatăl tău să-l trimită şi pe Sokha la Montreal, dar el i-a spus: Nu! Cum să facă Serey facultatea dacă trebuie să aibă grijă de fratele lui mai mic?

M-am prefăcut că nu ştiu să citesc, ţi-a povestit Sokha. Liderii noştri ne spuneau: Scrisul şi cititul sunt inutile pentru cultivarea optimă a pământului. Angka e corect, luminos şi minunat. M-au băgat într-o bandă *kang chhlop* pe post de spion. Ne ascundeam pe sub locuinţele lacustre de pe catalige, trăgeam cu urechea şi dădeam raportul. Mă bucuram că nu mai am părinţi pe care să-i torn. Angka spunea: Brigada ta reprezintă speranţa acestei naţiuni. Şi noi repetam: Suntem speranţa naţiunii. Sau cântam: *Noi, copiii, avem şansa de a trăi tot restul vieţii în armonie, ocrotiţi de grija afectuoasă a revoluţiei cambodgiene, cea mai curată şi mai luminoasă de pe pământ*.

Cuvintele lor i-au pecetluit sufletul. Sokha repeta sintagme pe care nu le auziseşi niciodată: *Trăieşte şi mori pentru grandoarea revoluţiei. Elimină duşmanii*.

Cine erau duşmanii?

Cei care vorbeau o limbă străină. Cei care ştiau să cânte la un instrument. Cei care scriau şi citeau. Orăşenii. Călugării.

Sokha ţi-a povestit cum a transmis un mesaj de la unitatea lui până la *wa*tul din spatele taberei. În curtea mănăstirii, o femeie legată fedeleş, goală de la brâu în sus, departe de copilul care plângea după sânul ei. Copilul nu era încă suficient de puternic ca să stea în fund, şi nici ea nu se putea apleca până la el, ca să-i dea să sugă. Femeia i-a spus lui Sokha în şoaptă: Ajută-mi bebeluşul.

Un soldat a strigat: Mişcă-te! Nu-ţi face griji pentru ea. În curând o s-o trimitem în munţi.

Iniţiativa revoluţionară înseamnă autocontrol.

Nu exista radio, nu se primea nicio veste din afara pădurii. Singura cale era cea a soldaţilor.

În timp ce Sokha trecea prin toate astea, eu cântam într-o formaţie şi făceam dragoste cu o fată de şaisprezece ani, mi-ai zis.

Angka nu face niciodată greşeli.

Sokha nu mai dormise de foarte mult timp într-o cameră cu uşă şi acoperiş. I-ai dat o periuţă de dinţi şi a trebuit să-i reaminteşti cum s-o folosească. A trebuit să înveţe să zâmbească din nou cu buzele şi cu ochii. Îl ispiteau mirosurile uitate, ploaia curată, pielea curată. Dar în cavitatea nărilor sale, aerul mirosea a cadavre, păr ars şi diaree. Sufletul lui era stană de piatră.

Mai bine să omori un om nevinovat decât să cruţi un duşman.

Pentru mine, tăcerea ta lungă e un război, o dorinţă aprigă de a învinge. Te foloseai de tăcere ca să-ţi aperi teritoriul şi încercai să te convingi că mă aperi, de fapt, pe mine. Eu mă aflam în afara zidului, eram un tărâm străin otrăvitor, pe care trebuia să-l ocupi. Mă întrebam ce secrete mai ascunzi. Dispăruţii noştri erau peste tot, nu ne puteam opune, erau în momentul trezirii, în vise, erau pretexte pentru violenţă, motive pentru iertare, distrugând pacea pe care încercam s-o instaurăm, strecurându-se pe furiş între noi în somn, lăsându-ne bântuiţi de ideea că istoria nu poate fi răscumpărată nici prin pace, nici prin război, ci doar făcută ferfeniţă şi transmisă mai departe copiilor noştri. Dar nu eram în stare să te părăsesc şi nu puteam să uit, nu ştiam ce să fac şi te iubeam peste măsură.

În prima zi a evacuării din Phnom Penh, atât de mare era buluceala, încât familia ta a înaintat doar jumătate de

kilometru distanţă de casă. Sokha mai vedea însă uşa de la intrare când s-a lăsat întunericul şi s-a milogit de tatăl tău să-l lase să alerge înapoi şi să doarmă în patul lui. Tatăl vostru i-a pus mâna pe gură şi i-a zis: Ne ducem la Sras Stâng şi o să dormi în casa bunicilor. Sokha a dormit pe bancheta din spate, lângă bunica ta. În zori, soldaţii au vrut să confişte maşina şi toată lumea a coborât, în afară de bunica ta. Un soldat a ţipat la tatăl tău ca să-i dea cheile, dar el i-a zis: *Bawng*, lasă-ne maşina ca s-o putem transporta pe mama nevestei mele. E bătrână.

Soldatul a aruncat o privire înăuntru, a spus: E vietnameză, şi a împuşcat-o. Mama ta a urlat şi s-a întins spre ea, drept care soldatul a împuşcat-o şi pe ea. Tatăl tău l-a înşfăcat pe Sokha şi i-a şoptit: Nu te ridica nici dacă te strigă, şi l-a împins într-un şanţ acoperit cu iarbă înaltă. Soldaţii au strigat la tatăl tău: Unde-i băiatul? Şi tatăl tău a arătat în direcţia opusă. Atunci soldaţii l-au împuşcat şi au alergat în direcţia indicată. Sokha a stat întins în iarbă toată ziua şi a ascultat foşnetul picioarelor care se deplasau pe drum şi strigătele soldaţilor; a ieşit târâş din şanţ abia noaptea. Avea zece ani. Tot oraşul era pe drum şi pentru scurt timp a mers în urma unei familii, pretinzând că e cu ei.

După ce ai terminat de povestit, ai privit pe fereastră şi mi-ai spus: în toţi acei ani cât am stat la Montreal după închiderea graniţelor, îi visam pe părinţii mei. Dar ei muriseră, de fapt, în prima zi. În toţi acei ani, am visat nişte morţi.

Am dormit somnul adânc al sarcinii. Mi-ai mângâiat pielea şi apoi ţi-ai lipit urechea de burta mea. Ai întrebat pe un ton blând: Se mişcă?

Momentul acesta se întâmplă azi, sau mâine. Acum că bebeluşul mişca, mă gândeam să-l sun pe papa, să-i spun c-o să aibă un nepot, să-i aud vocea, să-i cer iertare, să-l iert la rândul meu. Dar am tot amânat, spunându-mi: îl

sun mâine, o să-l sun mâine.

Am visat că încercam să hrănesc un bebeluş cu un şarpe-jartieră. Te-am rugat să-l omori şi tu l-ai lovit cu un băţ, dar bebeluşul l-a ridicat de jos şi a început să-l mestece încă viu.

M-am trezit şi am privit lumina zorilor, încărcată cu milioane de cântece ale oraşului şi cu ţipetele înfometate ale copiilor care nu cunoşteau încă istoria acestor locuri. Îi doream copilului meu tot binele din lume. Tatăl tău îţi dorea tot binele din lume. Tatăl meu îmi dorea tot binele din lume, atâta timp cât asta nu avea legătură cu cel pe care-l iubeam.

Copiii au fost smulşi de lângă părinţii lor şi vârâţi în unităţi speciale. Conducătorii îi trimiteau la culcare, spunându-le: Să aveţi un somn ca de veci.

Uneori, copiii uitau să pună uneltele la loc sau furau mâncare. Dar îşi mărturiseau faptele în fiecare seară la cercurile *rien soţ*.

Conducătorii le spuneau: Tovarăşi tineri, e timpul să luăm aminte şi să ne corectăm greşelile. Astăzi o să înlăturăm piedicile care stau în calea revoluţiei.

Un băiat a mărturisit că a adormit după masă şi de lene a uitat să înlocuiască băţul de ratan din şopron.

Conducătorul s-a încruntat la el, dar nu i-a făcut nimic pentru că băiatul muncea totuşi din greu. Apoi conducătorul a arătat spre următorul băiat din cerc şi acesta i-a spus: Azi n-am curăţat şopronul cu provizii. Conducătorul a răspuns: Supune-te lui Angka. Angka îi alege doar pe cei care nu obosesc niciodată.

Într-o zi n-am avut nimic de raportat, mi-a povestit Sokha. Lucrasem din greu toată ziua. Mâncasem doar o jumătate de bol de orez. Trebuia să născocesc ceva, aşa c-am arătat spre unul din cei mai slabi băieţi şi le-am spus că-l auzisem pe Heng cântând un imn antirevoluţionar.

Privirea conducătorului s-a înăsprit, dar n-a spus

nimic şi i-a trimis pe băieţi la culcare.

După câteva nopţi, Heng a fost scos cu forţa din coliba sa. În zorii următoarei zile, doi soldaţi au trecut pe lângă câţiva copii care plantau orez şi au aruncat pe parcelă bucăţi din membrele unui băieţel, îngrăşământ, le-au spus.

Sokha s-a lăsat pe spate şi a închis ochii. Buzele lui uscate s-au deschis şi a început să cânte cu vocea lui încă dulce:

Noi, copiii, îl iubim pe Angka înainte de toate.

Flacăra revoluţiei, a egalităţii şi a libertăţii străluceşte glorios.

Ah, Angka, te iubim din inimă.

Calea roşie am decis să ţi-o urmăm.

Deasupra râului pluteau zmeie roşii, verzi şi aurii, cinstindu-l pe spiritul vântului, Preah Peay, rugând vânturile să aducă musonul. Pe vremuri, zmeiele se numeau zmeie mamă-copil, dar acum le ziceau doar *khleng ek*, fiindcă li se ataşa un fluier care capta vântul şi gemea sau şuiera, rotindu-se şi răsucindu-se. Aveau o structură de formă ovală, mare, ataşată de un zmeu mai mic care arăta ca acoperişul unui templu, şi copii alergau pe picioarele lor zdravene, musculoase, în timp ce bătrânii descurcau sforile cu mâini răbdătoare.

Ne-am îndepărtat de grupurile care lansau zmeiele şi ne-am îndreptat spre Wat Phnom unde obişnuiaţi să hrăniţi maimuţele cu bunica ta, am trecut printre tarabele cu mâncare şi prin talciocul unde se vindeau casete piratate cu muzică şi filme, gravuri şi textile, am depăşit şirul de elefanţi de la poalele dealului şi am urcat treptele spre prima terasă a templului. Doi călugări tineri cu veşminte portocalii stăteau pe scări şi fumau. Ne-am lepădat geanta în care aveam o sticlă cu apă, pâine şi ciocolată şi ne-am sprijinit de perete ca să ne tragem sufletul. Nişte studenţi care se rugau pentru note mari au izbucnit în râs şi au

strigat după noi: Geanta! Geanta! Două maimuţe tocmai ne furau picnicul. Ai sărit într-o parte, ai bătut din palme şi ai alungat animalele îndrăzneţe în penumbra pădurii. Fără să facă vreun zgomot, la picioarele mele a apărut un bărbat cu cioturi în loc de picioare şi c-o singură mână, însoţit de un copil olog. M-am uitat surprinsă în jos şi le-am întins câţivanali din buzunar, întrebându-i cum îi cheamă, dar cei doi mi-au zâmbit doar şi mi-au spus: Poliţia comunitară şi s-au retras din nou în penumbră.

Pe ultima terasă mică din faţa templului, am văzut o femeie care vindea presuri mici, rându-ne şi o amărâtă de vrabie cântătoare dintr-o colivie de bambus. Ne-a întrebat în engleză: *You buy*? *n* Ne-am continuat drumul, dar o copilă cu ochi jucăuşi a îngânat: *You no buy, I cry. You no buy, I cryM* aşa că m-am oprit, m-am întors şi m-am lăsat pe vine lângă fetiţă şi am întrebat-o în engleză: Pentru ce sunt păsărelele? Mi-a zâmbit şi era foarte frumoasă, într-un an, doi o vedeam deja în pericol. Pentru rugăciuni, mi-a spus.

I-am dat câţivanali şi i-am spus: Ajută-mă să aleg una, dar nu voia, aşa că i-am arătat un presur mare din faţă. Bunica ei a eliberat pasărea şi noi am privit-o cum ezită înainte de a-şi lua zborul spre vârful templului, apoi spre copaci. Nu mi-am pus nicio dorinţă şi nu m-am rugat pentru nimic. În seara aceea, copila avea ce mânca. Pasărea avea să se întoarcă la bătrână. Mă ţineai de mână. Înăuntru, copilul nostru se mişca.

Dacă ne-am fi uitat în jur, am fi văzut, poate, urmele paşilor lui Buddha pe potecile umbrite.[9]

Seara, în drum spre casă, te-ai oprit să asculţi un plânset ciudat care părea să vină dinspre cer, ai arătat în sus şi ai spus: Ascultă, sună exact ca bluesul.

Deasupra noastră şi a râului zbura un grup mic de zmeie cu lanterne, luminile licăreau ca nişte fantome care

9 Plâng dacă nu cumpăraţi. (N.t.)

bântuie, păsările *eks* suspinau şi cântau în întuneric. Am simţit ceva nedefinit. Acum, chiar dacă sunt încă nesigură, l-aş numirugăciune.

Sokha a fugit. Doi soldaţi l-au găsit în junglă şi el le-a spus că vrea să se facă şi el soldat. Au râs şi l-au târât înapoi într-o tabără dintr-un luminiş mic cu câteva platforme cioplite grosolan pentru dormit, un foc pentru gătit şi o baracă pentru provizii. Conducătorul unităţii s-a uitat cu atenţie la băiat şi le-a spus soldaţilor să-l lege. Picioarele lui erau prea mici pentru cătuşele lor, aşa că i-au pus şi un laţ de gât. L-au lăsat în soarele arzător toată ziua, iar seara, doi soldaţi necunoscuţi, unul cu un topor mic şi celălalt cu mâinile goale, l-au dezlegat şi l-au dus în desiş. Sokha s-a gândit c-o să-l omoare, dar au ajuns într-o poieniţă unde un bărbat stătea în genunchi, cu mâinile legate la spate, ţintuite cu ţăruşi. A început să se tânguiască de îndată ce i-a văzut: Nu mă omorâţi, nu mă omorâţi. Fără să scoată un cuvânt, unul dintre ei a ridicat toporişca şi a înfipt tăişul ascuţit în pieptul bărbatului. Omul a scos un geamăt şi s-a lăsat într-o rână. Cei doi soldaţi s-au uitat la Sokha şi au râs. Duhneau a rachiu de orez.

Sokha a încercat să supravieţuiască, atâta tot, mi-ai spus. Aveai ochii întunecaţi şi uscaţi.

Au despicat pieptul bărbatului şi soldatul mai în vârstă şi-a vârât mâinile înăuntru, spunând: Ficatul cuiva e hrana altcuiva.

L-au pus pe o buturugă veche şi s-au lăsat pe vine ca să facă un foc mic. Au mai băut nişte orez, apoi au tras ficatul pe o ţepuşă de bambus, l-au tăiat în felii şi l-au prăjit. Cadavrul mirosea a sânge atât de tare, încât Sokha a vomitat şi şi-a imaginat îngrozit c-o să-l omoare, dar soldaţii i-au zis că-i testau doar loialitatea faţă de Angka, apoi au mâncat ficatul şi i-au dat şi lui. După asta l-au făcut soldat şi pe el.

Ruşinea din privirea ta mă pârjolea. Mi-am mângâiat burta rotundă şi am încercat să-l protejez pe copilul nostru.

Trei ani. Opt luni. Douăzeci şi una de zile. Vietnamezii au invadat ţara şi Pol Pot s-a refugiat în nord, într-o tabără din junglă, lângă graniţa cu Thailanda. Foamete. Oameni deplasându-se dintr-un loc în altul. Oameni încercând să găsească pe cineva în viaţă. Oameni încercând să ajungă acasă.

Câţiva soldaţi s-au refugiat în junglă, la Pailin şi la graniţă. Câţiva conducători au început să reconstruiască oraşele ca să aibă unde să se încaiere pentru încă douăzeci de ani, făcând afaceri necurate cu gravuri din temple, pietre preţioase şi cherestea în schimbul armelor, mâncând proviziile pe care le furau de la refugiaţi. Unii soldaţi şi-au îngropat uniformele şi s-au întors în satele lor. Alţii s-au făcut pierduţi printre misionari, convertindu-se la creştinism. Alţii au încercat să se ascundă în acea jumătate care supravieţuise în taberele de lângă graniţe. Conducătorii au ameninţat că vor instaura din nou haosul de pe vremea lui Pol Pot şi secesiunea din provinciile estice. Taberele din junglă erau animate de tinerii care nu cunoşteau alt mod de viaţă în afara războiului, a stării de alertă şi de aşteptare permanentă.

Trecuseră trei zile de când plecase Sokha. S-a întors cu ochii înroşiţi şi duhnind a vin de orez.

Mă duc Jnapoi la armata din Pailin.

Nu te duce. Nu aşa de repede. Mai stai un pic.

Sokha ţi-a întins sticla cu vin şi după ce ai luat o gură, a dat-o peste cap: Tu nu ne-ai ajutat cu nimic.

Mirosul de sulf şi de putregai îl învăluise într-o piele ascunsă. I-ai întins poza cu familia voastră şi el a frecat marginea de jos cu degetul. Ce-aş fi putut face eu, frăţiorule?

Dacă nu m-aş fi supus, m-ar fi omorât, a spus Sokha,

lăsând fotografia să cadă pe podea.

Şi oamenii care chiar au murit?

Au fost victime colaterale. Dacă nu i-aş fi omorât, aş fi murit eu în locul lor. Mă simt de parcă aş fi suferit un accident.

Sokha stătea nemişcat şi tu l-ai întrebat: Cum te-ai putut obişnui cu atâta suferinţă? Nu te întoarce la ei.

Sokha a vorbit cu o faţă lipsită de expresie: Partidul ne numea sufletul naţiunii. Partidul spunea că nu face nicio greşeală când arestează pe cineva.

Nici când aresta copii? Tu nu gândeşti singur deloc?

Sokha a spus: Partidul ne punea să repetăm: acesta e duşmanul, şi noi repetam – acesta e duşmanul.

Rămâi cu mine, l-ai rugat tu. Erai mic pe atunci. Nu trebuie să mai lupţi.

N-am ce să fac aici. Îmi plac soldaţii.

Stai la mine. Du-te la şcoală.

Toţi profesorii noştri au murit. Tu nu ştii nimic. N-ai fost aici.

Apoi a aruncat sticla pe jos şi şi-a acoperit ochii.

Nu şi-a revenit niciodată. M-a urât, ai spus.

Unde e acum?

Undeva în nord.

Ar trebui să-l căutăm.

Oan samlanh, n-am ştiut nimic de el de atâţia ani. L-am mai văzut o dată. Era pe stradă cu soldaţii guvernului. Era mai înalt, mai matur la faţă, semăna cu mama. L-am strigat, s-a uitat spre mine şi a întors capul. Îţi dai seama cum m-am simţit? Când m-am întors aici, te-am pierdut pe tine şi acum am rămas fără el.

De ce crezi că te urăşte?

Ai privit într-o parte şi ai spus: Eu n-am fost martor la uciderea părinţilor noştri. Eu vorbeam engleza. Eu îl puneam să facă treaba în locul meu. Eu eram cel mai

mare. Eu n-am ucis pe nimeni. Tata nu l-a lăsat să vină cu mine. Poate m-a urât de când se ştie.

Credeai că Sokha te urăşte, dar eu cred că te înşelai. Ura dintre fraţi e o plasă încărcată de îndoieli, gelozie şi iubire. Tu nu ştiai că Sokha te urmăreşte. Ştia cu cine te întâlneşti şi i-a dat lui Will o scrisoare scrisă cu cerneală roşie în care te avertiza să ai grijă, să pleci de acolo.

Numele tău era pe listele lor.

Fotografia! cadavre şi te implicai în organizarea opoziţiei, trimiteai informaţii către un Occident indiferent. Eu nu ştiam asta, dar Will şi guvernul ştiau.

Eu mă gândeam la copilul nostru. Mâneam ce-mi trecea prin cap. Dormeam când oboseam. Articulaţiile îmi erau moi. Dacă trupul îmi cerea ceva, mă supuneam. Sarcina a fost atât de uşor de dus. Mă întindeam spre tine şi-ţi spuneam că te doresc; chiar şi tu aveai încredere în corpul meu.

Visam miros de bumbac fierbinte. Îmi imaginam că mama şi-ar fi pus palma pe burta mea ca să simtă mişcările copilului. Mi-ar fi făcut masaje cu creme parfumate, îmi imaginam cum ar fi fost s-o întreb ce-a simţit când eram înăuntrul ei, cum ar fi fost să stau lângă ea când alăptam.

În fiecare seară, citeai editorialele care-i avertizau pe oameni să nu se opună guvernului, ameninţând cu represalii violente. Oamenii muşamalizau lucrurile. Doi angajaţi ai ONU, care încercaseră să ridice un cadavru găsit pe malul unui râu, fuseseră expulzaţi din ţară. Dezgustat, ai aruncat ziarul cât colo.

Crezi că ţara asta ar merge mai departe dacă ar exista un proces, o comisie a adevărului? te-am întrebat.

Mi-ai răspuns nervos: Dacă liderii noştri se comportă la fel, e datoria noastră să-i judecăm, nu să-i iertăm. Nu putem construi nimic pe minciuni şi violenţă. Voi aţi fi acceptat aşa ceva în Montreal?

Atmosfera se încinsese odată cu apropierea

alegerilor. Vedeam cu toţii camioanele pline de soldaţi tineri care traversau Phnom Penhul cu maşinile lor AK-47. Ştiam cu toţii poveştile despre bandiţii care pândeau pe drumuri, noaptea, despre soldaţii săraci care puneau blocaje pe şosea şi-i împiedicau pe străini să ajungă în sate. Will ştia că-i ţineau sub lupă pe cei care lucrau pentru opoziţie, ca şi tine. Mai târziu, când l-am acuzat că mi-a ascuns toate astea, mi-a spus ridicând din umeri: Niciodată nu mă bag între doi îndrăgostiţi.

Încă mai văd o particulă de praf suspendată în aer, în lumina soarelui, lângă bărbia ta în timp ce dormi.

În prima zi de Crăciun, am mers cu maşina la templul din Udong, luând-o pe drumul care ducea la Tonle Baţi. Gândul mi-a zburat la Crăciunurile petrecute cu papa şi cum obişnuiam să punem steaua mamei în vârful bradului în Ajun, cum urcam muntele şi cum patinam de dimineaţă pe Beaver Lake. După-amiaza târziu, mâneam friptură de gâscă la Berthe, conform unei tradiţii demodate. Papa cumpăra prăjiturele *pebber nodder*[10], turtă dulce cu cardamom şi scorţişoară, *krasekager*[11] ca desert pentru seara de Crăciun şi Berthe le servea alături de *buche de Noel*[12] şi *tartelettes au sucre*[13] făcute de ea. I-am trimis lui papa o scrisoare pe care n-am trecut adresa mea şi în care-i uram Crăciun fericit şi-i spuneam de copil. M-am gândit să-l şi sun în ziua aceea, dar n-am făcut-o. N-aş fi suportat să-i aud vocea.

Când mama ta era însărcinată cu Sokha, părinţii tăi te-au dus la Udong. În faţa templului aţi dat peste o orchestră *pinpeat*, în care fiecare membru era orb sau olog. Acordurile simple ale unui *samphor* la care cânta un

---

10 Prăjitură de Crăciun daneză cu scorţişoară. (N.t.)

11 Prăjitură daneză cu marţipan. (N.t.)

12 Desert francez, canadian, danez, un fel de pandişpan cu ciocolată, servit de obicei de Crăciun. (N.t.)

13 Tarte/pateuri cu zahăr. (N.t.)

tânăr orb cu ochii larg deschişi, degetele mici pe talger ale unui bărbat fără picioare, care avea cute de mânie între sprâncene, sunetele xilofonului *roneat* din bambus, la care doi bătrâni cântau aplecaţi asupra instrumentelor. Era sunetul unei muzici la fel de naturale ca şuierul vântului printre copaci. Ai scos câteva monede din buzunare şi le-ai aruncat pe bucăţica de material din faţa orchestrei. Erau vieţi retezate prea devreme, rezumate la perioada de dinaintea călcării pe mină şi la cea de după. Am intrat în templu şi tu m-ai condus până la relieful cioplit al unui cuplu căsătorit care făcea plecăciuni în faţa moaşei.

Ea de ce poartă cutia aia pe cap?

Cutia conţine perioada de lăuzie, mi-ai răspuns, şi trebuie s-o poarte pentru că n-a fost suficient de respectuoasă cu moaşa.

Slavă Domnului că cu n-am moaşă.

Ştiu. Dar tu nu eşti de aici.

Mama ta a născut cu moaşă?

Nu. Ai mei au fost mai moderni. Tata a vrut s-o ducă la un spital.

Deci dacă nici noi n-o să avem moaşă, înseamnă că respectăm tradiţiile familiei.

M-ai luat de mijloc şi mi-ai vorbit pe un ton blând, cald: Tradiţiile nu mai contează. Putem să facem cum vrem noi fiindcă tradiţiile au murit oricum.

Ţi-ai riscat viaţa, ai riscat-o pe-a mea şi pe-a copilului nostru, dar nu mi-ai spus ce faci şi nici tu nu te mai puteai opri.

Şi acum nimeni nu mă mai poate îngriji.

Îmi plăcea melancolia confortabilă a perioadei de sarcină, aşteptarea asta aprigă şi, în acelaşi timp, vulnerabilă. Mă duceam deseori la piaţa unde era Mau şi, dacă-l găseam, îl invitam la un suc şi stăteam cu el sub

franjurile galbene ale umbrelei de la remorcă. Într-o zi, ne-am uitat la un băieţel care încerca să vândă cărţi poştale unui turist european încălţat cu pantofi de piele. Băiatul l-a urmărit pe bărbatul masiv şi i-a vârât cărţile poştale sub nas. Bărbatul a luat o felicitare, s-a uitat la ea, apoi i-a dat-o înapoi clătinând din cap. Băiatul s-a ţinut după el. Bărbatul a întors capul de trei ori până când, într-un final, s-a îndurat şi i-a întins o bancnotă mototolită ca să scape de el. Băiatul a aruncat-o nervos şi i-a spus în engleză: Eu nu cerşesc. Eu vând. Vreau să mă duc la şcoală.

Am aruncat o privire spre Mau, dar el s-a prefăcut că n-a văzut nimic.

Tu ai copii, Mau?

Doi băieţi, *bomg srei*.

Câţi ani au?

Cel mare are nouă şi cel mic, cinci. Nevastă-mea îi duce la şcoală în fiecare zi. Trebuie să avem grijă să nu ni-i ia.

Să vi-i ia?

Pentru recompensă, a spus Mau. Dar îşi păstrase demnitatea pentru că avea bani.

Tu de ce ai venit în Phnom Penh?

Eu provin din Kep şi familia nevestei, din Ang Tasom. După război am venit aici ca să ne găsim de lucru.

Faţa i s-a întunecat. Gata cu întrebările.

Mi-am schimbat poziţia ca să-mi dezmorţesc spatele şi m-am uitat la oamenii care-şi mâncau prânzul din cutii de conservă sau de pe hârtii împăturite.

Veniţi să vă uitaţi la spectacolul Yike din seara asta? l-am întrebat.

Mau părea încântat de întrebare şi mi-a spus: *Bomg srei*, acum am de lucru. O să vin mai târziu să te iau.

A ajuns devreme, cu băieţii îmbrăcaţi cu cămăşi albe şi curate. Soţia lui, Ary, mi-a zâmbit şi mi-a spus eu nu

engleză şi i-a dat un ghiont băiatului mai mare, Nuon, care a spus în engleză: Mă bucur să te cunosc. Şi fără să fie împins de la spate, Voy, băiatul cel mic, a făcut un pas înainte şi a spus: Sunt prietenul tău.

Când o să crească, poate-i înveţi mai multă engleză, mi-a zis Mau.

Cu mişcări line, te-ai urcat în remorcă lângă băieţi şi ai scos o sfoară din buzunar pentru vechiul tău joc. Ary stătea lângă mine, pe cealaltă bancă. Am luat-o pe lângă palat, apoi am cotit pe o alee lungă şi umbrită, trecând prin porţile Universităţii Regale. Zidurile universităţii erau ciuruite de gloanţe. Mau a plătit un şofer, un cunoscut de-al lui, ca să aibă grijă de remorcă. Ne-ai condus pe o potecă plină de hârtoape, dar nu spre un teatru, ci spre un studio mare, unde exersau nişte dansatori. Ne-am oprit lângă uşile deschise şi ne-am uitat la o femeie bătrână care preda dansuri tradiţionale de curte unui grup de fete. Dansatorii tineri se lăsau în jos şi se ridicau întinzându-şi coapsele puternice, exersând mişcări vechi de câteva secole, aproape dispărute, cu braţele, mâinile, capetele şi ochii. Bătrâna se strecura printre ei, atingea câte o mână ca s-o îndoaie la încheietură, deschidea degete, corectând cu blândeţe poziţiile, pretinzând perfecţiunea absolută. Era mică şi purta o bluză simplă cu un *sampot* fără model, legat în jurul taliei ei de femeie bătrână, şi se mişca repede, cu paşi energici, îndoind genunchii, unduind braţele, deschizând şi închizând degetele ca pe nişte trandafiri. Em Theay şi-a petrecut copilăria la palat şi a fost preferata împărătesei. Predă cursuri de dans în fiecare zi, ca să salveze ce-a mai rămas din ele, mi-ai spus.

Părul grizonant era prins doar cu o bentiţă din pânză şi când s-a oprit să arate o poziţie, chipul ei în formă de inimă s-a întors spre cer, ridurile adânci s-au netezit, braţele s-au ridicat uşor din umerii căzuţi, degetele s-au îndoit în spate, degetele mari fiind întinse în direcţia

opusă, mâinile ei unduindu-se pe încheieturi ca nişte petale pe tija unei flori.

I-am lăsat să exerseze şi am traversat campusul până la scenă, unde performerii Yike stăteau în semicerc şi intonau cântecul lui Toeup Sodachan. Ary i-a aşezat pe băieţi, spunându-le că urmează *devada* în curând. Ne-am uitat împreună la vechea piesă de teatru, care pe vremuri se juca în *wat*-uri sau în orezării, unde oamenii se adunau în jurul actorilor ca să vadă întruchiparea umană a zeiţei *devada*, constrânsă să coboare pe pământ. Era condamnată să servească un sclav de la care furase o floare. Fata-*devada* l-a ajutat pe sclav să-şi câştige libertatea, iar noi ne-am uitat cu respiraţia tăiată la scena în care îşi exprimau dragostea pentru prima oară, apoi la naşterea copilului lor, şi ne-am revoltat când *devadei* i s-a spus să-şi părăsească familia de pe pământ, fiindcă izgonirea ei din ceruri luase sfârşit. Mi-ai luat mâna şi ai mângâiat-o în timp ce cuplul îndurerat îşi lua rămas-bun, cu copilul în braţele soţului. Bărbatul şi-a dat frâu liber vocii şi a cântat, întrebând Cerul ce fel de justiţie divină desparte o mamă de copilul ei. Odată l-am auzit pe Sin Sisamouth cântând bucata asta, mi-ai şoptit.

Bomg samlanh, bebeluşul nostru se mişca în mine în timp ce mă uitam la actorul care stătea singur şi-şi cânta durerea cu faţa întoarsă la cer, şi amintirile acestea sunt împânzite cu ochii din Tuol Sleng, cu imaginile bebeluşilor smulşi de către soldaţi de lângă mamele lor, de copiii aruncaţi în aer şi împuşcaţi. Mă întrebam ce fel de persoană devenisem, din moment ce vedeam astfel de lucruri tot timpul. M-am uitat la spectatori şi am zărit câţiva oameni care-şi ştergeau lacrimile. Micuţul Voy adormise şi Mau l-a luat în braţe şi ne-am întors la remorcă. Ary mergea în spatele lor, cu Nuon de mână, iar noi i-am urmat în noaptea neagră. Mau ne-a dus pe nişte străzi întunecate, pe lângă palatul din care liliecii îşi

luaseră deja zborul, pornind la vânătoare în stoluri negre, şi când mi-am luat rămas-bun de la Mau, el mi-a spus încet: *Bomg srei*, soţia mea te va ajuta când îţi va veni sorocul.

Când am urcat scările spre camera ta, mi-ai spus: în toţi aceşti ani, n-am mers deloc la teatru. Cu ai mei mă duceam tot timpul.

Hai să-l căutăm pe Sokha după ce se naşte copilul, am zis.

Eu nu cred că vrea să fie găsit. Nu mai e ca un frate.

Bomg samlanh, membrii unei familii se iartă unul pe celălalt şi merg mai departe, ţi-am zis. Rudele sunt de toate felurile. Doar el ţi-a mai rămas.

Dar tu ai dat-o pe glumă, zâmbind fermecător: Da, *samlanh*, şi acum tu eşti familia mea şi eşti mare cât un elefant. Poate că, de fapt, s-au ascuns doi acolo, înăuntru.

49

Canicula uscată ne doborâse, aşa că în weekend plecam din oraş cu maşina pe şoseaua îngustă spre Kien Svay. Tarabe cu *pomelo* proaspăt şi dude *nangka*. Vânzătorii de îngheţată ne momeau cu bunătăţuri în formă de lotus, înfipte în beţe de bambus. Când mă auzeau vorbind khmera, râdeau şi ridicau din sprâncene. O fată de la ţară m-a întrebat: Din ce provincie eşti?

O femeie bătrână a ţipat la un tânăr care s-a apropiat prea mult cu motocicleta de taraba ei. Trecând de indicatorul spre Koki, am văzut nişte colibe din stuf ridicate pe catalige şi câţiva orăşeni care stăteau la picnic, bucurându-se de briza răcoroasă. N-aş fi vrut să plec nicăieri în ziua aceea, mi-era prea cald şi mă simţeam un pic rău. Dar tu mi-ai spus: Haide, răcoarea râului o să-ţi facă bine. Am cumpărat homar fiert, de râu, nişte fructe, şi le-am legat într-o bucată de pânză. Am închiriat o colibă pe râu şi am plătit un barcagiu să ne ducă până acolo. Oamenii stăteau pe platforme împletite închiriate,

mâncând, jucând cărţi şi discutând. Am desfăcut cleştii homarului şi i-am aruncat în râu. Mâneai tot timpul încet, de parcă mâncarea ar fi fost mereu în surplus. Am curăţat de coajă nişte fructe cu briceagul, apoi m-am întins pe o parte, uitându-mă la cer. Mă încingeam din ce în ce mai tare şi mă durea tot corpul. Poate ar fi bine să ne întoarcem, am spus.

Ai privit undeva dincolo de întinderea de apă de parcă nu m-ai fi auzit şi ai zis: Când te-am cunoscut, nu aveam povara familiei. Mă îmbrăcam, mâneam şi dormeam cum mă tăia capul. Cântam muzica pe care o voiam. Da, visam să mă întorc acasă. Dar nu mai respectam tradiţiile strămoşilor mei. Devenisem un om nou. Mă gândeam că prin lepădarea atributelor despre care crezi că te fac ceea ce eşti, îţi descoperi, de fapt, adevărata identitate. Dar când m-am întors aici, toate astea s-au schimbat. Acum mă gândesc întruna la lucrurile pe care le-am pierdut.

Ai mângâiat rotunjimea dură a abdomenului meu şi mi-ai spus: Bunica mea îmi zicea să nu alerg după trecut. Să nu mă pierd în viitor.

Am apăsat mâna ta pe locul unde se mişca bebeluşul şi am spus: Niciodată nu-i uităm pe cei pe care i-am pierdut.

Te-ai uitat peste râu, şi ai rostit: Un om se poate obişnui cu orice. Te iubesc, Anne.

În noaptea aceea, am îngenuncheat cu faţa spre pat, cu genunchii desfăcuţi şi m-am predat în faţa iubirii tale. Corpul meu era al tău. M-am lăsat în voia ta. Am simţit urma palmelor tale pe sânii mei, sexul tău încercând să renască între picioarele mele chiar şi după ce ne-am despărţit şi ne-am întins unul lângă celălalt. Am aţipit, dar am tresărit când a mişcat bebeluşul. L-am auzit de parcă cineva mi-ar fi şoptit un cuvânt în ureche. Mă simţeam rău în continuare şi am început să transpir.

Erai treaz când ţi-am luat mâna, şi mi-ai zis: Se spune

că sufletele morţilor bântuie dacă niciun călugăr nu se roagă pentru liniştea lor. Dar eu cred că sufletele celor vii bântuie şi ele când şi-au pierdut morţii.

Am simţit un junghi cumplit în membre. Ţi-am strâns braţul şi ţi-am spus: îmi aduci nişte apă, te rog? Ard toată.

La tropice te poţi îmbolnăvi de friguri cumplite şi te poţi contamina cu o oboseală tipică acestei zone, o toropeală care mie mi-a provocat nişte vise în care mă înecam în ape cristaline, în lacuri nordice reci, curate, bolborosind deasupra capului meu, în timp ce eu stăteam întinsă pe fundul apei, uitându-mă în sus, fără să mă pot mişca. Ştiam că dacă nu mă ridic, o să mă înec, dar în vis asta nu mă deranja deloc. Durerea cea mai acută o simţeam în spatele ochilor şi al nasului. Îmi sângerau gingiile, mă dureau genunchii şi umerii şi tremuram de parcă aş fi murit de frig. În cea de-a treia zi, mi-au apărut insuliţe de urzicături pe corp şi atunci m-ai înfăşurat în pături şi mi-ai dat apă cu linguriţa. În sfârşit, în cea de-a cincea zi, mi-ai spus că trebuie să cauţi un doctor. Erau atât de puţini. M-ai dus la Spitalul Calmette în ataşul motocicletei. Am trecut pe lângă camioane fără prelată, pline de soldaţi, dar tu ţi-ai întors privirea. Doctorul m-a examinat şi s-a încruntat. E febră *dengue*, a spus: friguri palustre, infecţie. M-au dus într-un pavilion lung pentru că eram însărcinată şi mi-am pierdut cunoştinţa de parcă aş fi fost în stare de şoc. M-am trezit după două zile şi tu erai lângă mine, iar doctorul îmi asculta stomacul cu stetoscopul. În sfârşit, în seara aceea, febra s-a mai domolit şi tu mi-ai dat supă limpede şi doctorul s-a întors. Mi-a vorbit pe tonul neutru al celui care are de transmis veşti proaste. Îmi venea să-l bat cu un băţ de bambus. Voiam să-l fac să tremure şi să se târâie, să se milogească pentru viaţa lui. Voiam să ţip: nu, nu, nu, daţi timpul înapoi! Mi-ai atârnat cearşafurile ude de transpiraţie la uscat. Mi-ai umezit buzele cu o cârpă şi m-ai pieptănat. Mi-

ai pus mâna pe burtă şi treptat, am simţit liniştea neobişnuită din burta mea. De când n-a mişcat copilul cât am zăcut răpusă de febră? Am încercat să mă conving că medicul se înşelase. Dacă bebeluşul era mort, mi-aş fi dorit să mor şi eu cu el, şi când doctorul mi-a zis c-o să provoace naşterea de dimineaţă şi c-o să-l nasc mort, m-am prefăcut că se înşelau. Voiam să trăiască, voiam să fii cu mine undeva departe, voiam, voiam. Mi-ai adus nişte supă şi mi-ai zis: Mă duc să caut ceva de mâncare şi mă-ntorc.

În noaptea aceea, Will te-a scos la o bere pe o terasă de pe malul estic al râului. Nu mergeam niciodată în locurile în care fetele se îmbrăcau în uniforme colorate cu sigla Stella Artois, Becks sau Carlsberg, unde beţivanii stăteau sub şiraguri de luminiţe colorate şi fetele se eliberau din strânsoarea sau mângâierea discretă a bărbaţilor spunându-le: Te rog, unchiule, gustă din berea mea, şi aplecau urechea lângă buzele lor, făcând aranjamente speciale. Te întorceai la mine când ai auzit împuşcătura de la marginea şoselei.

Oamenii se holbau la bărbatul prăbuşit la pământ. O motocicletă se îndepărta încet, tipul din spate ţinând o puşcă. O sută de metri mai jos, motocicleta a virat şi s-a întors. Oamenii au început să se împrăştie, dar Will a rămas şi a îngenuncheat lângă bărbatul care zăcea într-o baltă de sânge fără să se uite la motocicletă. Ucigaşii nu făceau niciun efort să-şi ascundă faţa sub căşti sau ochelari de soare. S-au întors, au încetinit şi s-au asigurat că nimeriseră ţinta. Şoferul, i-ai spus lui Will, convins şi terifiat.

Will te-a ignorat şi a zis: Poate că n-a murit încă.

A luat în poală capul bărbatului, şi-a pus cealaltă mână pe rană şi i-a murmurat ceva. Cineva a strigat la el în khmeră: Nu-l atinge!

Ai făcut un pas spre Will şi i-ai spus în engleză: Pleacă de acolo.

Will s-a aplecat, şi-a strecurat palmele sub obrazul bărbatului şi, fără a-şi lua privirea de la el, a spus: Tipul ăsta e pe moarte.

Te-ai uitat la motocicleta care se întorcea pentru a treia oară şi acum marginea drumului era goală şi vocile din grădina de vară amuţiseră. Din difuzoarele minuscule se auzea muzică pop thailandeză. Şiraguri de becuri roşii, albastre şi verzi deasupra meselor goale. Când motocicleta s-a oprit şi a rămas lângă bărbatul aproape mort, Will a ridicat privirea şi a strigat ca să acopere zgomotul motorului: Căcaţilor! Cel care conducea a strigat: *Chohp*\ Şi tu i-ai zis în khmeră: Nu înţelege ce spui. Te rog, Sokha.

În sfârşit, Sokha te-a recunoscut şi el şi s-a uitat speriat drept în ochii tăi. Te-ai aplecat încet spre Will şi le-ai spus pe un ton scăzut bărbaţilor de pe motocicletă: *Muy soam*, nu-l lua în seamă pe străin, nu înţelege ce zici. Îl iau eu de aici. Fără mişcări bruşte, ai atins umărul lui Will şi l-ai apucat de cămaşă.

Cu un gest blând, Will a pus capul bărbatului pe trotuar, şi s-a ridicat cu trupul ţeapăn, apoi şi-a şters mâinile pline de sânge pe pantaloni. A spus ca pentru sine: A murit.

Bărbatul de pe şaua din spate ţinea în continuare arma ridicată, iar Sokha a băgat în viteză, a dat cu spatele şi a demarat.

Hai să mergem, ai spus.

V-aţi întors la spital împreună. Miroseai a aer de afară. Am văzut petele de pe pantalonii lui Will, m-am ridicat şi m-am uitat la faţa ta palidă. Will a spus: Au început să împuşte oameni în plină stradă.

M-am uitat la unghiile lui murdare şi am întrebat: I-aţi văzut voi?

Era un jurnalist, mi-ai zis.

Will s-a aşezat pe marginea patului, iar tu ai netezit cearşaful de lângă mâna mea, ai tras pătura mototolită

peste sânii mei umflaţi şi ai spus: Fratele meu era şoferul de lângă ucigaş.

Sokha?

Voia să mă omoare, nenorocitul, a zis Will.

Pielea din jurul ochilor tăi era întinsă.

Nu-i adevărat, ai zis şi ai netezit colţurile cearşafului. Au nimerit persoana pe care o voiau.

Will s-a mişcat şi m-a împins mai încolo în pat: Scoate-l dracului din ţara asta. Propriul lui frate.

Am simţit mirosul sudorii lor. Mi-era silă de înfrigurarea pe care o simţeam în frica lor. În tensiunea dintre ei. M-am gândit: Am un copil mort. De ce vin la mine cu poveştile astea?

Will mi-a luat mâna şi mi-a strâns-o, privindu-mă de parcă m-ar fi văzut pentru prima oară: Ar trebui să te odihneşti. Ce facem?

Stăteai cu spatele la noi şi priveai spre salon, şi Will a spus: Ar trebui să plecăm.

Dar tu ai clătinat din cap şi ai replicat: Nu, în noaptea asta rămân aici.

I-ai întins cheile tale lui Will şi l-ai condus, apoi te-ai întors şi te-ai aşezat pe marginea patului meu, m-ai luat de mână şi ai vorbit cu mine mult timp, pe un ton blând. Mi-ai povestit despre Sokha, cum privirea lui speriată devenise apoi dură asemenea monedelor vechi şi mi-ai spus: Mi-a fost aşa de frică. Mi-ai vorbit despre bărbatul care murise în stradă. Aveai cearcăne negre sub ochi. Ai şoptit numele lui în engleză ca să nu te înţeleagă cei din salon, mi-ai spus că scria articole împotriva guvernului, mi-ai spus că ai colaborat cu el. M-am uitat la umbrele de pe chipul tău chinuit şi tu mi-ai spus: Ţi-am ascuns multe lucruri, Anne. N-ar fi trebuit.

Ce fel de lucruri?

Mâinile tale erau reci şi ai zis: Trebuie să mă

gândesc.

Să te gândeşti?

Te rog, *o an samlanh*. Vorbim mâine, după ce se termină toate astea.

Serey, am spus. De ce faci asta? Şi chiar în seara asta?

Dar ai ridicat doar din umeri şi mi-ai întors spatele. Ai găsit o saltea roasă, te-ai culcat pe o parte pe jos, lângă patul meu şi te-ai cufundat în somnul greu al omului vinovat care a luat deja o hotărâre.

51

Au folosit o procedură barbară, străveche, o chiuretă metalică şi, în scurt timp, corpul meu a fost redus la un val continuu de durere tulbure. Ajutaţi-mă să nasc acest făt mort. Ajutaţi-mă să nasc primul meu copil. Doctorul muncea din răsputeri şi mă masa, de parcă ar fi vrut să mă rupă în două şi eu împingeam în timp ce el ghida capul copilului. Ai încercat să mă ţii de mâini, dar pumnii mei erau încleştaţi pe ghemotoacele de bumbac aspru ale cearşafului. Nu mai simţeam nimic decât durere. Eu – vie, bebeluşul meu – mort. Pentru asta, doctorul şi-a folosit abilităţile. Ţi-am susţinut privirea şi am văzut un animal disperat care încerca să supravieţuiască. Am împins din nou şi m-am înecat în durere, încercând să nu mă pierd în ochii tăi, iar după ce au tăiat cordonul ombilical, a trebuit să împing din nou ca să elimin placenta de după naştere, dar cuvântul acesta e nepotrivit, pentru că, de fapt, eliminam placenta de după moarte. Au şters-o şi ţi-au dat-o s-o ţii în braţe. Era o fetiţă perfectă care moştenise gura ta, m-am uitat cum o ţii în braţe, fiica noastră moartă, ai adus-o lângă mine şi eu i-am acoperit obrajii încă fierbinţi cu mâna şi te-am văzut cum ai întins-o asistentei cu o graţie infinită, apoi te-ai întors spre mizeria de pe patul de naştere, plin de sânge, lichid amniotic, rahat şi mine.

Laptele mi-a ţâşnit şi am plâns din cauza durerii

usturătoare, neaşteptată din sânii mei umflaţi şi asistenta mi-a arătat cum să mulg laptele într-o tavă metalică. Pot să-l folosesc pentru alt copil? m-a întrebat pe un ton blând. Avem mare nevoie de el. Am dat din cap plângând şi m-am întrebat oare cât timp o să hrănesc copilul alteia. Cum se opreşte laptele? Lacrimile topite mi s-au solidificat. Când mă gândesc la perioada aceea, sunt uluită de felul în care s-a adunat corpul meu, cum a mers mai departe, părăsindu-şi sufletul.

Mi-au înfăşurat sânii şi m-au ridicat de acolo pentru că aveau nevoie de pat. Ai semnat nişte documente care ne-au permis s-o luăm pe fiica noastră moartă şi s-o incinerăm în templul de lângă Globe. În ataşul motocicletei, am ţinut în braţe corpul mic şi rece, înfăşurat într-o bucată de bumbac alb. Am plătit patru călugări ca să se roage pentru ea şi în timp ce stăteam lângă ei, gândindu-mă la copilaşul meu, bluza mi s-a udat de lapte şi când ceremonia a luat sfârşit, mi-ai spus: Hai să mergem acasă.

Care casă? te-am întrebat.

Sânii dureroşi. Vântul fierbinte care îmi bătea în faţă. Ai oprit lângă sanctuarul de sub copacul de lângă Monumentul Independenţei, ai pus acolo nişte fructe şi, fără să te uiţi la mine, mi-ai zis: Am lucrat pentru opoziţie, *samlanh*. Îmi pare rău că ai aflat acum. Am vrut să-ţi spun.

Când ţi-am întâlnit privirea, am zărit în ochii tăi o lumină care se ferea de mine. În privirea unui om obsedat, l-am recunoscut pe cel care voia încă să se simtă iubit, care nu admite niciun obstacol, nicio târguială. Ai spus: Trăim într-o ţară dezbinată. Vreau să plec cu tine, dar nu mă îndur s-o iau din loc. Ce-am făcut?

Ţi-am împins mâna şi am spus: Ştii foarte bine ce faci, nu te preface că-ţi pare rău.

O să încercăm din nou. O să-mi revin, nu-ţi face griji.

Nu voiam să plec fără tine. Dar nici nu voiam să

rămân. M-ai luat în braţe şi eu te-am lăsat. Mi-ai cântat cu vocea ta şoptită şi eu m-am topit din nou, ascultând glasul pe care îl iubeam în faţa unui altar în care nu credeam, în timp ce Erosul nostru era sugrumat de pierderi şi suferinţă. Şi m-am întrebat cine eşti şi eram damnaţi, damnaţi.

Mau a venit să ne vadă cu Ary. Ary purta o fustă simplă, înfăşurată în jurul taliei şi o bluză albă de bumbac, şi a intrat în cameră fără să facă vreun zgomot, uitându-se doar la mine. Mau a rămas în urmă în cadrul uşii şi eu m-am ridicat în pat. Ce mai face Nuon? Voy? am întrebat.

Ary se oprise deja lângă patul meu şi a spus cu blândeţe: Sunt foarte răf. Ţi-am adus ceai special, foarte bun pentru tine.

Mau i-a dat nişte indicaţii mormăind ceva în khmeră, dar atât de repede că n-am înţeles nimic. Ary a turnat ceai din termos şi a pus cana pe măsuţa de lângă pat, şi când Mau i-a zis din nou ceva, a ridicat-o şi mi-a apropiat-o de buze. Mâinile ei erau reci. Am luat cana şi am ţinut-o singură, timp în care ea a măturat în cameră şi a netezit aşternuturile. Cu spatele la bărbatul ei, s-a aşezat pe marginea patului, m-a mângâiat pe cap şi mi-a şters faţa cu o cârpă umedă, apoi mi-a luat mâinile în mâinile ei. M-a privit în ochi şi mi-a spus pe un ton blând în khmeră: în curând o să te simţi mai bine. Ai trecut prea repede râul, atâta tot, dar o să încerci din nou. Femeile sunt puternice.

Ochii ei rezistau la suferinţa mea, corpul ei aduna în el toată durerea şi o împletea, de parcă ar fi fost creatura magică a mlaştinilor din poveştile bătrânilor, împletind coşuri din papură.

Feţişoara fiicei noastre moarte. Gura ta. Ochii tăi. Am pierdut multe cioburi ale amintirilor, dar nu şi pe ăsta.

Acel Phnom Penh în care ai dispărut era la fel de corupt ca iadul. Oricine putea să cumpere o geantă plină de droguri cu douăzeci de dolari, un băiat sau o fată la

preţul unei mese. Judecătorii judecau după ce primeau plicul. Poliţiştii dădeau amenzi după ce luau mita.

31 martie, Paştele. Se apropiau alegerile. Pe străzi mişunau camioane pline cu soldaţi înarmaţi. Străinii se retrăgeau în apartamentele lor sau la aeroporturi. Câţiva conducători discutau despre o chestie numită democraţie şi expatriaţii cu tenul lor palid, cu banii şi cunoştinţele lor parţiale ciripeau din nou cuvinte absurde precum „alegeri-libere-şi-corecte în mai multe limbi”. Discutau despre supravegherea alegerilor, dar nimeni nu fusese martor la adunările din sate după lăsarea întunericului, unde le spuneau oamenilor cum să voteze şi-i băteau sau omorau pe cei care puneau întrebări. Străinii spuneau: Ochii lumii sunt aţintiţi asupra noastră. Însă oamenii de aici ştiau că graniţele şi băncile se închid, că străinii pleacă, firele sunt tăiate, corpurile dispar şi setea de putere se răspândeşte ca mirosul de putregai, terorizându-i pe toţi până la subjugare. Un bărbat înarmat poate obliga un copil să ucidă. Dar nimeni nu te poate obliga să simţi compasiune pentru cineva. O poate extirpa însă.

Duminica Paştelui. Un discurs la Adunarea Naţională.

Oameni obişnuiţi veniseră să-i asculte pe cei din opoziţie. Oamenii afişau un curaj neobişnuit, adunându-se, ascultând discursuri, seduşi de posibilitatea unei alternative. S-au plimbat în faţa mitralierelor. Au ieşit în spaţii deschise. Mijindu-şi ochiul bun, prim-ministrul Hun Sen turba de nervi. Venise vremea să mai radă câteva puncte de pe tabela de marcaj.

Sigur ştiai. Îmi plăceau ochii tăi dimineaţa. În dimineaţa aceea când ai plecat, mi-ai spus: Ne vedem mai târziu. De ce te-ai dus acolo? Locul ăla era înconjurat de lansatori de rachete B40. Se întindeau până la casa lui Hun Sen.

Sopheap şi-a împins căruciorul cu tăiţei aproape de mulţimea adunată. Bebeluşul ei dormea într-o legătură din

pânză pe spatele ei, iar pe celălalt copil îl ţinea de mână. Mulţimea e tot timpul înfometată după discursuri. Ar putea să facă bani frumoşi aici. Sam Rainsy stătea în picioare pe un scaun de lemn şi vorbea despre viitor. Purta un costum simplu şi o cravată galbenă şi un bărbat din spatele lui îi încuraja pe cei de acolo să aplaude după fiecare frază importantă. Garda de corp stătea în dreptul lui, iar adepţii săi se îngrămădiseră în faţa lui, fluturând steaguri albastre.

Nu toleraţi corupţia, spunea Sam Rainsy. Spuneţi NU mitei. Spuneţi NU bătăilor. Faceţi din ţara asta un loc mai bun pentru copiii voştri.

Sopheap i-a dat fetiţei sale să mestece o bucată de trestie-de-zahăr ca să-l poată asculta pe conducător.

Linişte. Apoi s-a auzit sunetul specific: *poc*. Cei din mijlocul adunării s-au aruncat la pământ, dar cei care n-au recunoscut sunetul cuiului scos din grenadă nu s-au aruncat suficient de repede. Trupurile lor au încasat toate discurile metalice sfredelite. Şrapnelul a retezat picioare, a spintecat glezne, a zdrobit genunchi.

Înainte să explodeze şi cea de-a doua, o gardă de corp l-a îmbrâncit pe Sam Rainsy, a sărit peste el şi a murit în explozie. *Pod* Oamenii s-au contorsionat ca nişte marionete cărora li s-au tăiat sforile.

Pod încasată de nişte muncitori din partea de vest a mulţimii.

Pod Sopheap, bebeluşul şi fetiţa ei care mesteca trestie-de-zahăr, ceilalţi vânzători ambulanţi care vindeau tăiţei, ţigări şi chifle în spatele mulţimii, toţi au zburat în aer cu cărucioarele făcute praf. Bebeluşul lui Sopheap a fost smuls din mâinile ei, fetiţa a fost aruncată în spate, şrapnelul a despicat pieptul lui Sopheap. Taraba cu tăiţei a explodat, transformându-se într-o ploaie de scobitori, împrăştiindu-se cu încetinitorul.

Răniţii zăceau alături de morţi şi după primul

moment de tăcere înmărmurită, au început să se audă gemetele estompate. Apoi mişcări ezitante, un braţ, un deget. Voci implorau ajutor şi soldaţii înarmaţi i-a ordonat mulţimii care jelea să nu atingă pe nimeni. Poliţia a izolat locul şi a demontat difuzoarele. Muribunzii gemeau: Vă rog, vă rog.

Cele câteva salvări au sosit după foarte mult timp.

Podelele spitalelor erau alunecoase de atâta sânge. Muncitorii spălau holurile cu furtunul. Oamenii stăteau întinşi pe saltele uzate. Le-am ascultat şoaptele. Ascultam un discurs, atâta tot, spuneau ei. Corpurile lor erau împroşcate cu bucăţele din pielea altora. Feţele erau tăiate. Nu te găseam nicăieri. Am găsit-o pe Sopheap. Moartă. Bebeluşul şi fetiţa ei dispăruseră. A doua zi m-am dus devreme. Nimic. În cea de-a treia zi, podelele fuseseră deja spălate şi dintre cei de la adunarea de Paşte, unii muriseră, alţii amuţiseră. Voiam să-mi mânjesc faţa cu cenuşă. Am zărit pe stradă un tânăr care semăna cu tine, dar purta uniformă de soldat şi avea un AK-47 sub braţ. Nu ştiam unde să te mai caut. M-am dus peste tot: la poliţie, la birourile politicienilor, la sediul ONU, la ambasade, consulate şi oficii ale armatei. Cineva ştia ceva. Cineva trebuia să deschidă gura. Am visat sânge şi mistreţi în pădure.

Am bani. Unde e?

M-am îndrăgostit de tine şi întreaga mea fiinţă a devenit parte din tine – fie că am vrut, fie că n-am vrut. Îmi plăcea să fiu singură cu tine când era întuneric, îmi plăcea să mă plimb cu tine pe străzi întunecate, îndreptându-ne spre vreun pat improvizat în spatele unei uşi care se închidea după noi. Ne întâlneam tot timpul la sfârşitul zilei. De când am făcut pentru prima dată dragoste, n-a trecut o zi să nu te aştept la sfârşitul zilei şi să nu vreau să te găsesc. Aşteptându-mă. Stând la uşa mea. Pe stradă. În camera mea. La gară. Sentimentul acesta a persistat de-a

lungul zilelor petrecute cu tine şi în anii în care am stat departe unul de celălalt. Mi te imaginam în fiecare zi fiindcă, dacă n-o făceam, fericirea ar fi dispărut imediat. Nu se poate să dispari. Te rog, nu vreau să dispari. Nimeni nu-mi poate alina suferinţa. Iubesc prea mult ceea ce am pierdut.

M-am dus să te caut la templele budiste unde se aruncau cadavrele. Am văzut cadavrele altora. Niciodată pe al tău. Will a venit cu mine până la malul râului, până la palatul lângă care apăruseră cadavre noi. Am găsit un bărbat tânăr, în jur de douăzeci de ani, împuşcat în piept, fără jeanşi. Cadavrul se umflase şi Will mi-a zis: Nu te uita, nu trebuie să vezi aşa ceva.

De ce nu m-aş uita, Will? Văd morţi pe prima pagină a ziarelor în fiecare zi. Imaginile de la televizor arată numai cadavre. Dar nu trebuie să mă uit la omul ăsta care zace în faţa mea, doar pentru că cei care-l iubesc sunt prea speriaţi ca să-l revendice sau nu ştiu unde e. Pentru că guvernul lasă bileţele scrise cu roşu pe cadavrele celor ca el. De ce nu m-aş uita, Will?

Bine, mi-a spus Will. Ziceam şi eu.

Am plecat de acolo şi ne-am dus să anunţăm poliţia. O fi avut un accident, a spus ofiţerul de serviciu.

Caut pe cineva care a dispărut în ziua adunării, i-am zis.

S-a holbat la mine şi mi-a spus: Aşa ceva nu e posibil.

Eram condamnată să sper dacă voiam să trăiesc.

Am bani, i-am şoptit la ureche. Era acolo când au explodat grenadele la palat. Ce s-a întâmplat cu el?

Nici urmă de tine în marea de sânge învolburată.

54

Toată lumea avea interese. Să pună capacul peste violenţe. Să se agaţe de putere. Să dobândească putere. N-are rost să răscolim trecutul, spuneau. Şi ce dacă liderii doresc să se răzbune? Dacă liderii nu obţin voturile dorite,

ne vom întoarce la regimul de pe vremea lui Pol Pot. Asta spuneau. Oamenii din opoziţie au început să se ascundă sau să fugă. Şi-au încetat activitatea toate cele nouăsprezece redacţii de ziare din opoziţie. Acest aliment ciudat şi nou numit democraţie n-avea gustul la care se aşteptau. Cum să ridici un stat democratic pe o istorie plină de împăraţi, ocupaţii, războaie şi genocide? De ce e plin orezul ăsta nou cu pietricele?

Eu mă aflam pe partea cealaltă a baricadei. Nu lăsa un om furios să spele vasele; nu lăsa un om înfometat să păzească orezul.

Nu preţuiam nimic, decât ceea ce-mi doream. Să te găsesc.

Bărbaţii mi-au spus că sunt proastă, încăpăţânată, că nu sunt bună de nimic, că sunt naivă, străină, egoistă, cretină, femeie. Îmi doream ceea ce-mi doream; îmi revendicam luciditatea.

Am bani. Ce s-a întâmplat cu el?

Am rămas fără grai, blocată în abisul dintre cunoaştere şi tăcere, între lege şi iubire. Statului îi era atât de uşor să mă facă să tac, să-mi spună: N-ai niciun drept. Au trecut treizeci de ani de atunci şi încă-mi mai vine să urlu de deznădejde: Cum, niciun drept?

Am bani. Unde e?

Dormeam cu luminile aprinse. Dormeam o oră şi mă trezeam şi nu mai puteam să adorm la loc. Trăiam aşa, epuizată de durere.

Nişte fructe pe un altar, sub un copac, intrate în putrefacţie. Razele soarelui, reflectate de apa râului. Un copil stând în uşă, ţinând un bebeluş sprijinit pe şold. Umblam şi nu ştiam pe unde şi cât timp.

Am bani. Unde e?

În ziua în care se pomenesc morţii, Bonn Pehum Ben, oamenii se îmbracă în haine curate şi se duc la temple cu mâncare pentru morţi. Sufletele morţilor se întorc în

fiecare zi pentru mâncare, şi fetiţa mea n-a apucat să guste nimic. Am cumpărat cel mai bun *bay ben*, chiftele de orez umplute cu nucă de cocos, fasole şi susan, pentru ca prima mâncare pe care urma s-o guste să fie delicioasă, m-am dus la templul în care fusese incinerată şi mi-am scos pantofii în prag. Am ars nişte tămâie, am dat de pomană pentru călugări, am îngenuncheat şi m-am rugat pentru fiica mea în locul acela întunecos, mirosind a dulce, sub ochii unui Buddha îmbrăcat în veşminte portocalii. În întuneric clipeau sute de lumânări. Nu credeam în zeii lor şi cu toate astea, am aprins un beţişor parfumat de santal alături de ceilalţi, am îngenuncheat şi m-am uitat la fumul care se ridica spre acoperiş. Nu voiam să plec. Nu aveam unde să mă duc. Voiam să stau la adăpost. Voiam să se termine ploile. Nu credeam şi cu toate astea, eram acolo. Am închis ochii, am stat şi m-am rugat în engleză, folosind cuvintele copilăriei, fiindcă şi zeul meu era un zeu plin de compasiune, m-am rugat pentru mama şi m-am rugat să te găsesc. Şi când am deschis ochii şi am ridicat capul, am văzut un călugăr bătrân care se uita la mine plin de curiozitate şi m-am gândit: Ce-o să fac acum?

În noaptea aceea m-am trezit din nou dintr-un somn agitat, cu clitorisul tare, cu labiile umede şi umflate. Era ca o ploaie. În întunericul dezolant, latura mea animalică mă implora şi atunci mi-am spus: O parte din mine e încă vie, dar eu n-am cum să fiu vie dacă tu ai murit. Am stat întinsă pe întuneric şi i-am îngăduit corpului să-şi satisfacă dorinţa. Apoi am căzut într-un somn adânc şi m-am trezit abia când soarele era deja pe cer, aproape miezul zilei, şi mă simţeam proaspătă din nou. Am zăcut în căldura sufocantă, fiind conştientă că durerea mea îşi schimba forma şi nu m-am simţit nici uşurată, nici fericită, doar pustie, asemenea celor care supravieţuiesc.

Mă întâlneam aproape în fiecare seară cu Will la CCS, mâncam ceva şi stăteam de vorbă. Ar fi bine să

termini cu întrebările, mi-a spus Will. Mi-a zis să te avertizez. Nu mai atrage atenţia asupra ta. Eu plec. Aştept să-mi emită biletul. Vino cu mine. Lucrurile pot să evolueze şi de pe premise timide.

Mi-am trecut degetele prin păr şi am rămas în mână cu o şuviţă.

Toţi încercau să îngroape un pic de orez sau să ascundă nişte bani. Toţi vindeau sau cumpărau câte ceva. Străzile amuţiseră şi se goliseră şi nimeni nu ştia dacă ţara se prăbuşea, dacă oamenii aveau să moară de foame sau nu. Lumea se grăbea la serviciu cu capul plecat, luând-o la pas mărunt prin pieţe. În curând, râul avea să-şi schimbe cursul, avea să se tulbure şi să se îndrepte spre nord.

Stufărişul şi buruienile înalte ascundeau cadavre şi nu mai rămăsese apă curată care să şteargă violenţa de pe faţa pământului.

Pe o străduţă laterală, un soldat tânăr s-a apropiat de mine pe furiş şi mi-a şoptit la ureche: Ştiu eu unde e. Ai bani?

Jumătate acum, jumătate după ce-mi spui, i-am zis. Am despăturit şi i-am dat o bancnotă de douăzeci de dolari americani. S-a uitat la ea şi a strecurat-o în buzunar. Apoi a spus: L-au dus la Ang Tasom.

Trăieşte?

E tot ce ştiu. L-au dus la Ang Tasom.

Nu minţi?

A întins din nou palma spre mine. Ochii lui erau ca nişte cuţite negre şi nu ştiam dacă ascund răutate sau frică.

Asta nu-i mult, i-am spus. Dar i-am dat şi cealaltă bancnotă despre care credea că i se cuvine, iar el a dispărut în întuneric.

Ang Tasom înainte de răsărit, m-am dus la Psar Tuol Tom Pong ca să-l caut pe Mau. Taximetriştii care stăteau pe motociclete şi pe tuk tuk-uri, mi-au spus că n-a venit.

Cât durează drumul până la Ang Tasom? i-am întrebat.

Un tânăr cu o motocicletă bună mi-a spus: Drumul până la Ang Tasom e plin de gropi, se merge foarte încet şi te zgâlţâie. Am un prieten care te poate duce cu maşina.

Cât ne-ar lua?

Jumătate de zi, *bomg srei*. Nu e mult. Mergi mai repede cu maşina. Îţi dau un preţ bun.

Când a ajuns şi Mau, i-am spus că vreau să mă ajute să te găsesc. Vreau să mă duci până la Ang Tasom.

Mau mi-a zis: Nu-i bine ce faci, *bomg srei*. Şi chiar dacă-l găseşti, ce-o să faci?

Cum să trăiesc dacă nu-l găsesc? am replicat eu.

Doi taximetrişti care auziseră au făcut un pas înainte şi atunci Mau s-a ridicat.

OK, te duc eu, a zis. Nevastă-mea are ceva rude pe acolo. Nu promit, dar o să-ncerc. Am nevoie de bani pentru benzină.

M-a lăsat la Will şi s-a dus să-i spună lui Ary. Am urcat în grabă scările.

L-am auzit pe Will ridicându-se din pat şi când a deschis uşa, încă-şi strecura un braţ prin mâneca unui tricou galben, murdar. Anne, oamenii ăia ţi-ar zice orice pentru un dolar. Chiar dacă-i adevărat, e clar că vor ca el să dispară.

Era desculţ şi ciufulit şi avea ochii împăienjeniţi.

Arăţi groaznic.

Mersi. Adineaori m-am pus în pat.

Se vede. Eu plec. Vino cu mine, poţi să dormi în maşină.

Ce te face să crezi c-or să *te lase* să-l găseşti?

Am început deja căutările. N-au dreptul să-l ascundă de mine.

Aici nimeni nu are drepturi. N-o să-l găseşti. Asta n-o

să se-ntâmple.

Se întâmplă *deja*.

Anne, săptămâna asta în Kep doi turişti au fost daţi jos din tren şi împuşcaţi. Oamenii încep să dispară. Ambasadele nu vor să-i ajute. Băncile s-au închis. Nu vreau să fut guvernul ăsta la cap.

Bine. N-am chef să mă milogesc. Nici dacă te-ai oferi, nu te-aş mai lua cu mine.

Will s-a uitat pe geam şi l-a zărit pe Mau. Scutura franjurile galbene de praf şi ascundea sub şa două sticle de Fanta pline de benzină. Will s-a întors spre mine şi m-a întrebat: De ce Mau? De ce nu o maşină de teren cu aer condiţionat? De ce nu o maşină cu geamuri electrice?

I-am răspuns: Motocicleta nu rămâne blocată. În Mau am încredere. Cunoaşte oamenii de-acolo.

Will a ridicat din umeri şi a zis: Stai o secundă.

Şi-a luat un rucsac mic, a aruncat înăuntru câteva sticle cu apă, şi-a căutat pantofii, şi-a legat *o karmă* la gât, apoi a spus: Există lucruri pe care regretăm că nu le-am făcut. Dar nu cred că ăsta va fi unul dintre ele.

Când l-a văzut că se urcă în remorcă, Mau a zâmbit şi şi-a pus şapca Chicago Cubs, a băgat în viteză şi a tăiat-o prin traficul leneş, depăşind o căruţă trasă de boi, plină de lemne, apoi o camionetă Toyota albă. Franjurile ce se legănau deasupra capului lui Will arătau ca un abajur demodat.

O pasăre lansată pentru rugăciuni şi-a luat zborul dinspre un templu. Deasupra malului zburau vulturi, deasupra râului învolburat se rotea un şoim. Nu cred că facem o zi, i-am spus lui Will. Poate până diseară o să aflu ce s-a întâmplat.

Se întâmplă multe minuni în lumea asta. Dar nimic nu egalează o fiinţă umană, a zis Will.

De-a lungul cheiului, doi măturători îşi începuseră deja tura pe răcoarea dimineţii, hârş, hârş, două siluete

aplecate, lucrând pentru câţiva nali pe zi, măturile de paie ridicând praful etern. Femeia s-a oprit ca să se închine sub un copac. Pentru ce s-o fi rugat? Dar eu, pentru cine m-aş mai putea ruga? Nu cred în niciun dumnezeu, dar ard tămâie şi dau pomană pentru morţi, pentru călugări, repet rugăciunile vechi. Nu-i nevoie să duci la capăt tot ritualul, dar nu eşti liberă să te dezici de el. Am urmărit un stol de porumbei cu gulerul roşu care ciuguleau ceva de pe trotuar şi am auzit ţipătul cucului dintr-un copac de pe chei.

Phnom Penhul pe care-l părăseam era sub ocupaţie. Foştii conducători se evaporaseră dincolo de graniţe, guvernul pretindea o victorie incontestabilă, toţi încercau să-şi apere interesele şi secretele, lumea îşi ferea privirea pretinzând că totul e-n regulă, soluţiile alese erau delicate, politice, violente.

Străbătând străzile, am urmărit oameni matinali grăbindu-se care-ncotro. Disperaţi. Săraci. În tot oraşul, oamenii se trezeau şi se frecau la ochi, pregătindu-se să treacă cu bine şi de această zi. Printr-un geam, am văzut o femeie care-şi ştergea şi îşi înfăşa bebeluşul. Copiii mari erau nevoiţi să se descurce singuri.

Pe râu, cargoboturi ruginite, pescari vâslind pe lângă mal, o barcă a poliţiei trecând zgomotos.

Am urmărit oraşul care se trezea şi m-am rugat să fii în viaţă.

Will mi-a atins piciorul şi mi-a făcut semn cu ochiul spre o tânără care mergea pe trotuar, odihnindu-şi mâna pe braţul unui copil. Faţa nu i se vedea, doar spatele îngust şi drept. Uite-o pe Sineth. Când am trecut pe lângă ea, m-am întors să mă uit la femeia cu buzele frumoase de la Mâini care văd, la faţa fără nas şi fără ochi, la pielea întinsă şi peticită, la grefa dintre frunte şi buze. Păşea graţios şi Will a spus: Se duce la lucru. Era vorba că-mi iau rămas-bun azi de la ea.

Mai demult, când Phnom Penhul a fost golit şi graniţele s-au închis, oamenii îşi aminteau anumite lucruri: când au dormit ultima dată într-un pat, când i-au văzut ultima dată pe cei dragi. Ultima telegramă din Phnom Penh, expediată înainte ca toate legăturile cu lumea să fie tăiate, suna cam aşa: Singur în poştă. Pierd

CONTACTUL. TREMUR. CE LINIŞTE E PE STRADĂ. NICĂIERI UNDE

să te ascunzi. Poate fi ultima telegramă pe azi şi pentru

TOTDEAUNA.

Calmul de dinaintea furtunii. Calm vine de la cald.

Festivalul Kathen. În afara oraşului, oamenii au adus ofrande pentru a fi răsplătiţi în viaţa următoare. Mesele din faţa templelor, sunetul difuzoarelor mici, mâinile şi coşurile întinse pentru pomană. Cât a ţinut sezonul ploios, călugării n-au ieşit din mănăstiri şi au purtat doar veşminte vechi până când, în ultima zi de Kathen, oamenii le-au adus haine noi. Mizerie şi curăţenie. Moarte şi renaştere. Sezon umed şi uscat. După ce am trecut râul învolburat, muzica din temple s-a amestecat cu praful de pe drum.

Nu mi-a mai rămas nimic, doar nisipul care se scurge prin gâtul îngust al clepsidrei, firicelele cad necontenit, ca o bâtă cu care baţi pe cineva până când cade lat, nu se mai opresc şi nu dispar niciodată.

La prima poartă a pagodei, Mau s-a dat jos de pe motocicletă şi a aruncat o privire de-a lungul drumului care ducea spre templu. De undeva a apărut un călugăr şi Mau a scos câteva bancnote vechi din buzunarul mic şi i le-a dat. L-am rugat pe *ajah* să ne binecuvânteze remorca şi drumul pe care-l aveam de făcut. Mi-am acoperit gura şi nasul cu *o karmă* ca femeile de la ţară, ca să mă apăr de praf.

Prima piaţă se afla la cincisprezece kilometri de

Phnom Penh. Carnea era agăţată de grinzile de bambus de sub acoperişurile de paie ale tarabelor cu cârnaţi. Aburul se ridica din oalele cu apă fiartă şi în lăzile frigorifice portocalii se ascundeau răcoritoare colorate şi sticle de cola. Călătorii înfometaţi îşi puteau trage sufletul la mesele micuţe şi scaunele înghesuite la umbră.

La douăzeci şi patru de kilometri de Phnom Penh, au urmat mlaştinile şi digurile. Mau se străduia din răsputeri să evite mâlul şi şanţurile făcute de roţile camioanelor. În curând aveau să urmeze doar orezării verzi întinse până la orizont şi, ici-colo, petice de tufişuri pitice şi palmieri de zahăr, apoi umbrele albastre ale munţilor din vest. Fermierii şi boii lor. Will a rulat un joint şi mi l-a dat. Mă uitam la orezării şi simţeam arşiţa pe degetele picioarelor. Am întâlnit copii slăbănogi, desculţi, care nu mergeau la şcoală, am trecut pe lângă oameni care vindeau mâncare gătită, ştergând praful de pe frunzele arborilor de jad de lângă tarabele lor. Mintea mea funcţiona cu încetinitorul, întinzându-se peste câmpiile nemărginite.

Cum se face că unii oameni au parte de vieţi comode, pe când alţii trăiesc într-o spaimă şi oroare continue? De ce parte a sufletului nostru trebuie să ne lepădăm ca să putem mânca liniştiţi, în timp ce alţii mor de foame? Dacă la o sută de mile de noi cineva ar ucide femei, copii şi bătrâni, n-am alerga să-i ajutăm? De ce blocăm această pornire a inimii atunci când distanţa e de trei mii de mile, în loc de o sută? Am privit în zare până la Munţii Elefantului. Îmi plăcea să fiu pe drum, să mă mişc, să nu fiu nicăieri.

Will se lăsă pe spate cu ochii întredeschişi.

Tu cum măsori timpul? l-am întrebat.

Prin cât durează să mă ameţesc, a spus fără să deschidă ochii.

Acasă măsurăm cât dura până la primul cântec de primăvară al unei vrăbii cu gâtlejul alb. Cât durează până

când un corp se răceşte definitiv?

Will s-a încruntat: Tu nu poţi s-o laşi mai moale nicio secundă?

Am râs.

Eram o războinică ameţită, nedormită, care se ducea la luptă. Una care voia să-şi recupereze tovarăşii pierduţi. E mai uşor să te duci la luptă decât să aştepţi.

Will a spus fără să deschidă ochii: Nu mai mult de două ore, uneori şi mai puţin.

Săream ca nişte seminţe într-o păstaie.

Ca să-i fac pe plac, am rulat o ţigară c-o mână, am aprins-o şi i-am întins-o lui Mau, care a dat din cap fără să-şi ia ochii de la drum, şi cicatricea de pe obraz i s-a pliat în timp ce fuma. Ce-o fi însemnat pentru el sarcinile pe care le îndeplinea pentru nişte străini, sarcini la care nu s-ar fi înhămat niciodată de bunăvoie? Un câine mort putrezea într-un şanţ. Ignoranţă, tânjire, păreri distorsionate. Mi se potrivesc. Nu pot să ignor dorinţa. Vreau să aflu totul. Will s-a holbat la mine, şi eu m-am gândit că nu mai sunt frumoasă. Eram palidă din cauza suferinţei şi a faptului că-mi pierdusem copilul, şi devenisem un cadavru ambulant. Ce vezi? l-am întrebat pe Will. Momentul ăsta e bun, asta văd, mi-a răspuns el.

Am lovit o piatră mare, remorca s-a zguduit şi am râs amândoi. Iarba făcea ca vântul să pară mai domol.

Îmi deschisesem tot corpul în faţa ta. Nu auzeam geamătul cuiva care face un efort, doar sunetele plăcerii şi ale eliberării. Cândva mi-ai spus că iubirea mea te făcea să nu-ţi mai doreşti moartea şi eu te-am crezut.

Mau s-a oprit pentru că un grup de săteni traversa strada, împingând o casă pe catalige. O mutau pe platforme cu patru roţi. Bărbaţii trăgeau şi împingeau, cu funiile înfăşurate pe umerii goi, copiii alergau pe lângă ei desculţi, cărând în braţe nişte beţe. Legănatul caselor lacustre îi învaţă pe oameni să se mişte cu precauţie. O

femeie care se întoarce în somn de pe o parte pe alta poate legăna o casă pe catalige. Un băiat urcând scările cu o greutate mare poate legăna o casă pe catalige. Până şi vântul poate legăna o casă pe catalige. Acum casa traversa drumul legănându-se, trasă şi împinsă de săteni, asemenea unui carnaval ambulant cu clovni şi animale dresate, acrobaţi, femei îmbrăcate în veşminte viu colorate şi bărbaţi desculţi.

Will?

Mda?

Crezi că mai trăieşte?

Vrei să-ţi spun ce cred cu adevărat?

Nu, nu acum.

M-am dat pe spate şi am simţit căldura în păr.

După încă treizeci de kilometri, două marionete Kathen înalte de trei metri, cu capul din mucava, buze ţuguiate şi ochi rotunzi au blocat drumul. Braţele enorme despicau aerul, ridicate pe beţe lungi fixate sub cămăşi portocalii şi verzi, adunând pomană pentru călugări. Corpurile marionetelor erau ascunse sub robe lungi până la glezne, de sub care ieşeau la iveală picioare încălţate cu sandale prăfuite. Marionetele se legănau şi-şi întindeau mâinile în mijlocul străzii. Câţiva oameni alergau după ele ca nişte pui speriaţi, râzând şi atingându-le hainele. Mau voia să se strecoare printre ei, dar blocaseră drumul şi am fost nevoiţi să ne oprim.

Bărbatul-marionetă a făcut un pas înainte şi a luat banii de la mine. Toată lumea a râs. Femeia-marionetă a venit din spatele remorcii, întinzând mâna ca să-i mai dăm ceva. Will a sărit în sus şi a strigat cu un accent oribil: *Bawng*! *Bawng sreil* Mulţimea a fost cuprinsă de entuziasm. Will a apucat mâna marionetei şi a sărit drept în mijlocul străzii, s-a întins şi a apucat-o şi de cealaltă mână, apoi a început să danseze. Copiii au izbucnit în râs şi Will mi-a strigat în engleză: Uite! Dansez pentru

bonusuri în viaţa următoare.

Apoi a dat la o parte mâna marionetei şi a căzut pe spate, ţinându-se de maxilar şi ţipând: Auuu, dintele!

Îşi răsucea capul într-o parte şi-n alta şi gemea. S-a trântit în genunchi în faţa marionetei bărbăteşti şi s-a rugat de el în engleză: Ajută-mă! Ajută-mă! Mă doare îngrozitor.

Degetele din sandale se dezmorţiseră. Marioneta şi-a dat seama că are de-a face cu un clovn, aşa că a întins palma pentru pomană şi lumea a izbucnit în râs. Femeia-marionetă a îngenuncheat legănându-şi şoldurile, întinzând ambele braţe ca să-l apuce pe Will de cap. Oamenii au oftat. Marioneta bărbătească a îngânat o ghicitoare absurdă:

Când niciun jude nu-ntinde mâna să ia un bănuţ când fiecare caz e rezolvat când niciun copil nu e găsit singur pe stradă când niciun călugăr nu primeşte pomana din partea unui politician

Când femeia trăieşte în afara casei şi niciun spirit nu bântuie neîngropat Abia atunci se instaurează confuzia.

Vine vremea despre care nu ştim nimic

Profeţia se adevereşte, iar noi trăim înaintea vremii.

Un copil a alergat până la remorcă şi mi-a întins o floare *romdul* alb-gălbuie cu parfum dulceag. Mau i-a strigat lui Will: Haide, trebuie să ajungem înainte să se lase întunericul. În timp ce ne îndepărtam, mă uitam la grupul de oameni care devenea din ce în ce mai mic în praful cărămiziu. N-o să-i mai văd niciodată, mi-am zis. O să-i uit şi ei or să mă uite la rândul lor, ca pe un *barang* oarecare, unul care a nimerit la festivalul lor. Când eram mică, credeam c-o să ţin minte totul, dar acum ştiu că oamenii pierd tot felul de lucruri în nisip şi că felul în care povestim despre trecut şi felul în care-l folosim sunt două lucruri absolut diferite.

Îţi plăceau marionetele Kathen. Poate mi-ai fi putut

explica ghicitoarea aceea ciudată. Îţi dădeai seama ce gândeam atunci când râsul meu nu ascundea nimic. Lucrurile nu ni se întâmplă dintr-odată. Lucrurile se întâmplă treptat.

M-am uitat cu atenţie la praful roşu de pe drum. Am numărat copacii ca să nu adorm, pomii cu coroana ca o umbrelă, arborii de mango şi *delonix regia*. Apoi drumul a dispărut.

Memoria e o luminiţă pe un perete îngheţat. Ieri, în timp ce scriam, m-am întâlnit cu o verişoară îndepărtată pe care n-am mai văzut-o din copilărie. Avea gura tatălui meu. Fiica noastră avea gura ta. Drumul din ziua aceea a fost atât de greoi, mă simţeam de parcă ne-am fi poticnit la fiecare kilometru. Apoi am ajuns la un şanţ unde drumul se sfârşea şi m-am dat jos din remorcă, m-am împleticit şi am scăpat floarea pe care o mototolisem în palmă.

Podul s-a rupt sub un camion încărcat cu ciment. Pe fundul şanţului, pârâul trecea prin cabină. Sacii cu ciment premixat erau împrăştiaţi în albia râului şi nişte bărbaţi aruncau spre mal sacii uscaţi.

Will s-a întins înţepenit, a privit spre podul rupt şi a spus: Mă întreb de ce dracu’ am pornit eu pe drumul ăsta.

Şoferul camionului avea capul bandajat cu nişte cârpe pătate de sânge. Oamenii se holbau la el. Omul se învârtea de colo-colo. Cineva i-a dat nişte apă, dar el a dat din cap şi a spus: Camionul meu.

Aici suntem în siguranţă, dacă facem abstracţie de minele şi de gropile cât un crater sau de podurile care se prăbuşesc şi de oamenii care dispar, i-am spus lui Will.

Câţiva bărbaţi cu braţe şi spinări puternice târau două trunchiuri lungi de copac până la râu. Le-au dus până la locul unde fusese podul, le-au ridicat şi le-au lăsat să cadă pe malul celălalt. Apoi au rupt câteva scânduri din vechiul pod şi au început să le aşeze peste cele două trunchiuri.

Hai să traversăm, i-am spus lui Mau.

Podul nu e gata. Trebuie să bată cuiele, a răspuns.

Unde sunt cuiele? Putem să şi murim înainte să facă rost de cuie. Mai e puţin şi se lasă întunericul.

Am apucat ghidoanele Hondei 90 şi am împins-o spre malul râului.

Mau a luat ghidoanele din mâinile mele şi a zis: Bine, *bomg srei*, opreşte-te. O dezmembrez. O ducem în două bucăţi, mai întâi remorca şi apoi motorul. Aşteaptă, surioară.

Nimic nu stă pe loc. Totul se mişcă. Mintea mea pulsează din cauza unei răni care nu vrea să se vindece. Franjurile galbene flutură nebuneşte. Toată lumea se adună pe mal ca s-o vadă pe această *barang* nerăbdătoare. Văzând că nişte copii aleargă spre noi ca să ne ajute, Mau ţipă şi-i alungă. Ridică remorca împreună cu Will, şi nu se opresc, nu se grăbesc, iar eu mă uit la ei şi ascult pocniturile şi scârţâiturile podului improvizat sub roţile micuţei cabine. Cămaşa lui Will e leoarcă. Capul lui Mau e dat puţin pe spate, lumina cât nişte ace de gămălie din ochii lui s-a lărgit şi e fixată asupra drumului, ca privirea calului căruia îi pui zăbala pentru prima oară, îşi supraveghează remorca, orezul lui de zi cu zi, viitorul copiilor lui. Remorca nu trebuie să păţească nimic. Când pune piciorul pe malul celălalt, roata din faţă se ciocneşte de un nod în lemn şi se blochează. Mau ridică vehiculul, trântind roţile remorcii pe sol. O scândură se răsuceşte şi cade cu încetinitorul în canalul de scurgere. Will sare peste gaura rămasă şi execută un mic dans. Am împins deja motocicleta lui Mau pe scândurile instabile şi Mau îmi strigă în khmeră: Aşteaptă, surioară. Scândurile alunecă şi Will strigă şi el: Tu nu poţi să aştepţi dracului puţin? Stau pe margine şi se uită, suspendaţi în aer, aplecaţi peste podul improvizat. Înaintez pas cu pas. Sunt obişnuită să împing o motocicletă cu ataş, dar motocicleta lui Mau e

încovoiată. Îndrept ghidoanele şi mă apropii de gaura din capăt. Desluşesc drumul spre Ang Tasom, e ca un deget artritic îndoit în direcţia opusă faţă de canal. Roata din spate nimereşte golul şi se răsuceşte. Prinde şi răstoarnă într-o parte rama motocicletei, ţeava de eşapament îmi pârjoleşte piciorul. Mi-e frică de golul de dedesubt, de marginile abrupte ale albiei, şi-mi amintesc de un gând pe care l-am avut mai demult, cum că ar trebui să fiu şi eu acolo jos pentru că morţii sunt acolo jos, şi-mi amintesc că m-am trezit brusc la realitate şi m-am gândit să am grijă să nu cad în gaura întunecată înainte de a face drumul până la Ang Tasom, înainte de a te găsi. Mau şi Will stau aplecaţi de parcă ar forma un singur corp, Mau apucă roata din faţă şi se agaţă de ea, Will mă prinde de încheietură şi mă trage pe malul celălalt. Apoi ridică motocicleta şi o întorc, uitându-se la încă o scândură care-şi ia zborul într-un picaj vertical spre cimentul de pe fundul apei.

Stau crăcănată pe pământ şi râd. Will se apleacă peste arsura de pe piciorul meu.

Am ajuns pe malul îndepărtat. Adică acolo unde voiam.

În crezării nu există curenţi în adâncime, doar ce îi e dat ochiului să vadă. Ating uşor arsura de pe picior. Will mai rulează un joint, îl aprinde şi mi-l întinde. Ca să nu te mai doară, îmi spune.

Nu mai simt durerea.

Un bărbat bate pe spate un hipopotam.

Nu m-am simţit niciodată mai vie ca pe drumul spre Ang Tasom. Franjurile galbene sunt murdare de praf roşu. Arată drăguţ.

Dacă aş sta cu tine pe acoperişul CCS-ului, aş comanda o bere rece. Apoi aş comanda o baghetă şi un espresso. Ţi-aş atinge braţul şi i-aş privi pe bărbaţii cu pantofi de piele din oraşe îndepărtate, însoţiţi de fetele

alea frumoase care poartă pantofi cu toc şi sunt date cu ruj. Aş asculta toate absurdităţile, aş urmări traficul uman. Odată am văzut un tip care i-a dat nişte bani altuia şi ăla i-a dat o fată în schimb. Un jurnalist din spatele meu spusese: Nevasta e pentru făcut copii, dar, din când în când, omul are nevoie de una de treişpe ani.

Will?

Ce-i?

Dacă a murit, ce-a mai rămas din el?

Will a ridicat din sprâncene şi a spus încet: Depinde unde au aruncat cadavrul. Uneori grăsimea se transformă în adipoceară, dar sezonul ploios e pe sfârşite şi, în umezeală, lucrurile se descompun.

Am senzaţia că-ţi simt mirosul.

Odată o femeie s-a dus la Buddha cărându-şi fiul mort în braţe. L-a rugat să se îndure de ea, să-i dea fiul înapoi. Buddha i-a spus că poate s-o ajute. Adu-mi mai întâi o sămânţă de muştar de la o familie fără niciun membru mort, i-a spus. Femeia a mers din uşă-n uşă. Oamenii erau dispuşi s-o ajute, dar toţi pierduseră un frate, o soră, părinţi, soţ sau copil. După îndelungi căutări, femeia s-a întors la Buddha.

Acesta a întrebat-o: Unde e fiul tău?

L-am îngropat, i-a răspuns femeia.

Drumul devenea din ce în ce mai anevoios. Înaintam cu greu şi am zărit o femeie tânără care stătea pe vine pe marginea drumului, luându-şi masa de seară cu copilul în braţe. Eu n-aveam niciun copil pe care să-l ţin în braţe. Ce-ar face dacă soldaţii ar veni şi i-ar lua copilul? Buddha spunea că ura din lume nu se sfârşeşte prin ură, ci prin iubire. Depăşiţi furia prin iubire, depăşiţi răul prin bine. Învingeţi sărăcia prin dăruire, învingeţi minciuna prin adevăr.

Oare are o mamă dreptul de a-l ierta pe omul care-i smulge copilul din braţe? Orfanul are dreptul să-i ierte pe

ucigaşii părinţilor săi? Iartă-i, că nu ştiu ce fac. Cine are dreptul să ierte astfel de lucruri? Să-i iert pentru că te-au răpit de lângă mine? Iertarea e un act radical. Oamenilor le plac poveştile despre răzbunări, chiar şi cele săvârşite în numele iubirii propovăduite de Noul Testament.

Treceţi de regula de aur. Transformaţi duşmanul în ceva inuman. Numiţi-l câine, şarpe, *kraut*[14], venetic, vierme, curvă, toate cuvintele astea urâte. Smulge copilul de lângă mama lui, ucide-l sau fă soldat din el. Violează femeia şi lasă-ţi sămânţa superioară în pizda ei subumană.

Mau s-a oprit lângă o tarabă de pe marginea drumului ca să-şi umple rezervorul cu benzină din sticlele de Fanta şi ca să mai cumpere una de pe rafturile pline cu cartuşe de Mild Seven, Camei şi Marlboro puse în ordine. Will se plimba de colo-colo, neliniştit. A luat un băţ de pe jos şi a început să alerge o bilă de hârtie ca şi când ar fi lovit o minge de golf. În câteva secunde, un grup de copii a început să-l imite, jucând golf cu nişte beţe. Cel mai frumos lovea o fetiţă care şchiopăta.

Will a strigat spre Mau şi spre mine în timp ce mă odihneam cu o răcoritoare pe marginea drumului: Vă prezint echipa de golf la juniori a provinciei Takeo! Fetiţa asta e tare de tot, nu credeţi? Dac-aş avea aparatul de fotografiat la mine, i-aş face poze şi i le-aş trimite lui Hun Sen. Ştiaţi că jucătorul lui de golf preferat e Kevin Burns?

Mau s-a uitat la copii şi a început să vorbească în gol, fără să se întoarcă spre mine. M-ai întrebat ce s-a întâmplat cu mine. Pe vremea când eram doar un copil, am petrecut foarte mult timp la templu. Am învăţat să citesc, îmi plăcea să trăiesc asemenea unui călugăr. Dar ai mei erau săraci şi aveau nevoie de mine. Când a început măcelul lângă noi, eu eram la pescuit cu tatăl meu. M-au

14 Nume depreciativ dat germanilor de către englezi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. La origine: Sauekraut, adică varză acră, mâncare des întâlnită în bucătăria germană. (N.t.)

trimis departe de Kep pentru că eram puternic. M-au trimis la dig, să car pietre. Eram cu miile.

Mi-a arătat cicatricea de pe obraz, şi a continuat: Asta o am din ziua în care mi-am aruncat coşul cu pietre. În seara aia am zis că prefer să mor evadând, decât de foame şi de lovituri. M-am furişat în tabăra femeilor, am luat-o pe Ary şi am fugit. Am trecut graniţa spre Thailanda. Am stat mult în tabăra Sa Kaeo. Până la sfârşit. Nevastă-mea era însărcinată. Centrele de refugiaţi erau pline de femei însărcinate. Dar thailandezii nu voiau să facem copii, aşa că le-au împărţit femeilor un medicament numit Depo-Provera, despre care voluntarii americani spuneau: în America e interzis, nu-l luaţi.

Când soldaţii thailandezi au venit să-i facă injecţia lui Ary, în tabără erau deja probleme. Khmerii Roşii voiau să conducă tabăra şi să fure mâncare de la armata thailandeză. În ziua aceea au băgat cu forţa un bărbat desculţ într-un rezervor de apă gol. Apoi au pus capacul şi l-au sigilat, au aprins focul în jurul rezervorului şi au dat în capac cu ciocanul. Bărbatul captiv ţipa, dar lumea se prefăcea că nu aude nimic, până când un francez s-a luat la ceartă cu soldaţii şi i-a ameninţat până când au deschis rezervorul. Bărbatul suferise arsuri, era leşinat, aproape mort. Am căutat-o pe Ary şi, în mijlocul agitaţiei şi al ţipetelor, am văzut un soldat care se ducea să-i facă injecţia. A lovit-o, dar ea nu s-a rugat de el. I-a spus să plece de lângă ea pentru că-i sterilă şi a fost violată de atâtea ori încât a rămas infertilă.

Soldatul s-a ruşinat, i-a întors spatele şi a plecat. Aşa a încercat să ne salveze copilul. Şi când au aflat, era deja prea târziu.

Mau se opri, sorbi din suc şi-l privi pe Will care se juca în continuare cu copiii. Nu voiam să-mi cresc copilul într-o tabără de refugiaţi, a spus, Thailandezii nu nevoiau şi şanse să trecem graniţa nu prea aveam. Khmerii Roşii ne

ameninţau, cântând:

Cei care se întorc primii vor dormi în colibe.

Cei care se întorc după ei vor dormi pe saltele.

Cei care se întorc după ei vor dormi în noroi.

Şi cei care se întorc ultimii vor dormi sub pământ.

După ce s-a născut copilul, am hotărât să plecăm din tabără şi ne-am întoarse în Phnom Penh. Nu ştiu cum am rămas în viaţă. Am călătorit şi am dormit lângă cadavre, fiindcă acolo minele explodaseră deja. În capătul îndepărtat al câmpului minat, nişte copii scheletici stăteau şi-şi aşteptau părinţii care muriseră în explozii. Ne era atât de foame. Copilul a murit în drum spre Phnom Penh.

Stăteam împreună şi ne uitam în gol. Parfumul florii *romdou* din palma mea. De parcă n-am fi avut drumul ăla de parcurs. De parcă am fi ajuns deja la destinaţie. Sfârşitul e mai uşor decât începutul. Nu ştiam ce să-i spun. În mine bătea pulsul altcuiva.

Mau a zis: Ce ştiu copiii ăia despre Angka? Orezăriile îmi aduc aminte de Angka. Conduc pe drumul ăsta lung şi roşu şi le aud strigătele şi cântecele, şi sunetele mi se impregnează în piele. Trebuie să am grijă tot timpul. Nu trebuie să mă trădez. Şi tu ar trebui să ai grijă, surioară. Cei din conducere nu vor probleme.

Am scurmat pământul cu un băţ scurt.

Mau s-a ridicat în picioare şi a spus: într-o bună zi o să vorbească şi pietrele.

Will a aruncat o privire spre noi şi a strigat: Mergem?

Mau a dat din cap şi mi-a spus încet: Şi acum mă mai gândesc la copiii ăia scheletici. *Bomg srei*, vreau să ştii şi tu.

Când eram încă tineri, după ce ne-am cheltuit şi ultimii bani pe fotografiile de la automatul din gara din Montreal, am traversat strada şi ne-am dus în Marie-Reine-du-Monde ca să ne ascundem de vântul aspru ce bătea

dinspre râu. Ne-am plimbat pe sub acoperişul înalt, prin fumul de tămâie şi printre lumânări. Ne ţineam de mână şi un preot s-a apropiat de noi şi ne-a zis să nu ne atingem în locul acela sacru. Ne-am uitat la frescele cu călugăriţele şi preoţii catolici arşi de vii şi la flacăra reflectată pe pielea indienilor, am studiat feţele atacatorilor şi ale victimelor, schimonosite de furie şi agonie, cu ochii daţi peste cap şi membrele încordate. Am stat în naos sub sculptura înaltă a unui bărbat suspendat, torturat pe o cruce. Tânjeam după imaginea compasiunii în acel lăcaş de cult. Stăteam lângă tine şi n-aveam voie să te ating, şi dintr-odată lacrimile mi-au inundat ochii, iar tu mi-ai spus: Nu-ţi fie ruşine. Când o să te duc la Angkor Wat, o să vezi gravuri pe pereţi cu oameni suferinzi care se prăbuşesc în iad, ilustraţii la poveştile din Rāmāyana. Lucruri de genul ăsta vezi peste tot.

Chiar şi acum, când închid ochii, simt căldura palmei tale pe mâna mea, mirosul de tămâie şi mirosul tău.

Mau a întors şi a încetinit. Ultimul *wat* înainte de Ang Tasom.

Am aruncat câteva bancnote spre poarta templului, darnalii n-au aterizat pe masă, au fost luaţi de vânt. Nişte copii care se jucau pe marginea drumului le-au cules, le-au pus pe masă, s-au întors şi ne-au făcut cu mâna. Zâmbete largi. Perioada festivalului. Zâmbetul tău.

Sunetul tobelor din Ang Tasom, pata colorată şi ştearsă a mulţimii care năvălise pe stradă cu ocazia festivalului. Era după-amiaza uneia dintre ultimele zile ale Kathenului şi toboşarii cu cămăşi galbene, cravate şi eşarfe roşii înfăşurate în jurul capului băteau în tobe lungi, decorate cu volănaşe roşii, verzi şi aurii. Câteva bătrâne îmbrăcate în fuste *sampot* roşii şi bărbaţi în saronguri curate îi urmau legănându-se pe ritmul muzicii, sub umbrele enorme cu margini din dantelă, ducând pe cap coşuri cu mâncare de pomană. În fruntea alaiului, trei

oameni îmbrăcaţi în cămăşi galbene, cravate şi eşarfe roşii duceau robe împăturite, curate, de culoarea şofranului. În urma lor mergeau câţiva bărbaţi şi femei cu pălării înalte portocalii, aurii şi roşii, în formă de templu. Pe ambele părţi alergau copii desculţi care băteau din palme, împrăştiind pietricele şi sperând să primească ceva dulce.

După ce alaiul a înaintat spre templu, ne-am strecurat prin piaţa de pe strada principală, printre şirul de tarabe cu mâncare şi mese adăpostite sub acoperişuri de tablă, acoperite cu muşama în pătrăţele albe şi roşii, dinspre care se ridica aburul din oalele în care fierbea apa, şanţuri cu apă murdară la marginea drumului. Două mame tinere cu copii trăgeau cu ochiul de după stâlpii unei tarabe. Încercând să ignor durerea mută, le-am urmărit dezinvoltura cu care-şi mutau bebeluşii de pe un şold pe celălalt. Mau a încetinit şi s-a oprit la pensiunea Thmor Sor cu terasă în faţă şi toalete simple în spate, în aer liber. Am coborât din ataş şi ne-am dezmorţit membrele, iar Mau a spus pe un ton scăzut: Eu mă duc, poate aflu ceva şi rămân peste noapte la vărul neveste-mii. Vin dimineaţă şi vă caut. Aşteptaţi-mă aici.

M-am dus la restaurant cu Will, care a comandat mai multă mâncare decât era nevoie, bere rece şi apă îmbuteliată, astfel încât, în scurt timp, ne-am trezit lângă masă cu un grup de copii. Chelnerii ne-au adus platouri cu tăiţei şi zorele verzi, friptură de porc şi un peşte din care nu mai mâncasem. Will a înfăşurat pe genunchi o bucată mare de peşte şi friptură într-un şerveţel, apoi a strecurat pachetul în mâna fetei mai mari din grup, care a şi îndesat pachetul sub tricou. Chelnerii au urmărit episodul, dar s-au prefăcut că nu văd nimic. Încercau să supravieţuiască cu toţii. Te rugăm, Buddha, dă-ne lapte, nu zer.

După ce am mâncat, i-am spus lui Will că mă duc să cumpăr o alifie pentru arsură. Will a aprobat şi a spus c-o să mă aştepte în cameră pentru că vrea să doarmă.

Am luat-o din loc şi m-am oprit la o dugheană unde o bătrână stătea aplecată peste aburul din oala cu tăiţei şi i-am spus: Caut un bărbat care a fost adus aici acum şase luni, după atac. Unde e închisoarea? Unde-şi duc soldaţii din Phnom Penh prizonierii? Plătesc.

Speriată, bătrâna mi-a întors spatele. Aici nimeni nu folosea cuvântul „atac”. Lumea vorbea despre „evenimente” atunci când se referea la grenade. Mi-a spus că nu ştie nimic.

Am pus aceleaşi întrebări prin toată piaţa şi privirile s-au întors în direcţia opusă, asigurându-se că nu m-a auzit şi nu m-a văzut nimeni. Nu mi-a spus nimeni nimic. Mi-au întors spatele. Am cumpărat un gel cu aloe, m-am întors în camera fără aer şi am aşteptat.

Chiar înainte de apus, la hotel au apărut doi ofiţeri de poliţie, un tânăr cu tenul curat şi cu ochi temători şi un bărbat de vârstă mijlocie cu privirea severă şi cu o cicatrice groasă pe mâna dreaptă. Acesta din urmă mi-a spus pe un ton aspru: Şeful poliţiei vrea să vorbească cu dumneata.

Will a ieşit în hol şi a spus: Ce se-ntâmplă? S-a postat între mine şi cei doi bărbaţi şi mi-a şoptit: Ce dracu’ ai făcut?

M-am îndepărtat de Will şi i-am spus în engleză: Acum măcar n-au cum să-l mai acuze pe Mau. Mă pot acuza pe mine direct.

I-am spus în khmeră bărbatului cu privirea aspră: Dacă nu mă-ntorc, prietenul meu vine după mine. Dacă nu mă-ntorc, o să afle toată lumea din ţara mea.

Tipul a scuipat într-o parte, soldatul tânăr şi-a ferit privirea jenat. Apoi am pornit, cu cei doi ofiţeri în stânga şi în dreapta mea, luând-o pe strada principală unde comercianţii îşi vindeau în continuare marfa de sărbătoare şi oamenii se relaxau pe acoperişurile răcoroase. Cei doi bărbaţi m-au condus pe o alee lăturalnică până la sediul

poliţiei şi m-au escortat într-o cameră cu pereţi de ciment, în care un bărbat cu o cămaşă subţire, albastră, curată şi călcată stătea pe un scaun de lemn. Un singur bec ardea în mijlocul tavanului, deasupra capului său. Era un tip bine făcut, cu riduri adânci între ochi. Nu s-a ridicat, dar m-a invitat să iau loc pe scaunul de pe partea opusă a mesei. I-a trimis afară pe cei doi şi m-a întrebat cum mă cheamă.

Anne Greves.

Şi-a aprins o ţigară, dar mie nu mi-a oferit, m-a privit şi m-a întrebat: Ce cauţi aici?

Caut o persoană care a dispărut.

Aşa ceva nu este permis.

Vorbea o khmeră formală, de om educat.

Înţeleg. Dar, cu toate astea, am de gând s-o fac. Aş vrea să vă întreb cum vă cheamă.

N-am mai mimat respect. N-am mai mimat nimic.

Privirea i s-a întunecat, a fost singura schimbare sesizabilă pe faţa lui imobilă. S-a aplecat înainte, şi-a rezemat antebraţele pe birou şi a spus: Mă numesc Ma Rith. Sunt şeful poliţiei din acest district. Ce te face să crezi că poţi să te comporţi aşa?

E normal să vrei să găseşti o persoană care a dispărut. Ştiu că l-au adus aici, i-am răspuns.

De unde ştii?

Mi-a spus un soldat.

Cum îl cheamă?

Nu mi-a zis.

Ma Rith a deschis un dosar vechi de pe birou şi şi-a notat ceva. Apoi şi-a ridicat privirea din nou şi a spus: Unde?

M-a abordat într-un gang, dar nu-mi mai amintesc exact pe unde. Undeva pe cheiul Sisowath din Phnom Penh.

A scris ceva pe o foaie, a ridicat privirea din nou şi

mi-a spus pe un ton convingător, rezonabil: Trebuie să înţelegi că nu poţi veni în Ang Tasom şi să le ceri oamenilor să-ţi povestească lucruri despre care nu ştiu nimic. Asta provoacă numai nelinişte. Ţara asta a suferit îndeajuns. Conducătorii noştri vor loialitate din partea poporului. Nu se poate reinstaura ordinea fără asta. Trebuie să reconstruim ţara şi să construim structuri democratice.

Guvernul folosea deseori în discursuri expresii ritualice de genul ăsta. În emisiuni radio. În ziare. Şi spunea că o opoziţie ar reinstaura negura vremurilor lui Pol Pot.

În această nouă democraţie cambodgiană, oamenii vor să audă adevărul, vor să se facă dreptate, am spus. Veţi înţelege că oamenii n-au cum să dispară aşa, pur şi simplu.

Ma Rith a continuat de parcă nu m-ar fi auzit: Eşti aici de puţin timp. Trebuie să te întorci în Phnom Penh. N-ai voie să faci vâlvă aici.

Nu vreau să fac vâlvă. Vreau doar să aflu ce s-a întâmplat.

S-a încruntat şi tonul i s-a înăsprit: Trebuie să înţelegi că majoritatea cetăţenilor nici nu speră să-şi găsească vreodată rudele dispărute. Căutările astea triste, fără vreun rezultat, îi fac să sufere în continuare.

S-a lăsat pe spate, şi-a luat un ton mai blând şi a continuat: Mi-e milă de oamenii care-şi caută apropiaţii de care s-au despărţit în timpul războiului. Mă rog la obiectele sacre să li se permită să se întâlnească din nou cu cei dragi. Câţiva prieteni şi membri ai familiei mele m-au părăsit pentru totdeauna şi eu tot n-am aflat ce s-a ales de ei. Asta e, suntem nevoiţi să mergem mai departe.

Fraze ritualice, vorbărie goală.

În ochii lui n-am văzut durere, doar nerăbdarea funcţionarului care era obligat să-şi facă treaba. Când râul

îşi schimbă cursul, se poate întâmpla orice. Ordinea se transformă în haos. Cadavrele plutesc cu faţa în jos, purtate de vârtejuri blânde.

Persoana pe care o caut n-a dispărut pe vremea lui Pol Pot. A dispărut în timpul mitingului de acum şase luni, i-am spus, privindu-l în ochi.

A aruncat ţigara pe jos, a stins-o cu talpa pantofului şi a replicat: Hai să zicem c-a avut loc un accident şi cel pe care-l cauţi e mort. Şi dacă tot n-ai ce face aici, ar fi mai bine să te întorci la Phnom Penh. Nici conducătorii noştri, nici conducătorii voştri occidentali nu vor probleme.

Am simţit un gol în măruntaie, pe tâmplele mele s-a format o coroană din broboane de sudoare. Voiam să ţip, dar n-aveam aer. Aş fi vrut să-i spun: Sunt deja probleme. Oameni împuşcaţi în stradă. Cadavre aruncate pe malul râului. Conducătorii fugind peste graniţă.

I-am zis în schimb: Vreau rămăşiţele lui.

M-am chinuit să scot cuvintele astea, fără a crede deocamdată în înţelesul lor. Sunt sigură că oamenii adună cadavrele celor care mor. În Phnom Penh, oamenii s-au dus la temple să-şi revendice morţii. Am văzut cu ochii mei, i-am spus.

A bătut cu stiloul în dosar şi a zis: Sigur, există anumite proceduri. Dar persoana respectivă trebuie să-şi poată identifica morţii. Dacă vrea cineva să revendice rămăşiţe neidentificate, trebuie să se judece mai întâi cu Ja Vei Srok din Ang Tasom.

Încerca să-mi arate că existau totuşi nişte legi în ţara lui, care nu se bazau nici pe violenţă, nici pe tradiţii. Dar vorbele lui erau ca seminţele fără sol. Trebuia să-şi mulţumească liderii. Trebuia să elimine neplăcerile. A simţit dispreţul din vocea mea şi mi-a spus cu o pornire reţinută: în ceea ce priveşte cazul dumitale, tribunalul nu va interveni pentru că nu are motive s-o facă. Acum te întorci în camera ta şi dimineaţa te duci înapoi la Phnom

Penh. Am instruit şi şoferul.

Bătea cu stiloul în birou, din ce în ce mai nerăbdător.

Vreau să cer ajutorul dumneavoastră ca să-i găsesc rămăşiţele, l-am spus.

Ne-am uitat amândoi cum îşi pune stiloul pe birou cu un gest teatral. Stând în picioare, şi-a ridicat braţul drept deasupra capului şi l-a coborât chiar lângă faţa mea, despicând aerul de trei ori în timp ce mi-a răspuns.

Dumneata nu mă asculţi. Aici nu e nimic de găsit. Te întorci la Phnom Penh.

Zdrang. Zdrang. Zdrang.

Becul gol de deasupra noastră a pâlpâit, s-a stins şi s-a aprins din nou. El n-a clipit la lumina întreruptă, dar eu am închis ochii şi, preţ de o clipă, am întrezărit imaginea unei femei care-şi privea bebeluşul în ochi. Trebuia să mă concentrez şi să uit de lucrurile astea.

Ma Rith şi-a mai aprins o ţigară şi mi-a suflat fumul în faţă. Vei fi condusă înapoi în cameră. Te întorci la Phnom Penh dis-de-dimineaţă. Nu vrem neplăceri, a zis.

Nu înţeleg dragostea asta ciudată pe care ţi-o port. Dar, în momentul de faţă, mă aflu într-un loc pe care vechii gnostici îl numeau vid. Dacă la uşa biroului în care lucrez acum ar apărea brusc chipul tău, m-aş întoarce către tine şi ţi-aş spune: Acum sunt treaz.

Stranietatea iubirii mele pentru tine m-a transformat într-un mort încă în viaţă, iar pe tine te-a trezit din moarte, printre cei vii. Mă tem că vei dispărea şi nimeni nu-şi va mai aminti numele tău.

După lăsarea întunericului, cineva a zgâriat uşor la uşă. Mau s-a strecurat înăuntru şi a tras uşa după el; deasupra cicatricei de pe obraz avea o vânătaie. Îmi pare rău, *bomg srei*, mi-a spus.

Vânătaia aceea era un avertisment, o notă scrisă cu roşu.

A stat îndărătul uşii şi mi-a şoptit: Au aruncat morţii în canalul de lângă casa pădurarului. La capătul şoselei, cum ieşi din oraş. După miting, au adus două cadavre. L-au împuşcat pentru că i-a fotografiat pe cei care aruncaseră grenadele. Ştiau că are legături cu Occidentul. Cadavrul nu trebuia găsit. De asta l-au adus aici.

Ochii umezi ai lui Mau mi-au susţinut privirea, a ridicat mâinile de parcă ar fi vrut să mă atingă, apoi le-a lăsat jos. Măcar acum ştii. Sunt mulţi care nu află niciodată. Mâine trebuie să te duc înapoi, de îndată ce se luminează. Am pregătit totul. Trebuie să vii cu mine. Să nu faci probleme. Habar n-ai de ce sunt capabili. Eu o să dorm la vărul neveste-mii. Sunt urmărit, trebuie să plec acum.

M-am furişat pe uşa din spate şi m-am pierdut în alaiul festiv. Feţele oamenilor erau iluminate de flacăra lumânărilor pâlpâinde. Sunetul tobelor, gongurilor şi al ţambalurilor *chhing* s-a amplificat, celebrând divinitatea. Nu mai făceam parte din procesiune. Oamenii s-au îndepărtat de mine, cu toate că mergeam în mijlocul lor. Când oamenii au luat-o pe aleea spre templu, la adăpostul întunericului de pe şoseaua neluminată, m-am îndreptat spre capătul oraşului. Am zărit podul de peste canal şi trunchiurile tăiate de bambus, sprijinite de casa pădurarului. Alături stătea un sculptor de monumente budiste cu o grădină plină de blocuri de piatră cioplite, ca nişte fantome ghemuite, stând în fund sau în picioare sub luna plină, acoperită de nori. M-am furişat pe lângă căsuţă, pe lângă zidul vechi al cetăţii, şi am găsit o cărăruie folosită de animale, care cobora de pe un dâmb mic până la malul canalului. Apoi am intrat în apă, înaintând cu greu şi gândindu-mă speriată la ce aş putea găsi.

Cufundată în apă până la brâu în bezna fără stele, într-o lume de mirosuri. Nici n-am sesizat răcoarea umedă. Furtuna din minte anihilează simţurile. L-am auzit pe Mau şoptindu-mi de pe pod: Surioară, opreşte-te. Vino înapoi.

Cineva aluneca spre mine de pe mal; am distins vocea lui Will: Pleacă dracului de acolo. De pe pod, Mau a arătat spre mijlocul apei şi a zis: Au aruncat cadavrul din camion chiar în locul ăsta. Haide, surioară. Aici nu mai e nimic. Haide. Mi-e frică de *sramay*.

Aici nu sunt fantome. Eşti doar tu.

Am înaintat mai mult, până când am ajuns sub locul unde stătea Mau, şi am încercat să desluşesc ceva în întuneric. Aici? am şoptit.

S-a aplecat şi mi-a spus: Ieşi de acolo. N-o să găseşti nimic. Apa a spălat totul. Vino, aici sunt *neak la*.

Fantome. Şi căpeteniile satului.

Mau s-a strecurat printre balustrade şi a alunecat şi el spre mal. S-a lăsat pe vine şi a spus: Conducătorii nu vor să te găsească aici. Uite, cineva mi-a dat ceva ca să ştii, ca să poţi pleca liniştită.

M-am întins spre el şi atunci m-a luat de braţ şi m-a tras în iarbă. Mi-a pus în palmă medalionul meu vechi cu Sfântul Cristofor, apoi mi-a dat drumul.

Pădurarul l-a găsit la gâtul cadavrului, mi-a spus. Acum ai o dovadă. Şi e destul.

Nu e destul. Inima cere mai mult.

Aripile şi picioarele păsărilor de baltă pe suprafaţa apei. Raţele din pădure şi-au făcut cuibul în craniile din canalele Cambodgiei. Câinii înfometaţi scormonesc peste tot. Şobolanii se ascund.

Un stol de cocori a fremătat în văzduh.

Am simţit răceala micii bucăţi de metal din palmă. Când m-am întors cu spatele la Mau, m-am împiedicat şi apa a împroşcat iarba, tulburând monstrul invizibil din adâncuri, ale cărui aripi s-au izbit de canal. Aerul dens, aproape material. Sângele pulsând în spatele ochilor. Arsura de pe picior usturându-mă sub apă. Ce se ascunde acolo? Peste ce-aş putea să dau? Mă aflu în mormântul tău şi te bântui.

M-am întors spre locul unde stătuse Mau, dar n-am văzut nimic.

Will a intrat în apă până la mijlocul canalului, a cercetat suprafaţa apei şi malul şi a spus: Dacă l-au aruncat de aici…

Apoi s-a uitat spre nămol şi-a zis: Nu te poţi abţine să nu te bagi peste tot? S-a uitat din nou spre pod, calculând, şoptind: Dacă l-au aruncat de aici, ar fi trebuit să aterizeze undeva în zona asta. Dar animalele mişcă lucrurile. Şi mai e şi vremea.

S-a uitat în spatele nostru, la canalul care se lărgea, şi a zis: Anne, nu cred c-a mai rămas ceva, dar arunc o privire. Tu stai cuminte.

Locul se legăna de parcă l-ar fi mişcat un vânt întunecat. A început să se plimbe în cerc. Îşi cunoştea meseria. Cadavrele sunt mâncate de porci, oasele se împrăştie, se scufundă în nămol. Copacii au ochi. Am ascultat respiraţia lentă, concentrată a lui Will şi l-am urmărit mişcându-se sigur pe el în întunericul îngheţat. Pornea şi se oprea, scufundat în apă până la gât, lăsând câte un umăr sub apă, întorcându-şi faţa într-o parte ca să poată respira, cu braţul întins drept, smucindu-se, încercând să-şi elibereze spatele acoperit de zambile de apă şi de mâzgă. Grăbeşte-te. A ridicat diverse obiecte, ba un băţ, ba o piatră, apoi un oscior la care s-a uitat atent şi a spus: Nu e de om. Le-a aruncat pe mal şi şi-a reluat căutarea. A dispărut sub apă, înlăturând lucrurile pe care le găsea pe pipăite în apa împuţită. Am aşteptat. În depărtare, am auzit sunetul tobelor *chhai-yam*. Trei lucruri nu pot fi ascunse: soarele, luna şi adevărul. La templu era cu siguranţă un teatru de păpuşi, erau lumânări şi beţişoare de tămâie aprinse. Vântul adia uşor, unduind stuful de pe mal.

După mult timp, Will a ridicat ceva încet. L-am văzut aplecându-se deasupra obiectului, netezind delicat

nămolul, apoi l-a scos din apă, iar eu am văzut stropii care cădeau într-o cascadă argintie când obiectul a străpuns suprafaţa. Norii descoperiseră luna. Sfârşitul musonului. În ziua următoare călugării aveau să îmbrace veşminte noi. Muzica *pinpeat-ului* din depărtări.

În locul acela umed şi întunecat eram două creaturi despărţite de apă la mijloc. Am luat craniul de la el şi i-am simţit umărul atingându-l pe al meu în timp ce-l examinam împreună pe întuneric. Eram terifiată de obiectul atins. Nu mai atinsesem niciodată un os uman. Cum să facă rău o bucăţică de os? N-aveai cum să fii tu. Craniul acesta mic nu avea cum să fie al tău. Tu erai viu şi te refugiaseşi undeva cu siguranţă. Dar în clipa următoare am văzut ciobitura în formă de semilună pe incisivul aproape desprins de maxilarul superior.

Iată cum atârnă buzele care mi-au cântat cândva. N-o să ne mai întâlnim niciodată, n-o să ne mai vedem niciodată. Te-am tras mai aproape, te-am lipit de piept.

M-am retras spre malul murdar al canalului ascuns în noaptea cu ochi negri şi m-am ghemuit în noroi, legănându-ţi craniul pentru totdeauna. Will s-a lăsat pe vine lângă mine şi a trasat cu degetul curbele craniului, arătându-mi gaura cu marginile zdrobite. Glonţul a intrat pe aici. Pe aici a penetrat tâmpla dreaptă, mi-a şoptit.

A rotit craniul ca un expert şi a spus: Nu există gaură de ieşire. Dacă nu s-a blocat înăuntru, înseamnă c-a ieşit prin orbita unui ochi. Dacă s-ar fi blocat acolo, ar fi căzut şi s-ar fi scufundat.

Am ţinut osul în mână palpându-l cu degetele şi m-am uitat la suprafaţa pătată. Bucuriile vieţii n-au lăsat nicio urmă. Cât valorează o viaţă umană? O să te incinerez. O să mă rog la mormântul tău.

Firicelele de nisip cad, au mai rămas doar câteva granule şi, deşi le privesc încontinuu, an după an, eu nu-mi ating destinaţia niciodată. Te-am pierdut din nou, pentru a

treia oară, pentru ultima oară. Durerea şi eşecul meu.

Ochii lui erau două luni întunecate. Will privea în gol pe lângă umerii mei şi, sub mâzga şi zambilele de apă de pe piept, se transforma într-o stană de piatră transpirată. I-a şoptit umbrei mute din spatele meu pe-o voce răguşită: *Bawng*, *muy soam*. Şi, fără să-şi ia privirea de la armă, mi-a spus: Ridică-te şi întoarce-te încet. Spune-i că plecăm, că ne întoarcem la hotel şi ne cărăm din oraşul ăsta, spune-i. Spune-i că plecăm dracului de aici. Spune-i odată.

Linia dintre viaţă şi moarte s-a şters. M-am aplecat de parcă aş fi vrut să ascund ceva, dar Will m-a apucat de braţ şi a strigat la mine: Prefă-te că ţi-e frică de mine, apoi m-a îmbrâncit spre mal şi s-a întors cu palmele lipite spre bărbaţii înarmaţi, cu degetele ridicate, implorând.

Bawng, plecăm, dar lăsaţi armele, le-a spus.

I-au răspuns în engleză: Plecaţi din Ang Tasom.

Am văzut piciorul unui soldat întinzându-se lângă capul meu şi lovindu-ţi craniul, propulsându-l dintre sânii mei în apa din canal. M-am uitat la mâinile mele goale şi nu-mi venea să cred.

Aud plescăitul uşor ca zgomotul făcut primăvara de o raţă care aterizează pe apă. Iar şi iar, şi iar. Treizeci de ani am auzit plescăitul acesta.

M-am prăbuşit pe braţul soldatului, Will m-a ridicat şi a început să mă târască spre mal. Soldatul mi-a spus în khmeră: Conducătorii satului spun că trebuie să pleci.

L-a îmbrâncit pe Will atât de tare, încât s-a prăbuşit la picioarele mele. M-a privit în ochi şi mi-a spus în khmeră: O să te ducă înapoi. Şi acum pleacă. Nu vreau probleme. Dacă nu, mă întorc.

Am zâmbit, era zâmbetul rătăcit al unei străine cu mintea rătăcită, şi i-am zis: Spune-le conducătorilor tăi că dacă mor diseară în pat, am să mă-ntorc şi-o să-i bântui.

Soldatul i-a tras un şut lui Will. Eu nu mai eram legată de viaţă. Dar nici mireasa morţii nu eram. Eram

memorie şi speranţă calculată în porţii mici, de subzistenţă.

Nu-mi amintesc drumul de întoarcere la hotel. Îmi amintesc doar de Will care stătea lipit de peretele de lângă uşă în camera mea, cu picioarele lungi strânse sub el, bând bere din Angkor şi întrebându-mă: Ce le-ai zis de ne-au lăsat să plecăm?

I-am zis c-o să-l bântuie fantomele.

Will a scos un râs nervos, încordat. Mă-ntreb unde dracu' o fi dispărut Mau. Apoi m-a privit şi a spus: Să ştii că oamenii sunt făcuţi şi pentru fericire. Şi o persoană fericită poate cinsti lucrurile sacre. Nu era nevoie să faci asta.

Îmi amintesc de urmele ude lăsate de pantalonii lui Will după ce s-a ridicat de pe podea şi a spus: Plecăm. Încuie uşa. Mă duc să-l caut pe Mau. Sper că nu l-au lăsat lat pe undeva.

Şi cu craniul cum rămâne?

A fost singura dată când l-am văzut furios pe Will. A spus: E timpul să te opreşti, Anne. S-a terminat. Plecăm naibii de aici. N-o să mai avem şansa asta. Nu aşteptăm dimineaţa.

Ecourile tobelor şi ţambalelor au amuţit în întunericul adânc de dinaintea răsăritului. Am ieşit din cameră şi m-am întors la canal. Morţii trebuie îngropaţi; e în firea lucrurilor. Nu-mi păsa ce aveau să-mi facă. Aveam un singur gând: dacă nu te puteam îngropa, ştiam c-o să îndur mai multă durere decât aş putea suporta. Simţeam mirosul prafului roşu de pe drumurile satului. Dar înainte să alunec în jos pe mal, până la apă, trei bărbaţi tineri m-au înconjurat. Mi-au răsucit braţele la spate şi am simţit miros de usturoi şi de săpun ieftin, şi am auzit o voce sâsâind: Nu mai da din picioare. Am dat din picioare. Am simţit un pumn în cap şi în Ang Tasom n-a văzut şi n-a auzit nimeni nimic.

M-au încuiat într-o celulă de ciment şi au închis uşa, şi eu m-am lăsat moale pe podea. Eram un nimic. Mi-era atât de sete. Eram atât de obosită. M-am cufundat instantaneu într-un somn adânc, dar ţipătul viesparului m-a trezit brusc, *piii lu' piii lu'*. Celula nu avea geamuri, dar am simţit prima rază estompată a răsăritului în aerul care se încălzea. Toţi cei vii erau închişi în celule de ciment şi toţi cei dispăruţi erau aruncaţi în canale.

Acum aparţineam sălbaticului tărâm al morţii.

Prin ce am păcătuit eu? Voiam doar să te redau pământului. Era normal ca porcii sau câinii să smulgă pielea de pe faţa ta, dar anormal să te îngrop? Mi-au spus: Femeie, eşti un gunoi. Nu înţelegi nimic. Eşti un nimic. Dorinţa ta nu valorează nimic.

Proastă. Femeie nebună. Victimă.

A existat o vreme când încă-ţi mai puteam atinge pielea. Nu pot să plec. Dar nici să rămân nu pot.

Oamenii spun: E ţara *lor*, lasă-i *pe ei* să povestească despre asta.

Ţara mea eşti tu.

Doi gardieni intrau şi ieşeau din celula de ciment. Erau tineri, slabi şi supuşi, aveau o căutătură prostească, agresivă. Erau instruiţi să caute şuruburile şi piuliţele cu care prizonierii s-ar fi putut îneca, pixuri cu care şi-ar fi putut râcâi venele. Mi-au confiscat lanţul cu Buddha. O căldare împuţită stătea în colţ. Castroanele mizerabile cu orez necurăţat ascundeau pietricele în care-ţi spărgeai dinţii. Am ţinut orezul în gură înainte de a-l mesteca şi am scuipat pietricelele. Exista şi un bazin cu puţină apă din care nu îndrăzneam să beau. Totuşi am băut. Eram în stare să mă iau la bătaie pentru stropii ăia. Când am ţipat după apă, un paznic mai în vârstă mi-a spus: Taci, sau mă întorc şi te bat. Când i-am întors spatele aceluiaşi om, mi-a zis: întoarce-te spre mine, că te bat. Ţi-e foame? Am spus nu. Atunci mi-a zis: Minţi. Spune-mi adevărul, că te bat.

Corpul lui era posedat de amintirea detaliată a metodelor prin care-i împiedica pe prizonieri să se sinucidă înainte să fie torturaţi până mureau.

Cineva a întrebat-o odată pe Martha Graham cum de-şi aminteşte de dansurile ei. Corpul e cel care-şi aminteşte, a răspuns ea.

După ce am făcut dragoste pentru prima oară, am înţeles ce spunea.

Gardienii nu mă slăbeau o clipă şi eu eram condamnată să-mi aduc aminte.

Eram redusă la un tricou, un sutien, lenjerie de corp, pantaloni de bumbac, durere şi sete. Tremuram toată noaptea şi mă ghemuiam acoperindu-mi faţa cu braţele de frica şobolanilor. Piciorul mi se umflase şi era stacojiu, capul îmi zvâcnea. În prima noapte m-am gândit că Will ştia unde sunt. Mau, la fel. Vor veni după mine în curând, în cea de-a treia noapte, m-am gândit: Poate că nu ştie nimeni unde sunt. În noaptea aceea m-au ţinut trează cu forţa într-un colţ. De câte ori aţipeam, mă împroşcau cu apă sau îmi dădeau şuturi. În zori, un gardian mi-a legat mâinile la spate şi m-a dus din nou în biroul lui Ma Rith.

Ma Rith i-a spus gardianului să iasă, aruncându-i un *Baat, tien*! vioi şi mi-a indicat scaunul din faţa lui. Pe birou n-avea decât un pachet de Marlboro, o brichetă galbenă ieftină, din Angkor, ochelarii de soare şi o cană cu apă. Voiam să beau din apa torţionarului meu.

De ce te-ai întors la canal? m-a întrebat. Ţi-am spus că n-o să găseşti nimic.

Foame. Sete. Nesomn. Mâini legate. Eram doar un corp vulnerabil. Prada sigură a celor care voiau să mă rănească.

L-am găsit, am spus.

N-ai găsit nimic, a replicat Ma Rith.

M-am mişcat în scaun. Puteam să spun orice. Nu-mi păsa dacă o să mor.

Guvernul nu recunoaşte greşelile care se fac. Cum ar putea oamenii să meargă mai departe, dacă nu ştiu ce s-a întâmplat cu familiile lor? Cum să-şi vadă de viaţă dacă nu află adevărul?

Între noi, aerul umed şi fierbinte era nemişcat.

Sprâncenele lui Ma Rith s-au ridicat, apoi cutele feţei i s-au netezit din nou. Conducătorii noştri spun c-ar trebui să săpăm o groapă în care să îngropăm trecutul şi să privim înainte spre o eră nouă, să luăm totul de la zero, mi-a zis. Toţi avem familie, prieteni sau rude care au fost omorâte şi lăsate să putrezească, fără a fi incinerate de regimul genocidului.

Afară, în depărtări, ţipătul unui vultur.

Devenim ceea ce credem că suntem, am spus. Dacă adevărul nu iese la iveală, spiritele morţilor nu-şi vor găsi liniştea niciodată.

Vocea lui Ma Rith s-a înăsprit ca o coardă întinsă pe gâtul unei chitare vechi. Nu eşti de aici. De ce te-ai băgat? Trebuie să acceptăm realitatea istoriei. Morţii noştri au amuţit şi au dispărut. Ţara noastră a trecut prin zeci de ani de război. E timpul să uităm şirul acesta de orori şi să construim un viitor mai bun.

Oamenii vor adevărul, am spus. Dar se tem. Şi cetăţenii Cambodgiei vor să vorbească în numele celor care nu mai pot vorbi. Cineva trebuie să acţioneze în numele celor care au pierit. De ce vreţi să îngropaţi trecutul, şi nu pe cei care au trăit în acel trecut? Ce fel de lege a naturii mai e şi asta? E legea zeilor? L-am văzut. I-am găsit craniul. I-am recunoscut dintele.

Nu l-ai găsit. Orice ai fi găsit, nu era el. Există destule cranii în ţara asta. E uşor să le confunzi.

Şi-a aprins o ţigară şi a tras fumul adânc în piept. S-a lăsat pe spate în scaun, mai relaxat decât prima oară când mă provoca şi mă hărţuia la tot pasul. Eram murdară şi mi-era sete. Afară se auzeau ţipetele stridente ale graurilor şi

ciripitul vrăbiilor din copaci.

Vreau numai atât: să respect ritualurile, să-l incinerez, să le cer călugărilor să se roage pentru el, i-am zis. E normal să ne îngropăm morţii.

A pus stăpânire pe mine o linişte nefirească, şi m-am uitat la umerii din ce în ce mai înguşti ai lui Ma Rith. M-am speriat crezând c-am adormit, când am văzut că trage un fum lung din ţigară şi striveşte chiştocul cu un calm rece. Nu voiam să-mi arăt punctele slabe. Devenisem un animal care putea fi omorât oricând. Mă simţeam în stare să fac orice, să dorm în timp ce vorbesc, să fur apă de la cineva, să comit atrocităţi de nedescris, să acţionez fără să simt nimic. Trebuia să mă controlez, să găsesc o cale de ieşire. I-am spus: *Loak bomg*, te rog. Vreau să mă laşi să-i îngrop craniul.

Asta nu e sarcina ta, a replicat Ma Rith. Eşti doar o străină. Trupul le aparţine rudelor din Cambodgia. De ce cauţi să ne sfidezi legile?

Nu are rude, am spus. Îmi revendic dreptul de a-mi îngropa soţul aşa cum se cuvine. Legile sunt inventate de oameni. Sunt sigură că n-ai permite nimănui să fure trupul cuiva din familia ta fără să intervii.

Aerul s-a schimbat. Sărisem calul, trecusem printr-o uşă care ducea într-o cameră diferită.

A zâmbit ironic. A împins ochelarii de soare pe birou şi mi-a spus pe un ton batjocoritor: Există un frate mai mic. Îl cunoaştem. Şi mai ştim că n-a fost bărbatul tău.

Am încercat să ignor valul de dezgust, de căldură şi de sudoare îngheţată. Am aruncat o privire prin cameră, dar n-am văzut nicio găleată. Am rostit pe o voce deja intimidată: E bărbatul meu. Am conceput un copil împreună.

Ce copil? N-ai niciun copil.

N-avea chef să discute despre copii şi căsnicie şi acum era nemilos, ca şi când s-ar fi certat cu cineva din

familie, intimitatea tonului ameninţând să explodeze în violenţă, aversiune şi tăcere. M-am oprit ca să-mi dreg vocea tremurândă şi am spus: M-am îmbolnăvit de gripă tropicală, am traversat râul prea devreme şi bebeluşul a murit. Era fată.

Mi-a răspuns pe acelaşi ton batjocoritor: Crezi că nu ştim cine eşti? Ştim tot. Ştim când ai venit. Ştim şi cu ce se ocupa el. N-aţi fost căsătoriţi. Eşti o uşuratică oarecare pe care o agăţi la o bere.

Vorbele lui cântăreau cât osia unui car cu boi care trecea peste capul meu.

Mă dureau umerii şi nu reuşeam să-mi şterg fruntea asudată.

N-am comis nicio fărădelege. Soţul meu a dispărut de la un miting politic din Phnom Penh. Eu i-am găsit craniul. Vreau să-l incinerez şi să mă rog pentru el.

Nu ştiu cât de adânc puteau pătrunde ochii lui. Primise ordine să mă facă să mă supun. Brusc, a bătut cu palma în masă, eu am sărit în sus şi el a spus nervos: *Atoyte*. Ai comis o fărădelege. Nu ai dreptul să ceri nimic.

Umanitatea ne spune să ne îngropăm morţii, am răspuns.

Umanitatea nu ne spune să-i respectăm pe cei neloiali. Acest bărbat şi-a trădat guvernul. Nu merită devotament.

Un vânt rece mi-a străbătut corpul, trecându-mi prin vintre, lăsând în urmă o răcoare care nu mai dispare niciodată.

Ce valoare mai are devotamentul după moarte? am întrebat.

O să-mi recunosc duşmanii chiar dacă mor, a spus Ma Rith fără convingere.

Inimă slabă şi prefăcută, ureche surdă, mână însângerată. La asta s-o fi reducând un om?

Mi-am îndreptat spatele pe scaunul tare şi am spus: O să-i recunosc pe cei dragi chiar dacă mor. Prefer să mor decât să plec din Ang Tasom fără el. Ştiu că-i aici.

Atunci Ma Rith s-a ridicat, s-a oprit în spatele meu şi s-a aplecat peste mine: Mie nu-mi dictează nicio femeie cum să aplic legile ţării mele, a spus.

Mă lichefiasem pe dinăuntru. Camera părea năpădită de spirite zdrenţuite. De câtă cruzime e nevoie ca să stingi căldura umană? Până unde se poate ajunge? Pe bolta porţii cimitirului din Errancis scrie doar atât: Dormir.

M-am adresat scaunului gol: Există legi mai vechi decât legile oamenilor. Legea divină spune aşa: fiecare străin e un sfânt. Ce fel de lege am încălcat eu?

S-a aşezat din nou şi a scris ceva pe o hârtie subţire ca pleoapele unui mort. Eşti o victimă, mi-a spus. Te comporţi de parcă ai fi suferit un accident. Susţii că nu are pe nimeni care să-l revendice. Dar fratele lui trăieşte.

Arsura de pe picior a început să-mi zvâcnească. Dar părea rana altcuiva. Mă preocupa, dar durerea asta nu mai era a mea.

Loak bou, un singur lucru îmi doresc: să-mi pot iubi morţii. Cum poate fi considerat greşit aşa ceva? Conaţionalii voştri ar vrea să spună acelaşi lucru, dar teroarea le-a închis gura. Fratelui său nu-i pasă de el.

Ma Rith şi-a mai aprins o ţigară, de data asta cu un gest pripit. Asista la un teatru ieftin. Avea lucruri mai bune de făcut. Treaba lui era să scape de mine şi iată că încă mai stăteam de vorbă. Dacă nu reuşea să mă înduplece, avea să mă forţeze. A închis dosarul şi mi-a vorbit din nou pe vocea blândă, studiată pe care o folosea la frazele învăţate papagaliceşte: Ce rost are să scormonim în trecut?

Ca să revendicăm ceea ce aparţine prezentului, am răspuns.

Şi-a pus ochelarii întunecaţi. Arde iarba uscată şi lasă

să crească iarba nouă, a spus.

Pământul va arde, va pieri şi nu va mai fi.

Am retezat argumentele din ambele părţi şi n-am lăsat nimic în mijloc.

O să te trimitem înapoi, a spus. O să te ducem la aeroport, o să te urcăm într-un avion care zboară spre ţara ta şi o să primeşti interdicţie de intrare în Cambodgia.

M-au dus înapoi în celula de ciment. Am cercetat crăpăturile din pereţi. La corpul meu nu m-am uitat. Corpul îmi zvâcnea de foame şi ameţeam de sete. M-am cufundat într-un somn adânc. Dacă eşti în acel loc sălbatic, o să vin şi eu şi o să mă odihnesc în tine. Ţi-ai găsit morţii, ai găsit-o pe mama ta, pe tatăl tău, pe bunica ta, Tien, eşti lângă ei? Există muzică acolo? Aveţi rock-and-roll? Mama mea e acolo? Am alungat şobolanii şi am auzit un ţipăt strident, sacadat, dându-mi seama că era chiar ţipătul meu semiconştient. A doua zi în zori, am auzit o maşină afară, apoi paşi de bărbaţi şi voci. Aveau să mă smulgă de lângă tine pentru totdeauna. Mi-era atât de sete.

Montreal

Aveam mâinile legate şi mă durea tot corpul. La ieşirea din Ang Tasom l-am văzut pe Mau care ne aştepta ascuns pe jumătate după o tarabă de la marginea şoselei şi a ridicat privirea spre mine. Am nimerit toate gropile mari şi am văzut ici-colo o pasăre prin geamurile închise ale maşinii. Umerii mei se loveau de cele ale torţionarilor mei. Am încercat să mă micşorez, să-mi reduc corpul la ceva ce nu poate fi atins. Nu mai simţeam parfumul palmierilor de zahăr sau al orezăriilor din Cambodgia, doar respiraţia împuţită a celor care trebuiau să mă reducă la tăcere.

Îţi mai aminteşti de fata din camera galbenă de pe Bleury Street? De stratul gros de zăpadă care se aşeza pe trotuare duminică dimineaţa. M-am întins spre tine, m-am destins în braţele tale. Cândva existau multe locuri, dar acum existai doar tu. Îmi plăcea cum mă priveai în camera

galbenă.

Nu vedeam ochii şoferului nostru pe drumul spre Phnom Penh. Purta ochelari cu lentile închise la culoare şi mâinile sale strângeau volanul ori de câte ori ne loveam de vreun pietroi. Mau ocolise cu atenţie toate gropile mari şi bolovanii de pe şoseaua accidentată, oprise să dea de pomană, îşi cărase motocicleta când am traversat podul rupt, aruncându-ne din când în când câte-o privire, întinzând mâna în spate ca să ia ţigara pe care i-o ofeream.

N-o să mai revăd niciodată Munţii Elefantului, dar îmi amintesc de mâinile rigide ale lui Chan şi de faţa ei, tresărind din cauza acelui tic nervos. În camera de beton am aflat un adevăr înfricoşător: puteau să facă orice cu mine. Te-au luat de lângă mine, m-au redus la o bucată de carne, m-au făcut să mă simt o străină în lume.

La aeroport m-au întâmpinat doi soldaţi cu feţe impasibile şi o femeie dură în uniformă, care mi-a dezlegat mâinile brutal, mi-a întins un tricou curat şi nişte pantaloni de bumbac prea mari. M-a urmărit în timp ce mă schimbam şi mi-a luat hainele murdare, vizibil dezgustată. Trebuia să plec cu mâna goală. M-au dus la vamă, mi-au dat paşaportul şi un ordin de expulzare pe care nu l-am semnat. Ochii delegatului oficial scăpărau ca de ardezie şi am simţit că mi se dizolvă măruntaiele. Erau ochi care mi-ar fi putut face rău. Patru bărbaţi m-au escortat până la avion, oamenii s-au holbat la mine şi soldaţii s-au postat lângă porţi până când am decolat.

Plecarea asta mi s-a părut o prăbuşire într-un pat curat. Suferinţă. Epuizare. Paşi în spatele unei uşi încuiate. Nu mă mai recunoşteam. Am mâncat totul de pe tavă şi când mi-au oferit-o pe cea de-a doua, am golit-o şi pe asta. Am dormit cu intermitenţe. În avion. În casa tatălui meu. Am mâncat la masa tatălui meu. Îmi amintesc cum mă privea. Eşti aşa de slabă, fiica mea, mi-a spus.

Nu ştiam ce anotimp era, aerul era rece şi mirosea a

iarnă, sau poate era doar o noapte mai răcoroasă.

I-am spus că ai murit şi că ţi-am găsit craniul. A ridicat mâna şi mi-a spus: Odihneşte-te. Îmi povesteşti mai târziu. După ce te-ai odihnit.

Voia, de fapt, să spună: Nu-mi mai spune nimic.

M-am uitat la umbrele de pe pereţii camerei din copilărie şi m-am întrebat oare cum am ajuns aici.

A doua zi dimineaţă, a venit Berthe. S-a aşezat pe marginea patului meu îngust, şi-a desfăcut braţele şi eu am început să plâng. Mirosea a săpun din muguri de pin. M-a întrebat: *Mon p'tit chou*, ce ţi-au făcut?

Tatăl meu invita tot felul de lume. Îi era frică de mine, aşa străină. Am stat înfăşurată într-o plapumă cu volănaşe pe scaunul vechi de lângă lampa cu abajurul stricat. A venit şi Charlotte cu cei trei copii ai ei, ezitând de parcă nu m-ar fi cunoscut. Copiii ei se uitau la mine cu ochii mari, s-au încăierat din cauza unor creioane colorate, au plâns pentru un creion roşu, au colorat nişte chenare. Charlotte se străduia să umple tăcerea, dar eu simţeam că nu-i mai suport sporovăială. Când m-a întrebat „Şi ce-o să faci acum?" i-am trimis acasă pe toţi.

71

După ce te-am pierdut, în capul meu plin de gânduri negre s-a ivit ideea clară: nu mă poate ajuta nimeni. Disperarea înseamnă o viaţă la care n-ai asistat. Ucigaşii tăi se plimbau în voie, îşi vedeau de treaba lor. Încrederea mea în lume fusese distrusă.

N-o să te mai vadă nimeni, chiar dacă tu dormi încă lângă mine, fără să ai nevoie de nimic.

Am fost prin birouri curate, bine iluminate, în care bărbaţi îmbrăcaţi în costum intrau şi ieşeau, deschideau serviete, îmi comunicau numele lor, consultau hârtii şi îmi repetau acelaşi lucru formulând diferit: Noi nu intervenim în legile altor ţări. Există un întreg şir de proceduri care trebuie urmate pentru revendicarea unui cadavru. Ce vă

face să credeţi că un cetăţean străin poate să se ducă acolo şi să revendice un craniu neidentificat?

Avocatul a răspuns la telefon în timpul întrevederii noastre şi a vorbit la fel de fluent în franceză şi în poloneză, ca şi-n engleză. Mi-a arătat un teanc de dosare de pe biroul lui dezordonat. Am clienţi băgaţi la puşcărie fără să fi fost judecaţi.

A dat cu pumnul în palma întinsă, s-a ridicat, s-a dus în colţul biroului, a privit spre râu şi a spus: Aţi avut noroc că v-au dat afară. Puteau să vă bage la închisoare.

Eu n-am încălcat legea. M-au închis fără să mă acuze de ceva. Nu înmormântează cadavrele. Oamenii dispar. Mă puteţi ajuta să mă-ntorc după craniul lui? l-am întrebat.

Sunteţi foarte încăpăţânată, a zis.

Cea mai mare umilinţă a fost că m-au dat afară; s-au gândit că nimănui n-o să-i mai pese dacă au scăpat de mine, am spus.

Oameni ca dumneavoastră fac scandal şi mai mare dacă sunt închişi. Mie unuia îmi pasă, dar nu ştiu ce-aş mai putea face.

Autoritatea unui guvern se opreşte la culoarea pielii cetăţenilor săi. Oameni de pretutindeni îşi caută apropiaţii dispăruţi. Le-am văzut pe femeile din pieţele publice. Am văzut femei stând pe marginea mormintelor. Nu mă poate ajuta nimeni să găsesc un os pe care să-l îngrop?

Toate acestea au devenit un spectacol accesibil. Imaginile sunt peste tot şi în aerul pe care-l respir. Oamenii ştiu ce se-ntâmplă.

Întrebarea care mă zgândăreşte ca şobolanii din celulă e următoarea: ce facem, odată ce-am aflat?

Un lucru ştiu sigur: din când în când te întorci la mine.

Timp de treizeci de ani, tăcerea m-a sufocat pe dinăuntru şi eu i-am ciugulit carapacea, încercând s-o sparg, încercând să renasc fără să mă înec. Tăcere. O

crimă. Am făcut exact ce-au vrut, am mers mai departe de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Dar şi tu ai făcut la fel, *bomg samlanh*, ai fost atât de vulnerabil că te-ai lăsat omorât. Mult timp mi-a fost ruşine. M-au redus la o nulitate. Am ajuns să mă privesc din afară, prefăcându-mă că trăiesc. Am încercat să-mi refac viaţa, m-am măritat, am născut doi băieţi. Soţul meu m-a părăsit, spunând c-a făcut o greşeală, că eram tot timpul distantă. Mi-am crescut băieţii, am pregătit mese festive pentru tatăl meu. Nu i-am povestit niciodată prin ce-am trecut, nu i-am spus totul. Papa m-a iubit cum şi cât s-a priceput. Îi ducea pe băieţi la Gatineau la pescuit. Eu stăteam în prag şi-i urmăream în timp ce se urcau în maşina lui, toţi trei cu pălăriile de pescar. Am ajuns să cunosc strângerea de inimă cu care-ţi priveşti copilul care pleacă. La şaisprezece ani, toate oasele mele îşi doreau să plece de acasă, şi când copiii mei voiau să plece, aceleaşi oase au vrut să-i ţină pe loc. În asta constă măreţia versului: *Atât de mult a iubit Dumnezeu lumea*, *încât l-a dat pe Fiul său*. Tatăl meu a văzut cum dispare omul care credea că sunt, fără să poată face nimic. N-a cutezat să mă întrebe niciodată ce fel de persoană am devenit. Şi nici eu nu i-am spus.

Multă vreme n-am vrut să-l văd pe Will atunci când era în trecere prin Montreal, dar ne-am întâlnit întâmplător pe St. Laurent. L-am recunoscut după rucsăcelul pe care-l muta de pe un umăr pe celălalt. Adânciturile de pe obrajii lui Will erau mai pronunţate. Palmele sale erau roşii. În ochii lui încă mai licărea o lumină curată care răzbătea din abuzul de alcool, nicotină şi droguri, din diferenţele de fus orar şi deshumarea celor dispăruţi.

Arăţi bine, mi-a spus. Tu nu te schimbi niciodată. Hai să bem ceva.

Will reuşea de fiecare dată să mă facă să râd. Părul mi s-a rărit. Venele de pe mâinile mele sunt noduroase.

Will găsise în sfârşit un bărbat dispus să-i despacheteze pungile pline de haine mirosind a mortăciune şi care putea trăi alături de membrele retezate din coşmarurile sale. Am discutat despre serviciu, căsnicii ratate, copiii mei, iubitul lui. A dat peste cap primul pahar de bere, şi-a mai turnat unul şi m-a întrebat: De ce m-ai evitat?

Am privit de-a lungul străzii. Tu eşti fericit?

Fericirea nu-i aşa de importantă, a râs Will.

Mi-am amintit cât de mult îmi plăcuse cândva.

Am tăcut, amintindu-ne de una, de alta, apoi el a spus: încă-l mai iubeşti, nu-i aşa?

M-am uitat în ochii lui, dar a trebuit să îmi feresc privirea. După aceea i-am zis: Săptămâna trecută a murit tatăl meu. În drum spre serviciu. Anevrism cerebral.

Will şi-a aşezat mâna pătată pe mâna mea.

La spital cerusem o oală cu apă caldă, un săpun şi prosoape curate, şi i-am spălat corpul. Avea o julitură pe obraz de la căzătură. Nu-i văzusem niciodată organele genitale. Firele de păr rare, cărunte. Nu-i atinsesem niciodată picioarele. A fost un bărbat modest. Nu-i mai mângâiasem faţa din copilărie. Îi iubeam ochii, dar mâinile sale îmi erau şi mai dragi. Am văzut petele maro de bătrâneţe. Am spălat muşchii antebraţelor. A murit în drum spre spital, se ducea să lucreze la o protează pentru un băieţel. Voia să-l ajute să meargă din nou. În timp ce-l spălam, aş fi vrut să spun: uitaţi ce mâini pricepute. L-am acoperit cu un cearşaf curat, m-am dus acasă şi i-am căutat cele mai bune haine, apoi m-am dus la pompe funebre ca să-l îmbrac. Ce rece era corpul lui. Trebuie să ai ceva putere ca să urneşti membrele grele ale unui mort. Antreprenorul de pompe funebre mi-a zis că nu e nevoie să fac asta.

Am stat lângă trupul lui toată noaptea. Antreprenorul mi-a zis că nu sunt obligată să fac asta.

I-am însoţit trupul până la crematoriu, am privit uşile

grele şi l-am văzut cum dispare pentru totdeauna fără obişnuitul lui zâmbet timid. Am simţit o prăpastie căscându-se în mine, gol, ecou, amorţeală, uscăciune, vid. N-am simţit nimic. Am semnat documentele, am luat cenuşa şi am îngropat-o. A durat trei zile.

Will a spus: Ştii că dacă o infecţie e foarte avansată, se pot dezintegra până şi oasele? Pielea se umflă, oasele se înmoaie şi se transformă într-un terci.

Şi-a ridicat paharul, a sorbit din el şi a spus: în numele iubirii, vorbeşte înainte să dispară totul.

Îmi amintesc cum stăteai aplecat peste cele două corzi ale chapei-ului, cântând pentru o fată cu părul vâlvoi. Încă mai am pozele mici pe care le-am făcut în cabina foto din gara de lângă biserică. Casete înregistrate cu vocea ta. Atât, nimic mai mult.

Am convieţuit într-o intimitate solemnă cu violenţa unei vieţi nepovestite.

Nu demult, am stat şi m-am uitat la monitor vreo zece ore. N-am aţipit. Au postat cinci mii de imagini cu oamenii care au fost fotografiaţi şi ucişi în închisoarea Tuol Sleng. Fiecare fotografie rezistă cinci secunde înainte să se dizolve pe fundalul negru. În noaptea aceea, am visat imaginile-fantomă ale privirilor şi zvâcnirea ciudată a umerilor şi a gâtului atunci când braţele sunt legate la spate. Şi ţi-am auzit vocea.

Colegii mei mă bârfesc: Cum, n-a avut o viaţă minunată? Anii ăia de tinereţe în care a călătorit? Unde ziceai? în Vietnam? Thailanda? Undeva pe-acolo. Şi cei doi băieţi şi simţul ei pentru limbile străine şi cabana de la Gatineau unde se retrage ca să scrie. Ne-a zis că scrie, dar, vezi, nu publică nimic.

Râsete uşoare.

Căsnicia ei n-a rezistat, dar în vremurile astea a cui rezistă?

Râsete degajate din nou.

Niciodată nu pare deranjată de lipsa prietenilor.

Ai auzit? Tatăl ei a murit recent.

Cred că era destul de bătrân.

N'importe\ Te afectează, indiferent de vârstă.

Linişte.

76

Doar eu te mai văd acum. Lumânări pe râu. Te-am aşteptat şi pentru un timp asta mi-a fost de ajuns. Dar nu te-ai întors la mine. Când a sosit vremea, am ştiut pe unde s-o iau ca să te găsesc. Mi-ai dat boboci înveliţi într-o frunză şi am ascultat muzică şi când ne-am plimbat pe râu, acesta şi-a schimbat cursul şi s-a întors spre izvorul lui.

Nu mai ascult muzică veche, sunetul aproape uitat al tinerilor muzicieni khmeri, înregistrând la fel de repede cum scriau, în direct, fără dublaje. N-a supravieţuit niciun membru al formaţiei tale, au fost aruncaţi în groapa comună sau pe stradă, la câini. Când priveam vitrinele pline de cranii de la Choeung Ek, mă întrebam dacă mă uit la vreun os din care izvora acea muzică plină de speranţă.

Bomg samlanh, în oglindă văd reflexia unei femei de o vârstă înaintată. M-am mai împlinit de când te-am pierdut. O viaţă întreagă alimentată de prefăcătorii.

Dacă trăim suficient, trebuie să vorbim. Dacă nu, trebuie să ne transformăm în stane de piatră pe dinăuntru, încerc să te eliberez din prăpastia din inima mea, dar tu mă ţii prizonieră, neîngropat, fără să fi primit binecuvântarea mea.

Mi-e dor de atingerea ta. Mi-e dor de flacăra din ochii tăi. Când mă rog, vorbesc cu un zeu rănit. Până la urmă, cei răniţi sunt cei care îndură suferinţa. În Cambodgia, oamenii spun că pierderea îi aparţine lui Dumnezeu, iar victoria, diavolului.

78

Continui să te întorci la mine în frânturi de imagine,

te mişti ca lumina pe un zid îngheţat. Vino la uşă, spirit cunoscut, şi eu o să mă opresc din scris, o să mă ridic şi-o să te iau în braţe. Reînvie pentru ultima oară, lasă-mă să-ţi simt respiraţia, Serey, lasă-mă să te aud cum cânţi, lasă-mă să alin durerea. Vino, şi o să-ţi şoptesc numele încă o dată.

Notă istorică

Acţiunea acestui roman se petrece în timpul genocidului cambodgian (1975-V9) în urma căruia au murit două milioane de oameni, întinzându-se până la perioada ocupaţiei vietnameze (1979—89) şi a Autorităţii Tranziţionale a Naţiunilor Unite al cărei obiectiv era supravegherea administraţiei cambodgiene şi încercarea de a crea condiţii pentru primele alegeri democratice din 1993. Oponenţii guvernului sunt ucişi în continuare.

Pentru această ficţiune, perioadele istorice au fost comprimate.

Mulţumiri

Am împletit în această poveste tot ce am citit despre genocidul din Cambodgia şi din alte ţări, despre comisii ale adevărului şi reflecţii ale supravieţuitorilor şi făptaşilor. Îmi asum însă răspunderea pentru această poveste, aluziile la reflecţiile altor scriitori, mărturiile relatate fiind transplantate aici sub forma unui adevăr pe care ni-l transmite tocmai ficţiunea.

Aş vrea să-mi exprim recunoştinţa pentru bursa McGeachy acordată de către United Church of Canada.

Îi mulţumesc în mod special lui Youk Chaang pentru efortul depus la Documentation Center of Cambodia (DC-Cam); lui Brad Adams şi celor de la Human Rights Watch; lui Mark Gergis pentru colecţia sa de muzică; lui Rich Garella şi Eric Pape pentru articolul „A Tragedy of No Importance”[15], lui Kathy Gruspier pentru discuţii şi pentru rapoartele coronerilor[16] din Ontario; lui Kim

Kieran pentru jurnalul ei (nepublicat); Soniei Tahieri, lui Ton Paeng şi lui Robert Fiala pentru fotografii şi consultanţa mai mult decât generoasă; lui Craig Etcheson; cercetătorilor de la DC-Cam şi celor care au întocmit raportul Documentation Center of Cambodia Forensic Project, mulţumesc pentru accesul la bazele de date ale Universităţii Yale, legate de genocidul cambodgian.

Dintre cărţile scrise despre Cambodgia, aş vrea să evidenţiez memoriile lui Vann Nath, *A Cambodian Prison Portrait*: *One Year in the Khmer Rouge's* S-*21*[17][18], măiestria

15 O tragedie lipsită de importanţă (eng.). (N.t.)

16 Ofiţer de poliţie judiciară în Anglia, Canada şi SUA. (N.t.)

17 Portretul unei închisori din Cambodgia: un an petrecut în S-21, administrat de Khmerii Roşii. (N.t.)

18 Copiii de pe „terenurile morţii" din Cambodgia (termen inventat de fo- tojurnalistul Dith Pran, referindu-se la locurile în care au fost ucişi mai mulţi oameni în timpul regimului lui Pol Pot). (N.t.)

şi remarcabila sa prezenţă de spirit; *Children of Cambodia's Killing* Fields21 a fotografiile lui Dith Pran; *Voices from* S-*21*: *Terror and History în Pol Pot's Secret Prison*[19] a lui David Chandler; *After the Killing Fields*: *Lessons from the Cambodian* Genocide23 a lui Craig Etcheson; studiul *Cambodia at War* al Human Rights Watch/Asia şi *Cambodia*: *Year Zero* a lui Francis Ponchaud. Aş vrea să mulţumesc pentru sursa ficţiunii personajului Chan, de la pagina 125, „Grandmother of «Fertiliser» „[20]al lui Sophearith Chuong (DC-Cam), îi mulţumesc lui Ralph Lemkin care a inventat termenul *genocid*, citat în carte („Dacă la o sută de mile de noi ar fi omorâţi femei, copii şi bătrâni..."). Aş vrea să-i mulţumesc lui Vann Nath şi regizorului Rithy Pan pentru colaborarea lor la realizarea filmului *The*

Khmer Rouge Killing Machine[21], care a constituit sursa de inspiraţie pentru dialogul cu foştii gardieni de la închisoarea Tuol Sleng de la paginile 157 şi 158.

Cititorii pasionaţi de muzica lui Buddy Guy, Etta James şi de *Antigona* lui Sofocle vor recunoaşte ecourile din cântecele şi poezia lor. „Adevărul e la fel de vechi ca Dumnezeu...",/ Şi va dăinui la fel de mult ca El, o Coeternitate" (pagina 85) este un vers citat din Emily Dickinson. M-am referit şi la ideea lui Jean Amery din *At the Mind's Limits*[22]. Cred că Hannah Arendt este prima care a spus: „Autoritatea unui guvern se opreşte la culoarea pielii cetăţenilor săi" (pagina 252), iar Simone Weil a scris despre *Iliada* că „Puterea îşi reduce victimele la nişte obiecte" (pagina 47). În *Confruntarea cu extrema*.

---

19 Voci din S-21: teroare şi istorie în închisoarea secretă a lui Pol Pot. (N.t.)

20 Bunica „îngrăşământ". (N.t.)

21 Maşina de ucis numită Khmerii Roşii. (N.t.)

22 La limitele gândirii. (N.t.)

Victime şi torţionari în secolul XX[23], Tzvetan Todorov spune: „Totuşi, nu există o legătură intrinsecă între felul în care povestim şi felul în care utilizăm trecutul; obligaţia noastră morală de a reconstrui trecutul nu înseamnă că modurile în care-l folosim ulterior sunt complet legitime”.

În continuare, aş dori să-i mulţumesc lui Lin Chiar, Debby de Groot, Shaun Oakey, David Ross, Elizabeth Schmitz, Sally Reardon, Cheryl Carter, Paulette Blanchette, Anne Simpson, Alex Levin, Barbara Jackman, Janice Blackburn, Peter Jacobsen, Rory Cummings, pastorului Bruce McLeod, regretatei doamne dr. N.K. Campbell, Ian Small, Michelle Oser, Lindei Gaboriau şi Centrului Banff pentru Arte, Monicăi Pereschi, Josephinei Rijnaarts, lui Manfred Allie, Centrului Budist Khmer din Ontario, lui

Leslie şi Alan Nickell, lui Adam şi Ann Winterton, lui Madelcine Echlin, lui Paul Echlin, lui Randy şi Ann Echlin, lui Mark şi Joanne Echlin.

Mulţumirile mele lui Ross Upshur pentru perspicacitate şi discuţii, pentru răbdarea cu care a împărţit rutina zilnică a scrisului cu mine. Oliviei şi Sarei Upshur, vă mulţumesc pentru bucuria pe care mi-o aduceţi zi de zi.

Mulţumiri speciale Sandrei Campbell pentru spiritul critic şi inspiraţia de nepreţuit de-a lungul anilor. Ai văzut povestea asta din mii de perspective.

Lui David Davidar şi Nicole Winstanley le mulţumesc pentru talentul lor, imaginaţia editorială şi riscul asumat. Sunteţi nişte rebeli adevăraţi.

Îi mulţumesc femeii al cărei nume nu l-am reţinut, în piaţa din Phnom Penh, ai spart tăcerea şi m-ai rugat să-mi aduc aminte alături de tine.

Îmi imaginez un loc unde ni se vor ierta toate păcatele.

23 Traducere de Traian Nica, apărută la editura Humanitas. (N.t.)